
Tijdschrift van de
vereniging van docenten
in geschiedenis en
staatsinrichting
in Nederland (VGN)

KLEIO

25e jaargang nr. 9
november 1984

Inhoud

Caesar Teutonicus E.H. Wieldraaijer	1
De onderwijswerkplaats in Den Bosch: nieuw krachtcentrum van de VGN? A.J.L. van Hooff, F.R. Kat	6
'O zaligheid! Ik 'woon' niet meer! Ik zweef en zwerf... Reisliteratuur als bron W. Rongen	9
Ideetje misschien...	12
Mededelingen Werkgroep Herziening Eindexamen Geschiedenis (HEG)II L. van Schie	15
VGN-nieuws	16
Ingezonden brief	16
Kroniek	17
Recensies	18

In deze Kleio zit het rapport geniet van de sectie Havo/Vwo 'Naar een nieuw eindexamenprogramma'.

Redactie

Drs. C. Bogaerts, *voorzitter*
Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein.
Tel. 03408-83576.
Drs. F.R. Kat, *secretaris*,
Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen.
Tel. 03448-1686.
Dr. A.J.L. van Hooff, Malden.
Dr. E.M. Janssen Perio, Rotterdam.
Drs. E. Jonker, Utrecht.
Drs. A.C.M. Peek, Werkhoven.
Mevr. Drs. J. Rijken, Amsterdam.
Mevr. T. Bogaerts-Stoopman, IJsselstein.
C. Torreman, Alphen aan den Rijn.

Het geheel of gedeeltelijk overnemen van artikelen is slechts toegestaan na schriftelijke goedkeuring van de redactie.

Adressen VGN

Algemeen Bestuur

Dr. N.J. Maarsen, *voorzitter*, Hazelaarstraat 38, 4131 AC Vianen. Tel. 03473-72749.

Drs. W.A. Kattenberg, *vice-voorzitter*, Aalsburg 2624, 6602 WG Wychen. Tel. 08894-14837.

W. Bouwman, *1e secretaris*, Kloosterstraat 47, 5708 GM Helmond. Tel. 04920-34709.

E. Boerhout, *2e secretaris*, Androsdreef 14, 3562 XA Utrecht. Tel. 030-617769.

Mevr. H. Mulkens-Harmeyer, *penningmeester*, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.). Tel. 05923-424.

Drs. C.G. van der Kooij, *sectie (1) Pedak/Basisonderwijs*, Schuitendiep 39A, 9711 RB Groningen. Tel. 050-128542.

F.M. Elkerbout, *sectie (2) Mavo/Lbo*, van Leeuwenhoeklaan 35, 5252 CA Vlijmen. Tel. 04108 - 67 95

T. van der Geugten, *sectie (3) Havo/Vwo*, Bruggestraat 22, 2314 BB Leiden. Tel. 071-413925.

H.J.M. van der Geest, *Sectie (4) Tertiair Onderwijs*, Kraaijerstraat 30, 2311 NS Leiden. Tel. 071-12 53 25.

Drs. C.A.M.J. Bogaerts, *redactie Kleio*, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein (Utr.). Tel. 03408-83576.

Mevr. D. H. Verhagen, *Didaktiekcommissie*, Tiboel Siegenbeekstraat 28, 2313 HB Leiden. Tel. 071-122697

K.G. van Manen, *Onderwijsadviescommissie*, Beukenlaan 34, 3927 AK Renswoude. Tel. 08387-1661.

Correspondenten

Sectie (1) Pedak/Basisonderwijs

Mw. M. Kingmans, Rubensstraat 57, 9718 MD Groningen. Tel. 050-13 27 87.

Sectie (2) Mavo/Lbo

E. Keurentjes, Rivierenplein 15, 5215 CR Den Bosch. Tel. 073-13 81 03.

Sectie (3) Havo/Vwo

H. Ketelaars, Fluitersdreef 27, 6871 LR Renkum. Tel. 08373-1 59 58.

Sectie (4) Tertiair Onderwijs

H.J.M. van der Geest, Kraaijerstraat 30, 2311 NS Leiden. Tel. 071-12 53 25.

Didaktiekcommissie

H. van Duysen, van Baerlestraat 65 IV, 1071 AR Amsterdam. Tel. 020-79 99 76.

Onderwijsadviescommissie

K.G. van Manen, Beukenlaan 34, 3927 AK Renswoude. Tel. 08387-16 61.

Commissie Volwasseneneducatie

Mevr. M. Teunissen, Postbus 31, 9989 ZG Warffum. Tel. 05950-30 82.

Coördinatiecommissie Nascholing

Mevr. C.E.M. Veldhuis-Meester, Emdaborg 14, 9751 SJ Haren. Tel. 050-34 62 12.

Administratie

Aangifte, adresverandering en opzegging schriftelijk meedelen aan: administratie VGN, Vreeswijkstraat 319, 2546 AJ Den Haag.

Aan nieuwe leden wordt verzocht aan te geven tot welke categorie van docenten men behoort.

Contributies

Leden van de VGN ontvangen Kleio kosteloos.

Voor 1984 bedragen de contributies:

1.docenten PA/PABO, Havo, Vwo en tertiair onderwijs f 90

2.docenten Mavo/Lbo f 65

3.buitengewone leden (zij die niet meer werkzaam zijn in het onderwijs) f 60

4.studenten (niet langer dan 5 jaar) f 60

Leden die minder dan 16 uur per week lesgeven kunnen in aanmerking komen voor een verminderde contributie. Hiertoe moet men jaarlijks voor 1 dec. een schriftelijk verzoek indienen bij de penningmeester, met vermelding van naam, adres, naam van de school en de categorie waartoe men behoort.

Abonnementen

Bij het VGN lidmaatschap hoort een abonnement op Kleio, het orgaan van de vereniging.

Niet-leden kunnen zich abonneren op Kleio, maar reglementair komen alleen diegenen in aanmerking voor een abonnement zonder lidmaatschap, die niet werkzaam zijn als leraar geschiedenis en staatsinrichting in enigerlei categorie van onderwijs in Nederland. Over uitzonderingen beslist het bestuur.

Abonnementsprijs Kleio (incl. porto) f 65

Losse nummers

Kleio (incl. porto) f 7.50

Kleio Didactica (incl. porto) f 7.50

De prijzen van het leerlingenmateriaal in Kleio Didactica variëren afhankelijk van het aantal pagina's, zie voor de prijzen de laatste pagina van dit blad.

Het verschuldigde bedrag dient tevoren overgemaakt te worden op giro 128701 tnv. penningmeester VGN te Den Haag, onder vermelding van het gewenste nummer(s). De overmaking geldt als bestelling.



Gedenkteken voor Frederik de Grote, model van een ontwerp van G. Gilly. (Uit: Larsson, p. 180)

Caesar Teutonicus

E.H. Wieldraaijer

Het beeld van Caesar in de Duitse literatuur van 1933 tot 1945

De oudheid, literatuur als historische bron en Duitslands bruine tijd komen samen in dit artikel, gebaseerd op de doctoraalscriptie, waarop de auteur in 1981 afstudeerde aan de universiteit van Nijmegen.

De illustraties zijn afkomstig uit: Lars Olof Larsson, *Die Neugestaltung der Reichshauptstadt*, Albert Speers *Generalbebauungsplan für Berlin*, Stuttgart/Stockholm 1978.

Literatuur:

B. Brecht, *Die Geschäfte des Herrn Julius Caesar*, Memmingen 1969.

M. Jelusich, *Caesar. Roman*, Wien/Salzburg 1952.

V. Losemann, *Nationalsozialismus und Antike. Studien zur Entwicklung des Faches Alte Geschichte 1933-1945*, Hamburg 1977.

H. Oppermann, *Cäsar als Führergestalt*, in: *Vergangenheit und Gegenwart*, XXIV, 1934, p. 641-652.

H. Stresau, *Adler über Gallien*, Frankfurt a/M 1942.

F. Taeger, *Caesar*, in: *Die bunten Hefte für unsere Soldaten; Sonderreihe Heft I*, Stuttgart 1944.

De visie op Caesar in de Duitse literatuur van 1933 tot 1945 vormt een goed voorbeeld van 'das Nachleben der Antike' in de moderne tijd. De tegenstellingen, die Caesar altijd al opriep, werden in deze tijd meer dan ooit tevoren geactualiseerd en gepolariseerd. Vele schrijvers uit het Derde Rijk bezaten namelijk het gevoel, dat er in hun eigen land van een soortgelijke, wereldhistorische omwenteling sprake was als in de periode van de geschiedenis waarin Caesar optrad.

Was de republiek van Weimar qua onstabieleit immers niet te vergelijken met de Romeinse republiek van de eerste eeuw voor Christus? Toonden de parlementen uit de dertiger jaren in hun machteloosheid bij het doorvoeren van 'noodzakelijke hervormingen' en in het bestrijden van de grote werkloosheid geen treffende overeenkomst met de enkel op eigenbelang bedachte en onmachtige senaat te Rome?

Dit leidde tot de vraag, of een staatscrisis als deze het ingrijpen door een 'sterke man' en de invoering van de dictatuur rechtvaardigde.

Het antwoord op deze vraag was, uiteraard, tweemaal. Voor de aanhangers van de nazi-ideologie vervulde Caesar een voorbeeldige functie: voor de vertegenwoordigers van de zogeheten 'Exil-literatuur' daarentegen leverde hij exact het tegenovergestelde bewijs. Gevolg: een verscherpte tegenstelling in de appreciatie van Caesars optreden ten gevolge van de ervaren analogie.

Bij de bestudering van de literatuur over Caesar moeten we ons niet beperken tot de wetenschappelijke publicaties, maar evenzeer aandacht besteden aan de voortbrengselen der 'Dichtung'. De vergelijking van 'fact and fiction' opent interessante perspectieven op een breder en gangbaarder beeld van de alleenheerser Caesar. Het geeft ons de kans wat meer inzicht te krijgen in de bestaande (voor)oordelen over hem onder een groter percentage van de Duitse bevolking dan het verhoudingsgewijs geringe aantal dat doorgaans kennis neemt van de resultaten van wetenschappelijk onderzoek. Zodoende kunnen we de (anti)-propagandistische waarde van Caesar voor het nazi-bewind achterhalen. Want gaf Hitler zelf niet het advies aan de geschiedwetenschap '*an das römische Weltreich und an die griechische Antike anzuknüpfen?*' Bovendien werd aan de hele klassieke geschiedenis door de nazi-top '*wie nie zuvor die Funktion einer Legitimationsinstanz*' toegedacht.

In die zin vormt het gekozen thema dan ook een nadere aanvulling op en tevens toetsing van de studie van de Duitse historicus Volker Losemann, getiteld '*Nationalsozialismus und Antike*' (verschenen in Hamburg, 1977), wiens voornaamste stelling, dat de invloed van de nazi-ideologie op de geschiedschrijving der oudheid in feite gering zou zijn geweest, ons inziens bij nadere beschouwing geen stand houdt, zoals we nog hopen aan te tonen.

Ter afsluiting van deze beknopte intro-

ductie zij gewezen op het feit, dat de onderzochte literatuur vanuit een drietal benaderingen, welke we hierna zullen bezien, gelezen is; te weten Caesars persoonlijkheid, zijn staatsmanschap en zijn alleenheerschappij. Een dergelijke opzet leek de beste garantie te bieden voor een zo breed mogelijk beeld van hem in nazi-Duitsland en in de 'Exil'; het zijn immers thema's die, vanwege de ruime aandacht die ze in deze tijd genoten, een grote mate van actualisatie en polarisatie ondergingen. Zowel in de wetenschappelijke geschriften als in de 'Dichtung'.

Caesars persoonlijkheid

Voor de overgrote meerderheid van de auteurs uit het Derde Rijk is Caesar de formidabele persoonlijkheid, die qua aanleg en veelzijdigheid torenhoog boven zijn tijdgenoten uitrijst. Deze superioriteit blijkt met name op het slagveld, waar hij bijna spelenderwijs met zijn tegenstanders afreken.

Allerwegen worden zijn eigenschappen en geniale virtuositeit geprezen. Tot het moment echter, dat hij in botsing komt met de belangen van het Germaanse volk. Opeens sluipt er dan een vreemdsoortige ambiguïteit in het werk van historici als Köstermann en Zimmermann. Deze merkwaardige gespletenheid in de kijk op Caesar berust op de moeizame stellingname tussen twee principes: aan de ene kant de bewondering voor de sterke man en aan de andere kant de verering van het eigen roemruchte verleden; op het onhandig laveren tussen deze beide objecten van waardering: Caesar en het Germaanse ras. Plotseling is er sprake van *lügenrische Angaben* en *verräterische Ueberfälle* van de kant van hem, die eerst feilloos werd geacht. Voor de rest is alles koek en ei.

Caesar wordt namelijk bovenal getekend als de 'geboren leider', die, op basis van deze uitverkorenheid, geroepen is de alleenheerschappij over zijn volk uit te oefenen. Verzet hiertegen is zinloos, om niet te zeggen misdadig. In bewoordingen, die geënt lijken op het 'Führer-ideaal' uit de nationaal-socialistische heilsleer wordt het beeld geschetst van de grote man, waarbij de toespelingen op de analogie met Hitler niet van de lucht zijn als *eine Sache von unmittelbarer und brennender Gegenwartigkeit*.

Ook anderszins zijn er echter specifiek tijdsgebonden elementen in het werk van zowel de historici als dat der romanschrijvers uit deze periode bespeurbaar. Zo vindt het fascisme bijvoorbeeld zijn neerslag in de opvattingen van Fritz Taeger, die Caesars grootheid zonder blikken of blozen toeschrijft aan diens raszuivere



Ook in de nieuwbouwplannen voor Berlijn weerspiegelde zich de 'imperiale' tendens. In deze noord-zuid doorsnede van de stad zijn diverse gebouwen opgenomen die qua uiterlijk en functie aan Caesar's tijd doen denken. Uit: Larsson p. 145)

afstamming: *'In Caesar haben sich, unter der jahrhundertelangen reinlichen Zucht und Formung einer von Art und Anlage tüchtigen Rasse, die besten Eigenschaften des Römertums zusammengefunden'* en, in ander verband, gewag maakt van zijn anti-semitische ressentimenten.

Daarnaast zijn er de beschrijvingen, die door hun terminologie lijken in te haken op fenomenen als de 'Blitzkrieg' (zoals in de roman van Stresau, *'Adler über Gallien'*, waarin de schildering van Caesars veldtocht in Gallië geïnspireerd lijkt door de Duitse opmars in Rusland, welke uitgerekend in de winter van het jaar, dat hij zijn boek zou publiceren, namelijk 1942, bij Stalingrad stokte), de beruchte Pruisische kadaverdiscipline: 'Befehl sei Befehl', of de zogenaamde 'Lebensraum-filosofie': *'Wir erreichen, was die Lebensnotwendigkeit für Rom unbedingt fordert: den Einmarsch in Gallien'*.

Aan de 'geboren Führer', hetzij Caesar, hetzij Hitler, wordt een groot charisma toegeëcht. Zijn uitstraling is geweldig, zijn blik scherp, geheimzinnig en vol duistere dreiging en zijn ongenaakbaarheid leidt er toe, dat men hem met mythologische dieren als de adelaar en de wolf vereenzelvigt. Tevens echter zorgt dit aureool van de bevreemde 'Ueberschmensch' ervoor, dat zijn tijdgenoten steeds een zekere afstand tegenover de grote man blijven bewaren. Dat is zijn tragiek: de miskenning door de brede massa, die hem niet kan volgen op zijn 'adelaarsvlucht'. Het zal geen verbazing wekken, dat dit dramatische gegeven van de eenzame dictator de meeste aandacht krijgt in de 'Dichtung' uit deze tijd.

We denken hierbij in de eerste plaats aan Bertolt Brecht. De enige overigens, die, in wat men zou kunnen noemen de reactie van de 'Exil-Literatur' op de nazi-demagogie, het geflatteerde beeld van de superieure 'Führer-persoonlijkheid' zo systematisch heeft ontdaan van al zijn hagiografische elementen, dat er tenslotte niets anders overbleef dan het portret van een opportunist zonder scrupules of geweten. Brecht stelt in *'Die Geschäfte des Herrn Julius Caesar'* de morele corruptie van de alleenheerschappij in het algemeen aan de kaak door aan de hand van Caesar tevens Hitler en zijn eigen tijd te laken.

Deze alom gevoelde actualiteit van het thema en het controversiële karakter ervan maken een genuanceerde stellingname blijkbaar onmogelijk. Men is hetzij uiterst positief, hetzij uiterst negatief in de beoordeling van Caesars persoonlijkheid, al naar gelang het eigen politieke standpunt. Van een nagestreefde objectieve afweging van alle pro's en contra's is in

deze tijd geen sprake meer: de subjectieve voorkeur wordt onomwonden uitgesproken. Niet alleen door de dichters uit deze epoche, maar ook, en stellig niet minder, door de historici, van wie men toch een grotere mate van terughoudendheid zou mogen verwachten. Niets is echter minder waar. De geschiedschrijvers deinen er niet voor terug, zoals gezegd, om Caesars persoonlijkheid met die van Hitler te vergelijken in een onfrisse vorm van pluimschrijverij, dan wel hem af te schilderen als de doortrapte verrader van het Germaanse volk. Het is het een of het ander. Een middenweg bestaat niet.

De Staatsman

Afgezien van het feit, dat de vraag of Caesar een waar staatsman genoemd mag

worden, ons een inmiddels gedateerd verschijnsel lijkt, kan vastgesteld worden, dat Brecht ook in dit opzicht een uitzonderingspositie inneemt. Caesar wordt namelijk vooral getekend als 'der grosse Realpolitiker'. Kenmerkend voor alle auteurs uit de behandelde periode van de Duitse geschiedenis met uitzondering van Brecht is immers de nadruk waarmee zij vaststellen, dat enkel de krachtadige leiding van 'der geborene Regent' en 'Führer' Caesar een oplossing kon betekenen voor de ernstige crisis waarin het Romeinse Rijk verzeild was. Alleen Caesar bleek in staat orde op zaken te stellen; alleen zijn persoonlijk genie ontsteepte de enghartige atmosfeer van partijgekonkel en particuliere belangenbehartiging.

Dit alles was ongetwijfeld gebaseerd op de nationaal-socialistische gedachte dat grote persoonlijkheden de koers van de we-

Model van het ontwerp van Speer voor de zuidgevel van de koepelhal bij de Rijkskanselarij. (Uit: Larsson, p. 149)



reldgeschiedenis steeds op doorslaggeven-
de wijze dirigeren. Een dergelijk stand-
punt wordt bijvoorbeeld ingenomen door
Lothar Wickert, die van mening was, dat
Caesar als een soort vaderfiguur gezien
dient te worden, welke alles uitstippelt,
regelt en voorziet.

Aldus beschouwd lijkt het niet denkbeel-
dig, te veronderstellen, dat velen in Caesar
een waardige voorganger van Hitler her-
kenden. *'Ich sehe noch weiter, bis in die
fernsten Zeiten, da unbekannte Völker
unser Erbe angetreten haben werden;
auch sie danken ihm, der heute in unserer
Mitte weilt, und Caesar ist der grosse
Name, der ihnen Ideal und Leitstern zug-
leich bedeutet'*, lezen we in *'Caesar'* van
Mirko Jelusich. Is het te ver gezocht, in die
erfgenamen van Caesars ideaal de bou-
wers van het 'Duizendjarig Rijk' te her-
kennen?

Doch ook in een ander verband zagen
bepaalde schrijvers het Derde Rijk als de
ware erfopvolger van Caesars staatkundi-
ge nalatenschap. We denken hierbij uiter-
aard aan de pregnante overeenkomst tus-
sen de anti-senatoriale uitlatingen en de
anti-parlementaire gevoelens, zoals die
naar voren komen uit de geschriften van
onder meer Kornemann en Taeger, waar
Caesar gezien wordt als de *'ganz moder-
ner populärer Volksführer, dem büro-
kratisch verstaubten und verkücherten
Senatsregiment aus tiefster Seele ab-
hold'*. Caesar is degene, die de 'Entar-
tung' in de eigen beschaving aanpakt.
Want de senaat is een hopeloos gebor-
neerd en corrupt staatsorgaan vol inhalige
kruimeldieven als Cato, Catulus en Cice-
ro, die nodig vervangen dient te worden
door een sterke man.

Dit oordeel komt overeen met de manier
waarop de nazi's aankeken tegen het
Engelse of Franse parlement en, natuur-
lijk, dat van Weimar. Een pleidooi kortom
voor het optreden van een dictator, die
schoon schip maakt en een nieuwe orde
vestigt.

Bovendien werd de verovering van Gallië,
staatkundig gezien een noodzakelijke ope-
ratie doordat niet alleen Caesar zelf, maar
ook de Germanen stonden te popelen om
hun 'wereldhistorische missie' te vervul-
len, dankbaar aangegrepen als een extra
rechtvaardiging voor Duitsland om in na-
volging van de grote Caesar hetzelfde te
doen: namelijk het innerlijk verdeelde
Frankrijk bezetten. Een land, dat intern
zozeer gespleten is, moet vroeg of laat wel
zijn zelfstandigheid verliezen, zo luidt de
achterliggende redenatie.

Daarenboven had de Romein hiermee
aangetoond, hoe men een rijk van de beno-
digde 'Lebensraum' moest voorzien. Gal-
lië was een van de toekomstige steunpij-
lers van het rijksbouwwerk, dat hij als een



Entree van de Langemarckhalle, naar ontwerp van H. Dustmann. (Uit: Larsson, p. 181)

'cordon sanitaire' rond Rome wilde op-
trekken. Want enkel Caesars genie onder-
kende het gevaar van het jonge, levens-
krachtige volk achter de Rijn, dat op het
punt stond over Europa uit te zwermen,
waarmee terloops gewezen werd op de
diepe vrees van Caesar voor zijn enige
serieuze concurrent: het Germaanse ras,
zodat middels de sterke dictator uit de
Oudheid tegelijkertijd het eigen nationale
verleden geprezen werd: *'Wenn ich jetzt
Ariovist nicht in den Rhein treibe, treibt
er mich in den Padus-vielleicht gar in den
Tiber'*, wordt vol overdrijving gesteld.

Een verder punt van actualisering betreft
het aan Caesar toegedichte 'Reichsidee',
wat volgens Joseph Vogt uit zou moeten
monden in de totale wereldverovering; iets
wat door de inhoudelijke uitwerking remi-
niscenties oproept aan een denkbeeld als

'Ein Reich, ein Volk, ein Führer' en de
mondiale megalomanie van Hitler.

De enige nogmaals, die dit beeld van de
briljante politicus en 'Volksführer' Caesar
verwierp en in plaats daarvan het portret
van een ordinaire rommelaar in de marge
schetste, was Brecht. Naar zijn opvatting
wordt geschiedenis niet gemaakt door per-
sonen, docht bepaald door sociaal-econo-
mische factoren.

Ter verklaring van Caesars latere politie-
ke machtspositie volstaat voor hem dan
ook het feit, dat hij het Romeinse kapitaal
achter zich geschaard had door het pro-
vinciaal beheer op voor de 'City' lucratie-
vere wijze te reorganiseren. Dat was ech-
ter minder de persoonlijke verdienste van
Caesar zelf, als wel de onvermijdelijke
aanpassing van het staatsbeheer aan de
veranderde imperiale behoeften.

De alleenheerser

Zowel de Romeinse republiek als die van Weimar werden, zoals we zagen, door de auteurs uit nazi-Duitsland voorgesteld als op sterven na dode staatsinstellingen, waarvan het leven terecht is bekort door respectievelijk Caesar en Hitler in een soort politieke euthanasie: *'Einer längst und bis zur Lächerlichkeit verstaubten Mottenkiste, die auszufegen an der Zeit sei'*.

De aanpassing van het Imperium Romanum aan de veranderde omstandigheden door middel van de dictatuur werd daarbij gezien als absoluut onvermijdelijk. Hiervoor werden in grote lijnen twee argumenten aangedragen. In de eerste plaats dus het falende senaatsbeleid, waarin de ondertoon bespeurbaar was van de nazistische afkeer van het moderne parlementarisme, en in de tweede plaats het beroep op de bijkans Messiaanse missie van de geboren 'Führer', hetgeen zijn optreden het cachet gaf van een historische noodzakelijkheid: *'Der Glaube nicht an das menschliche Ordnen, sondern an die göttlichen Ordnung, die von Anbeginn Herren schuf und Knechte, ebenso wie sie Götter und Menschen geschaffen hat ... da bleibt nichts als Hinnahme und blinde Erfüllung und Vollendung der gewiesenen Bahn'*, aldus Hans Oppermann.

Opmerkelijk genoeg zijn het vooral de historici geweest, die dit laatste punt beklemtoond hebben. Dikwijls op een manier, die de indruk wekt, dat getracht is langs deze weg tevens de noodzaak van Hitlers alleenheerschappij aan te tonen. Temeer, daar Caesar gepresenteerd werd als de initiator van een historische ontwikkeling welke zou culmineren in het leiderschap van Adolf Hitler.

Overeenkomst valt voorts te bespeuren in de wijze waarop de machtsovername van Caesar en die van Hitler gelegitimeerd werden door de schrijvers uit het Derde Rijk. In beide gevallen zou er sprake zijn van een wettige revolutie en werd het argument aangevoerd, dat de daden van een echte 'Führer' geen nadere legitimatie behoeven dan juist dit 'Führer'-zijn.

De schuld voor het uitbreken van de Romeinse burgeroorlog werd eenzijdig bij de senaatspartij gelegd en men schilderde de tegenstanders van Caesar in het algemeen, en Cicero wel heel in het bijzonder, af als onverbeterbare reactionairen; op dezelfde manier als dat placht te gebeuren met de tegenstanders van Hitler. Dat een en ander gepaard ging met anti-democratische uitlatingen moge blijken uit Jelusichs schampere sneer over *'den Selbstbetrug von der Gleichheit aller'* en zijn conclusie *'dass einer stärker ist als die*

vielen-eben, weil er einer ist'.

Tegelijkertijd werd gesteld, dat de beschaming van Caesars befaamde clementie, welke de samenzwering tegen zijn leven immers betekende, alle latere alleenheersers, en dus ook Hitler, van de noodzaak doordrongen had, dat er met ijzeren vuist geregeerd diende te worden daar lankmoedigheid en het betuigen van mildheid toch enkel voor snode doeleinden misbruikt zouden worden.

Wat betreft de wetenschappelijke strijd-vraag rond Caesars al dan niet uitgeoefende koningschap, kan geconstateerd worden, dat de literatuur uit het Derde Rijk gekenmerkt werd door een geheel nieuwe, eigen visie aangaande dit thema. Deze visie kwam, in het kort, hierop neer, dat Caesar gezien werd als de eerste 'Reichsführer' uit de geschiedenis, wiens imperiale heerschappij de overgang betekende van de antieke stadstaat naar de moderne rijkstaat. En of deze heerschappijvorm nu grotendeels uit Hellenistische dan wel uit Romeinse bestanddelen was samengesteld werd daarbij van minder belang geacht. Het voornaamse was de aanwezigheid van de eerste echte volksleider Caesar.

Een reactie op deze eenzijdige overbelichting van Caesars 'Führer'-kwaliteiten kon haast niet uitblijven. Zij kwam dan ook, en wel van de kant van de 'Exil-literatuur', die in dit alles ongeveer een spiegel-functie vervulde, en de lezer continu de keerzijde van de medaille toonde.

Werd Caesars dictatuur in nazi-Duitsland unaniem geprezen en ten voorbeeld gesteld; de 'Exil-literatuur' verwierp haar even categorisch en exemplarisch. Verfocde de eerste de daad van Brutus en de zijnen en stelde de laagheid van hun motieven aan de kaak; de laatste bejubelde haar als een blijk van nobele integriteit en ware vaderlandsliefde, welke navolging verdiende.

Met andere woorden: Caesars dictatuur was even verwerpelijk als elke andere vorm van tyrannie, met inbegrip van die, waarvan men de onverdraagzaamheid zelf zo duidelijk aan den lijve had ondervonden.

Conclusie

De ervaren analogie met Hitler is van grote invloed geweest op de Caesar-literatuur uit Duitsland van 1933 tot 1945 en stond zowel bij de auteurs uit het Derde Rijk als bij de emigranten een onbevooroordeelde stellingname tegenover leven en werk van de Romeinse dictator in de weg. In de portrettering van Caesar zijn vele eigen-

schappen van Hitlers beeld herkenbaar. Anders gezegd: de historische betrouwbaarheid werd ondergeschikt gemaakt aan het gestelde doel: de verdediging, c.q. verwerping van het contemporaine regime der nazi's.

Dat een en ander meer nog geldt voor de wetenschappelijke literatuur dan voor de 'Dichtung' uit deze tijd, mag op zijn minst opmerkelijk worden genoemd en staat in contrast tot de bevindingen van Volker Losemann terzake. In dit opzicht lijkt deze ons dan ook te element jegens de historici uit Nazi-Duitsland. Laatstgenoemden actualiseerden de geschiedenis namelijk niet alleen, maar plaatsten haar tevens onder de zware druk van propagandistische doeleinden.

Kwam een en ander het gehalte der 'Dichtung' al niet ten goede; zo lijkt het ons duidelijk, dat dit in nog sterkere mate afbreuk deed aan de waarde der wetenschappelijke geschriften.

En wel in die mate, dat het niet overdreven lijkt van een breuk met de traditionele Caesar-geschiedschrijving te mogen spreken. In tegenstelling tot Losemann poneeren wij dan ook de stelling, dat de nationaal-socialistische ideologie een stevig stempel heeft gedrukt op de geschiedwetenschap. Haar invloed beperkte zich niet tot incidentele uitingsvormen, zoals hij van mening is, maar doordrenkte de gehele (rand)-wetenschappelijke Caesar-literatuur.

Deze nationaal-socialistische herwaardering van het verleden uitte zich, wat betreft de Caesar-literatuur bijvoorbeeld in de volgende punten:

- het anti-parlementarisme, dat doorklonk in de anti-senatoriale uitlatingen;
- het verheerlijken van de 'Führer' Caesar;
- het racisme in de onderstreping van Caesars raszuiverheid;
- de germanisering van de Caesar-literatuur en in beelden van de Duitse 'Blitzkrieg' en 'Lebensraum'-filosofie.

De 'Exil-literatuur' is in dit alles exact het spiegelbeeld van haar tegenhanger in het vaderland. En als reactie even overtrokken en rechtlijnig.

De onderwijswerkplaats in Den Bosch: nieuw krachtcentrum van de VGN?

Anton J.L. van Hooff, Frits Kat

Wim Kattenberg (tussen Keurentjes en redacteur Frits Kat): achter de onderwijswerkplaats zit een idee van wat de VGN zou moeten zijn.



Elkerbout en Keurentjes: de manier waarop je de mensen benadert is belangrijk voor het slagen.



Er kwamen bij de redactie heel uiteenlopende berichten binnen over wat er in Den Bosch aan de hand was met de onderwijswerkplaats. Sommige berichten spraken over een herleving van de plaatselijke VGN in een heel nieuw gewaad. Volgens andere meldingen ging het om een tijger die nooit boven het stadium van papieren luiers was uitgekomen.

Om klaarheid te krijgen gingen de Kleioten Frits Kat en Anton van Hooff naar de scholengemeenschap Hertog Jan en spraken daar met drie werkmeesters van het nieuwe onderwijsatelier: Francis Elkerbout en Enno Keurentjes, beiden leraar geschiedenis/aardrijkskunde aan die school, en Wim Kattenberg, die als professioneel lerarenopleider aan de NLO van Interstudie (voorheen: Gelderse Leergangen) én als vice-voorzitter van de VGN nauw betrokken is bij de Bossche onderneming.

Verschillende gebouwen op het terrein van Hertog Jan toonden een verregaande staat van onderkomendheid: scholen voor beroepsonderwijs en Mavo behoren zichtbaar niet tot de meest begunstigde sectoren van het voortgezet onderwijs. Een van de schooltypen van de scholengemeenschap verbergt zich onder een afkorting die beide redacteuren onbekend was: LMO. Het bleek te staan voor Lager Mid-denstands-Onderwijs, een van de meest op beroepsuitoefening gerichte onderwijsvormen, waarvoor maar enkele scholen bestaan. Na een korte 'sightseeing' onder leiding van Francis Elkerbout kwam het gezelschap terecht op de dekaankamer van Francis. Hoewel het al de late namiddag van vrijdag was, werd de deur heel wat keren geopend door schielijk terugdeinzende bezoekers die nog even iets hadden willen regelen.

De opzet van de onderwijswerkplaats

KLEIO: Laten we onder historici maar met een historische vraag beginnen: hoe zijn jullie gestart met de onderwijswerkplaats? En wat heeft die instelling te maken met de situatie van jullie, Francis en Enno, juist op deze school?

FRANCIS ELKERBOUT: Het initiatief heeft niet zozeer in Den Bosch gelegen. Het is allemaal uitgegaan van Wim Kattenberg.



Wim Kattenberg: in een onderwijswerkplaats moeten de mensen het gevoel hebben: het is onze club.

Enno Keurentjes: omgevingsonderwijs is een ingang tot het grotere geheel.



WIM KATTENBERG: Ach, het is een hele kluwen van factoren. We hebben als NLO een rol in de nascholing, ook op deze school. In verband daarmee was ik betrokken bij de oprichting van een regionaal onderwijscentrum. Zo'n onderwijscentrum moet ondersteunend werken bij onderwijsvernieuwing waarmee scholen zelf bezig zijn. Zo'n centrum kan heel traditioneel aan nascholing doen, maar het is ook bedoeld als een instelling waar leraren uit de streek zelf hun onderwijsmateriaal kunnen ontwikkelen.

Maar zelfs dan blijft de afstand tot de schoolpraktijk ter plaatse nog erg groot. Daarom werden we erg getroffen door de Engels Teachers' Centers, die van onderop werken. Daar kun je ook leraren van het basisonderwijs heen krijgen. En op scholen als deze ligt een groot probleem in de aansluiting op de basisschool.

Daar kwam nog iets bij. Toen men mij een paar jaar geleden vroeg om bestuurslid te worden van de VGN, was een van mijn programmapunten het verbreden van het draagvlak van de vereniging: ook leraren uit het basisonderwijs en uit het tweede- en derde-graadsgebied horen erbij. Maar nogmaals: het is een kluwen van factoren. Het gaat er echt niet om aan wie de eer toekomt.

KLEIO: *We weten als historici allemaal dat grote mannen niet bestaan, maar gemaakt worden door de behoeften van de massa. Wat waren de behoeften van het lerarenvolk?*

ELKERBOUT: De eerste behoefte hier was het verlangen heel concreet ter plaatse onderwijsmateriaal tussen scholen voor Lbo en Mavo uit te wisselen. Ik moet er nog bij vertellen dat we hier op school in de

onderbouw sterk uitgaan van omgevingsonderwijs.

KEURENTJES: Let wel, omgevingsonderwijs is bedoeld als een ingang. Het is niet de bedoeling alleen maar de geschiedenis van de eigen plaats te bekijken.

ELKERBOUT: Met die bedoeling op de achtergrond hebben we het onderwijsleerpakket *Wonen in 's-Hertogenbosch* gemaakt. Wat ligt nu meer voor de hand dan zulk materiaal met andere scholen te delen, ook met basisscholen. Juist in het omgevingsonderwijs hebben die meer ervaring dan wij.

Zo zijn we ertoe gekomen als leraar van deze school en als bestuurder van de VGN een brief te schrijven aan collega's ter plaatse.

Om te voorkomen dat het – zoals in het onderwijs zo vaak gebeurt – weer alleen maar een papierwinkel zou worden, hebben we voorgesteld concreet te praten aan de hand van ons onderwijsleerpakket *Wonen in 's-Hertogenbosch*.

Wie er komen

KLEIO: *Kwamen er nog aardig wat mensen op die eerste bijeenkomst in september 1983?*

ELKERBOUT: Best veel mensen, met name uit het basisonderwijs. En dat hadden we niet verwacht. Meteen zaten we met een onverwacht probleem. Die onderwijzers keken ons verbaasd aan: is dat zoiets bijzonders, omgevingsonderwijs? Op de een of andere manier waren die al veel verder. Ze wilden best wel doorgaan. Maar al op de tweede bijeenkomst werd ons pakket opzij gelegd. De behoefte bleek in eerste instantie meer te liggen op het

vlak van kennismaken met elkaar als collega's: wat doe jij met aardrijkskunde en geschiedenis in jouw onderwijs? Dat was een eerste onverwachte wending voor ons.

KLEIO: *Was dat misschien het moment dat wij hoorden dat jullie initiatief in het papieren stadium was blijven steken?*

ELKERBOUT: Sommigen kunnen van buiten er wel zo tegenaan kijken. Maar besef goed, we zitten in fase 1, waarin het heel belangrijk is dat het initiatief blijft voor en door docenten. Het moet van onderop komen. Ze moeten zelf hun schouders eronder zetten. Het moet geen kwestie worden van: mooi, geef maar op dat materiaal.

KATTENBERG: Er was ook wel wat argwaan. Dat bleek me tijdens de koffie op een van de eerste bijeenkomsten. Den Bosch bestaat binnenkort 750 jaar. Iemand zei me: 'Nou snap ik je, jullie willen ons gewoon samen met het stadsarchief lesbrieven laten maken.' En wij wilden nu juist van meet af aan niemand voor een kar spannen!

KEURENTJES: Ons leerstofpakket heeft wel duidelijk gefunctioneerd om iedereen te laten uitspreken hoever hij was met zijn denken over aardrijkskundegeschiedenis.

KLEIO: *Hebben nu ook anderen hun schroom overwonnen en zijn ze met materiaal op tafel gekomen?*

ELKERBOUT: Nou, dat gaat wel in de trant van: bekijk maar eens of het goed is. De mensen zijn nog veel te bescheiden. Je moet elkaar eerst als groep goed kennen om verder in onderling vertrouwen aan het concrete werk te gaan.

KATTENBERG: Daarom hebben we ook

gegrepen naar het model van het Teachers' Center. De mensen moeten echt het gevoel hebben: het is onze verantwoordelijkheid. Het is onze club.

Wat zij doen

KLEIO: Maar zit er in die gesprekken over het doel van geschiedenisonderwijs niet wat escapisme? Vluchten die onderwijzers niet in algemene gesprekken over het kind en de doelstellingen van onderwijs om maar niet aan het concrete werk te hoeven gaan?

ELKERBOUT: Nee, bij de veranderingen in het basisonderwijs zitten die mensen net als wij met het probleem: hoe kom je nu aan geschikt materiaal? Het concrete materiaal roept juist algemene vragen op: hoe orden je je stof als je afstapt van de tijdbalk als kapstok? Blijft omgevingsonderwijs niet steken in zo maar iets vertellen over Den Bosch?

KLEIO: Onze vraag was uitdagend bedoeld: komen jullie ooit nog wel eens toe aan het ontwikkelen van concreet materiaal in deze onderwijswerkplaats?

ELKERBOUT: Ja, maar nadat eerst een reële – heus niet zo lange – bezinning heeft plaatsgevoonden over wat nu historische vorming is.

KEURENTJES: Juist het concrete materiaal roept belangrijke vragen op. Waarom nu juist het probleem van vrouwenemancipatie in Den Bosch? Zo kom je vanzelf terecht bij het formuleren van een deelschoolwerkplan.

ELKERBOUT: Volgens mij mogen we al heel tevreden zijn als we na een grondige discussie beginnen aan het opzetten van twee of drie lessen over een onderwerp dat voor basisschool én voortgezet onderwijs nuttig is.

KATTENBERG: Dan ben je al als een Teachers' Center bezig, zelf je eigen materiaal ontwikkelen. Maar zo'n centrum kan meer doen: materiaal laten aanraken van buiten de plaats. En onderschat de gezelligheidsfunctie niet.

ELKERBOUT: Mensen zeggen het zo: ik ben op mijn basisschool de enige die zich echt interesseert voor geschiedenis. Die bijeenkomsten halen me uit mijn isolement.

KLEIO: Wat voor ondersteuning van buitenaf kan zo'n onderwijswerkplaats nu krijgen?

KATTENBERG: De moeilijkheid is: je hebt geen status. Goed, je hebt de steun van de VGN, maar het is ook niet de bedoeling dat het de afdeling wordt. Wel steunt de VGN financieel dit initiatief, het

kopje koffie, het materiaal. Er zit een idee achter van wat de VGN zou moeten zijn. Maar hier heeft juist het regionaal onderwijscentrum, waar ik het eerder over had, een ondersteunende taak: administratief werk kan daar worden gedaan, apparatuur kan daar ter beschikking zijn.

ELKERBOUT: Maar de hoofdbehoefte ligt toch lokaler: hoe krijg je zoveel mogelijk scholen hier om de tafel.

Neem nou zo'n probleem als differentiatie. Op veel plaatsen is er een ontwikkeling



Francis Elkerbout: een onderwijswerkplaats haalt geschiedenisleraren uit het isolement.

naar twee- en driejarige brugperiodes. Daarvoor is heel weinig concreet materiaal. Wat ligt meer voor de hand dan aan elkaar te laten zien hoe ieder voor zich aan het knoeien is. Zo kun je van elkaar leren.

Databanken en catalogi van al het beschikbare materiaal werken niet goed: ze leven niet. Pas als jij aan mij vertelt hoe jij met jouw materiaal werkt heeft het impact op mij. Veel meer dan wanneer ik het ergens moet lezen.

KLEIO: Hoeveel mensen doen er eigenlijk in de fase waarin jullie nu zitten nog mee?

ELKERBOUT: Tien tot vijftien collega's uit zeker tien scholen. We zouden graag zien dat collega's uit het eerste-graadsgebied gaan meedoen.

KLEIO: Die zijn er helemaal niet bij betrokken?

ELKERBOUT: Nauwelijks. Maar we

hebben ons ook in eerste instantie, in de uitnodiging van mei 1983, gericht tot de basisscholen en het gebied van tweede en derde graad, omdat dat – ook in de VGN – een verwaarloosde sektor is. Overigens betekent het ook dat de stijl van de VGN en Kleio zal moeten veranderen om die collega's echt aan te spreken.

KLEIO: Zijn de centjes de enige steun die de VGN kan leveren?

KATTENBERG: We kunnen ook de mensen charteren om hier ter plaatse gestelde vragen te helpen beantwoorden.

ELKERBOUT: Van de VGN kunnen we profiteren door goodwill uit te buiten: zo kom je aan de goede mensen.

Suggesties voor het opzetten van een eigen onderwijswerkplaats

KLEIO: Zijn er elders vergelijkbare initiatieven?

KATTENBERG: Er is wel wat belangstelling getoond, in Eindhoven bijvoorbeeld. Ik verwacht ook wel iets van Den Haag.

KLEIO: Jullie kunnen, dat begrijpen we, nog geen blauwdrukken leveren aan andere afdelingen. Maar kunnen jullie wel wat raad geven als ze op jullie manier aan het werk willen gaan?

ELKERBOUT: De tijd tussen twee bijeenkomsten moet niet te groot zijn. Anders gaan de mensen al gauw denken: o, het zal wel ter ziele zijn. Dat is één.

Dan moet men vooral niet de administratieve rompslomp onderschatten. Daarom zou administratieve steun van een regionaal onderwijscentrum, waar Wim Kattenberg het over had, heel welkom zijn.

Waar we in ieder geval wel tevreden over kunnen zijn, is de manier waarop we de mensen hebben benaderd. Daarover was iedereen te spreken.

Probeer bij de eerste bijeenkomst ook al iets te realiseren van het gezamenlijk dragen van verantwoordelijkheid. Anders krijg je te gauw de houding van: de initiatiefnemers zullen het wel doen.

KATTENBERG: Eigenlijk had de eerste avond al een stuurgroepje moeten worden gevormd.

ELKERBOUT: Je moet ook heel concrete, maar belangrijke zaken vroeg regelen: typemogelijkheden en een eigen ruimte. Nu maken we gebruik van de ruimte van deze school. Maar je zou ergens, op een vrijdagmiddag bijvoorbeeld, bij elkaar moeten kunnen komen om samen iets te maken.

KATTENBERG: Er zijn verschillende mogelijkheden tot koppeling, aan gemeentelijke onderwijsadviescentra bijvoorbeeld. Maar het gevaar van inkapse-

ling is groot. Je verliest al gauw het idee van het van onderop werken. Een beetje afstand houden is verstandig. Maar de gemeentelijke afdeling onderwijs kan je de weg wijzen naar voorzieningen. Of in kontakt brengen met werkloze leerkrachten.

ELKERBOUT: Enno Keurentjes is zelf een goed voorbeeld van iemand die als werkloos leraar werd betrokken bij het werk op Hertog Jan. Hij heeft er een baan aan over gehouden.

KLEIO: *Werkelozen zouden zo uit hun ondermijnend isolement kunnen worden gehaald. Ze kunnen ook werkervaring opdoen die hun beroepskansen verbeteren. Zo snijdt het mes minstens aan twee kanten.*

KATTENBERG: De mogelijkheden die een onderwijswerkplaats voor werkloze collega's heeft is maar een van de goede kanten van zo'n instelling. Om met hen in kontakt te komen heb je misschien de gemeente nodig. Zoals die regionale onderwijscentra ook hun hulp kunnen geven.

Probeer dus bij het opzetten van een Teachers' Center van zoveel mogelijk walletjes te eten. Maar blijf zo zelfstandig mogelijk.

Bij het afscheid, laat op de vrijdagmiddag, bleven Kattenberg, Keurentjes en Elkerbout nog achter om nog iets te regelen voor stages. De beide redacteuren waren bij het weggrijpen onder de indruk van zoveel bedrijvigheid, zelfs bij de nadering van het lokkend weekeinde.

O zaligheid! Ik 'woon' niet meer! Ik zweef en zwerf . . .

Wim Rongen

Gebruikte literatuur:

Paul Fussell, *Abroad, British Literary Travelling between the Wars*, Oxford Paperback 1982.

Urs Bitterli, Der Reisebericht als Kulturdokument, in: *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 24 (1973), p. 555-564.

J.R. Ackerley, *Hindoo Holiday*, Penguin Travel Library 1983.

Peter Fleming, *One's Company*, Penguin Travel Library 1983.

Geoffrey Gorer, *Africa Dances*, Penguin Travel Library 1983.

Patrick Leigh Fermor, *A Time of Gifts*, Penguin Travel Library 1983.

Met Louis Couperus in Afrika, Amsterdam 1983.

Reisliteratuur als bron

Dat literatuur een instap kan zijn voor de geschiedenisles is in een aantal artikelen al eerder in Kleio naar voren gebracht. In dit artikel wil ik uw aandacht vragen voor het reisverhaal als instapmogelijkheid.

Zo lang de mens reist en schrijven kan, verschijnen er reisboeken. Regelmatig worden die boeken gebruikt om de geschiedenis te verduidelijken. Denk maar aan de *Anabasis* van Xenophon of aan de vele boeken die door de Indiëgangers geschreven zijn.

Men heeft reisliteratuur als historische bron echter altijd met de nodige terughoudendheid gebruikt. De redenen voor die terughoudendheid zijn duidelijk: de gegevens die de reiziger verstrekt zijn vaak niet te controleren en worden daarom als onbetrouwbaar ervaren. Daarbij geven de reisboeken vaak een teveel aan informatie over een teveel aan onderwerpen. Veelal komen immers naast historische thema's ook biologische, ethnologische, zoologische en geografische onderwerpen ter sprake.

Na de eerste wereldoorlog is met name de koloniale geschiedschrijving gebruik gaan maken van reisliteratuur, vooral omdat er geen andere bronnen waren. De oorspronkelijke inwoners van b.v. Afrika hebben immers geen geschriften nagelaten. Later kreeg de bestudering van reisliteratuur een sterke impuls door toedoen van de historische school der 'Annales', voorstanders van interdisciplinair onderzoek. De veelheid aan onderwerpen in reisverhalen, lange tijd een grote belemmering bij het gebruik maken van de verhalen, is vanuit 'Annales' opzicht juist het sterke punt ervan.

Er is op dit moment sprake van een hausse in de reisliteratuur. Niet alleen wat de vele nieuwe reisverslagen betreft, maar ook gezien de vele herdrukken. Vooral in Engeland lijkt de belangstelling groot te zijn. De Penguin uitgeverij begon zelfs een aparte serie in 1983: The Penguin Travel Library.

Veel van de in die serie verschenen herdrukken zijn oorspronkelijk in de jaren '20 en '30 van deze eeuw verschenen. Die jaren gelden als dé periode van 'British Literary Travelling'. Het leek wel of heel schrijvend Engeland in het buitenland woonde of op reis was. Waarom juist toen?

De Eerste Wereldoorlog had diepe indruk op de mensen gemaakt. Nooit eerder waren er zoveel mensen in een oorlog gestorven, nooit eerder hadden machines de oorlog zo duidelijk bepaald. Een voor de Engelsen bijkomende omstandigheid was dat zij vier jaar lang geïsoleerd waren: reizen was vanwege het olietekort niet vaderlandslievend, alleen soldaten 'mochten' naar het buitenland.

Toen de oorlog afgelopen was, werd de schade volop ingehaald: naar het zonnige zuiden (na vier jaar regenachtig en mistig Engeland), naar verre onbekende streken (Engeland was nog altijd een wereldrijk, keus genoeg derhalve), wegvluchten uit de bekrompenheid van post-Victoriaans Engeland. Het gevoel van opluchting gold natuurlijk niet alleen voor de Britten. Het hier als titel gebruikte citaat uit '*Met Louis Couperus in Afrika*' getuigt ook van die opluchting.

De Penguin Travel Library is een uitstekende bron voor het leren kennen van de wereld tussen beide oorlogen.

Zo geeft b.v. J.R. Ackerley in *Hindoo*

Holiday niet alleen een verslag van zijn verblijf in toenmalig Brits-Indië, hij vertelt ook uitvoerig over de verschillen tussen Hindoes en Moslims, de ideeën over zaken als huwelijk, eten e.d. en over de houding van de Engelse kolonisten. Peter Fleming versloeg in 1933 voor de *Times* de oorlog tussen China en Japan. Door zijn boek krijgen we een duidelijk beeld van een in feite al eeuwenlang door oorlogen geteisterd Mandsjoerije. Daarnaast geeft Fleming rake typering van belangrijke personen in dat konflikt als Mao, Tsjank Kai-Sjek en Poe Yi. Een ander voorbeeld uit bovengenoemde reeks is Geoffrey Gorer. Gorer trok in 1935 door Senegal, Opper Volta en Benin om Afrikaanse dansen te bestuderen. Zijn verslag van die reis heeft echter een extra dimensie gekregen doordat hij ons niet alleen laat kennismaken met de verschillende dansen, de uitvoering en bedoeling ervan, maar ook met het functioneren van het Frans koloniaal bestuur. Patrick Leigh Fermor vertrok in december 1933 voor een voettocht van Londen naar (toen nog) Constantinopel. Via o.a. Nederland, Duitsland en Hongarije. In 1977 publiceerde hij zijn herinneringen aan die voettocht.

Reisverhalen kunnen helpen een beeld te vormen van de maatschappij waarover ze schrijven. Omdat het subjectieve verslagen zijn, geven ze ook inzicht in het denken van de auteur. En zo ook in dat van gedeeltes van de maatschappij waaruit de auteur zelf komt. Ik heb als voorbeeld de Engelse reisliteratuur uit de jaren '20 en '30 van deze eeuw gebruikt, maar hetzelfde hebben m.i. ook andere reisboeken uit andere tijden.

Wat kun je met reisverhalen in de les doen? Reisverhalen zijn vaak voor een groot publiek geschreven. Daardoor zijn ze – oud maar vertrouwd – uitstekend geschikt om uit voor te lezen. Je kunt er natuurlijk ook gedeeltes uithalen en die als illustratie of bron gebruiken. Het lezen ervan zal echter in ieder geval je eigen kennis vermeerderen en wel op een plezierige manier. Hierbij zijn afgedrukt vertalingen van twee gedeeltes uit Leigh Fermors *Time of Gifts*; een over zijn entrée in Duitsland, in het andere probeert hij zijn gesprekken met Duitsers samen te vatten.

(Patrick Leigh Fermor, *A Time of Gifts*, blz. 43-44)

De stad (= Goch, W.R.) hing vol met Nationaal Socialistische vlaggen en een etalage van een kledingzaak toonde de Partijuitrusting: swastika arm-banden, dolken voor de Hitler Jeugd, blouses voor de Hitler Meisjes en bruine hemden voor de volwassen SA-mannen; swastika knopen waren zo neergelegd dat er Heil Hitler stond en een wassen pop met een parelachtige glimlach was in het volledige uniform van een Sturmabteilungsman gekleed.

Ik kon de gezichten op sommige uitgestalde foto's herkennen; gesprekken van medekijkers onthulden de namen van de anderen. 'Kijk dat is Roehm', zei iemand, wijzend op de leider van de SA, de hand grijpend die hem de Juni daarna zou vernietigen 'die de Führer een hand geeft'. Baldur van Schirach nam een parade af van Hitlerjugend; Goebbels zat aan zijn bureau; en Goering verscheen in SA-pak; in een wit uniform; in een volumineuze korte leren broek; een leeuwenwelp voedend; in rok en een witte stropdas; en met een bontkraag en jagerschoed met pluim, richtend met een jachtgeweer.

Maar de foto's van Hitler blootshoofds als een Bruinhemd, of in een regenjas met riem of in een uniform met twee rijen knopen en een pet of over het hoofd aaiend van een klein meisje met vlasharige vlechten en onvolledig gebit dat hem een bos madeliefjes aanbood, waren het hoogst in aantal. 'Een zeer knappe man', zei een vrouw. Haar metgezel stemde met een zucht toe en zei dat hij prachtige ogen had. Het knarsend geluid van afgemeten voetstappen en het rythme van een marslied klonken in een zijstraat. Geleid door een standaarddrager, marcheerde een colonne van de SA het plein op. Het lied dat de maat hield bij hun passen, 'Volk, ans Gewehr' – vaak te horen de komende weken – werd opgevolgd door de strijd lustige dreun van het Horst Wessel lied: eens gehoord, nooit vergeten.

(blz. 127-128)

In deze gesprekken in Beierse herbergen kreeg ik meningen te horen die uiteenliepen van de totale overtuiging van de kant van partijleden tot de totale oppositie van hun tegenstanders en slachtoffers; met dit verschil dat de eersten luid en woordenrijk waren terwijl de anderen hetzij stil bleven of vaag totdat ze alléén waren met een gesprekspartner. Engelsman-zijn was hierbij van belang, want hoewel de houding van de Duitsers ten opzichte van Engeland nooit dezelfde

was, was ze nooit onverschillig. Een paar, zoals de bijna-albino in Heidelberg, toonden walging. Onvermijdelijk kwam de Oorlog ter sprake: ze namen ons kwalijk dat we aan de kant van de overwinnaars gestaan hadden, maar ze leken ons niets te verwijten – altijd onder het voorbehoud dat Duitsland nooit verloren zou hebben als het niet in de rug neergestoken zou zijn; en zij bewonderden Engeland, in een bepaalde mate om redenen die in respectabele Engelse kringen zelden nog gehoord werden. Dat wil zeggen, om veroveringen in het verleden, en de omvang van de kolonies, en de ogenschijnlijk nog steeds onverminderde macht van 'the Empire'.

Als, en ik legde hier altijd nadruk op, met opvoeding en oefening de kolonies zichzelf konden besturen, zouden ze onafhankelijk worden. Niet meteen natuurlijk, het zou tijd kosten... (Dit was de theorie waarmee we allemaal grootgebracht waren). Onvermijdelijk waren blikken van verwondering, deels treurig en deels ironisch, waarmee zij de omvang van de leugen en de hypocrisie ervan overwoogen, het antwoord.

De waarheid ondervinden –

is en blijft de belangrijkste plicht en het hoogste recht van de vrije menselijke persoonlijkheid.

Deze leuze geldt in het bijzonder in tijden van grote historische omwentelingen der internationale politieke situatie in Europa. Iedere onafhankelijke, zelfbewuste persoon heeft in zulke tijden behoefte zich een eigen zuiver oordeel over de voorname, beslissende politieke personen te vormen.

Zonder twijfel is Adolf Hitler één der meest betwiste onder deze personen. Millioenen der geheele wereld hebben een doodelijken haat tegen hem, miljoenen van zijn eigen volk koesteren een liefde en vereering voor hem, die boven alles uitsteekt. De eersten zien in hem den duivel, de personificatie van het kwade, de anderen houden hem niet alleen voor den redder van Duitsland, maar eveneens voor den man, die een betere toekomst der menscheid scheppen wil door nieuwe sociale en politieke ordening.

Wie heeft gelijk? Slechts weinige hebben de kans, Hitler persoonlijk te leren kennen. Wat van hem verteld wordt, kan men niet controleren.

In dit geval zijn foto's een belangrijk hulpmiddel. Haast ieder verstandig mensch kan zich, uit het gezicht van zijn medemens, met groote zekerheid een oordeel over zijn karakter vormen.

Daarom moesten alle onafhankelijke personen, die menschenkennis bezitten en die de waarheid over Hitler willen hooren, de foto's van dit boekje nauwkeurig en zonder vooroordeel bekijken.

Het zelfstandige oordeel, dat zij zich dan zullen vormen, zal hen helpen, zich in de politieke problemen van onzen tijd te oriënteren.

NAAR EEN NIEUW EINDEXAMENPROGRAMMA GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING

Rapport van het sectiebestuur Havo/Vwo

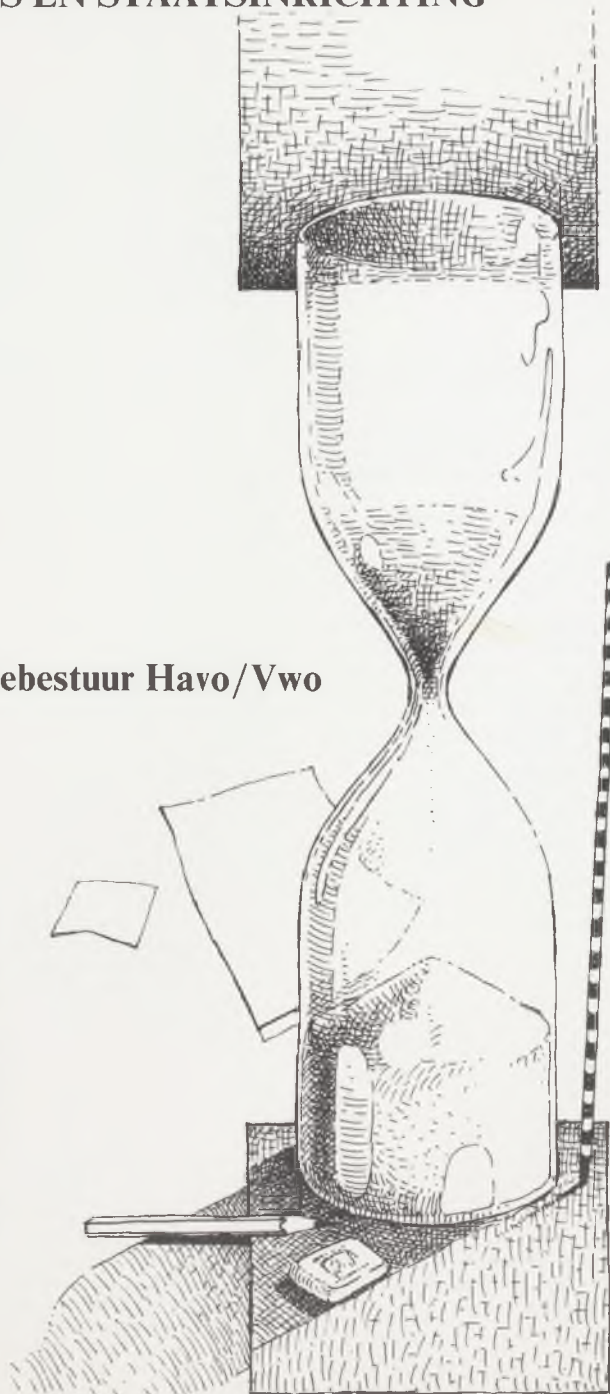
voorzitter: H.J.P.M. Ketelaars

secretarissen: L. Mulder
W. Schuringa

leden: Th.F. van der Geugten
Mevr. P.C.D. Greven-den Ouden
Mevr. E.J. Karreman
R.J. Velema
J. van der Werf

didactisch L.G. Dalhuisen
adviseurs: Mevr. M. Langenbach

november 1984



Een uitgave van de vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN)

Inhoud

Werk aan de winkel

'Werk aan de winkel'	2
N. Maarsen	
Voorwoord	3
H. Ketelaars	
Naar een nieuw eindexamenprogramma geschiedenis en staatsinrichting	4
Inleiding	
Doelstellingen	
Voorbeeld van een stofomschrijving; 'Minderheden in Nederland als gevolg van dekolonisatie'	5
Uitgangspunten bij het kiezen van 'Minderheden', een poging om tot verantwoording van het onderwerp te komen	
A. Situatie in Nederland	5
<i>Indonesië:</i>	5
B. De voor koloniale tijd	
C. De koloniale tijd	
D. Dekolonisatie	
E. Gerechtvaardigen uit Indonesië	
<i>Suriname:</i>	12
B'. De voor koloniale tijd	
C'. De koloniale tijd	
D'. Dekolonisatie	
E'. Naar Nederland	
F. Minderheden in Nederland; een hedendaagse vergelijking	15
Begrippenlijst	17
Literatuurlijst	17
Uitwerking doelstellingen	19
Toelichting	
1. Het toepassen van basisvaardigheden	19
2. Het kritisch kunnen volgen en analyseren van een afzonderlijk historisch betoog	20
3. Leren relativeren	24
4. Beredeneerd kunnen selecteren van gegevens, een fragment uit het verleden kunnen reconstrueren en verantwoord kunnen oordelen over het verleden	26
5. Gebeurtenissen, processen, structuren uit het verleden en uit de actualiteit kunnen plaatsen in historisch perspectief	27

De omslag werd ontworpen door Marinus van der Werf

Sinds jaar en dag zijn de doelstellingen van het onderwijs in geschiedenis en staatsinrichting in onze vereniging onderwerp van gesprek. Helaas heeft dit gesprek nooit tot resultaten geleid die tevreden stemmen. Het Doelstellingenrapport van 1968 werd niet besproken, conclusies werden er niet uit getrokken. Eenzelfde lot trof het rapport van de Eindexamencommissie.

Weliswaar hadden beide het gebrek uitgesproken te doen over doelstellingen en eindexamen zonder dat het gehele leerplan aan de orde kwam, maar dat dit niet de reden was ze onbesproken te laten, moge blijken uit wat met *Geschiedenis in de Lagere Klassen* gebeurde: dit rapport, in feite een totaal leerplan 'met alles erop en eraan', een mijlpaal dus in het leven van de VGN, kreeg vrijwel geen officiële aandacht: tot op de dag van vandaag wachten de aanbevelingen op behandeling.

In CEGES keerde het leerplandenken terug naar fragmentarisme: alleen de (CSE-) examenproblematiek kreeg werkelijk aandacht. Wél had de immense ontevredenheid over 'CEGES' het onverwacht gelukkige gevolg dat het bestuur van de VGN het Havo/Vwo sectiebestuur verzocht een alternatief examen te ontwerpen, waarvan thans een proeve voor ligt.

Het zou echter niet onwaarschijnlijk zijn, dat ook dit werkstuk maar oppervlakkige aandacht zou krijgen, indien niet intussen een hoogst belangrijke gebeurtenis had plaats gevonden, de instelling namelijk van de Werkgroep Herziening Eindexamens Geschiedenis en Staatsinrichting (in de wandeling HEG genoemd). Immers, er is nu één centraal punt, waarnaartoe al het denken over vernieuwing van het leerplan en zijn onderdelen dient te convergeren: de HEG als orgaan dat adviseren moet over vernieuwde regelgeving.

Dit is een *unieke* kans om de eindexamens te moderniseren en tevens voorstellen te doen ter modernisering van de rijksleerplannen. Slagen wij er niet in de HEG op tijd haar werk te laten afkrijgen, dan zal het heel lang duren, voordat de VGN en daarmee de leraren geschiedenis en staatsinrichting opnieuw een kans krijgen hun vakkencombinatie weerbare gestalte te geven... En wee het vak dat in de komende tijd geen sterke argumenten zal hebben voor zijn voortbestaan!

Jullie allen, leden van de VGN, moeten de HEG helpen haar werk te voltooien.

Met nadruk roep ik daarom allen op aan het werkstuk van het Havo/Vwo sectiebestuur alle aandacht te geven en van die aandacht door kritische reacties te getuigen. Zo verrijkt zal dit document voor de HEG een belangrijk aandachtspunt zijn. Ik verzoek met name de sectiebesturen, de afdelingen, de commissies en de leden van verdienste het advies van het Havo/Vwo sectiebestuur te bestuderen en van commentaar te voorzien. Het Havo/Vwo sectiebestuur zal alle reacties verzamelen. Het Algemene Bestuur zal mede op grond van die reacties zijn eindoordeel baseren, het sectiebestuur verzoeken tegenover alle stukken zijn houding te bepalen, en het geheel in *Kleio* doen publiceren.

Nico Maarsen, voorzitter VGN

BELANGRIJK

ALLE REACTIES VOOR 15 JANUARI STUREN AAN:

**H. KETELAARS
FLUITERSDREEF 27,
6871 LR RENKUM**

Voorwoord

Naar een nieuw eindexamenprogramma geschiedenis en staatsinrichting

Onder deze titel heeft het Havo/Vwo-sectiebestuur van de VGN een aantal jaren gewerkt aan een nieuw eindexamenprogramma geschiedenis en staatsinrichting. De resultaten van die werkzaamheden zijn in dit rapport samengebracht. Het rapport bevat:

- doelstellingen voor een nieuw eindexamenprogramma geschiedenis en staatsinrichting
- uitgangspunten voor het kiezen van examenonderwerpen (de stofkeuze), toegepast op onderstaand thema
- het thema 'Minderheden in Nederland als gevolg van dekolonisatie'. Dit thema en de bijbehorende stofomschrijving zijn een voorbeeld hoe een nieuw eindexamenprogramma er uit kan zien. Een eindexamenprogramma waarbij doelstellingen en uitgangspunten voor de keuze van examenonderwerpen centraal staan.
- een aantal voorbeelden op welke manier de doelstellingen aan de hand van het thema uitgewerkt kunnen worden

Aan het rapport ligt ten grondslag de opdracht die het sectiebestuur in 1979 van het Algemeen Bestuur van de VGN kreeg om zich te buigen over het eindexamenprogramma Havo/Vwo. Ook het Mavo/Lbo-sectiebestuur kreeg een dergelijke opdracht. In aansluiting hierop heeft het Havo/Vwo-sectiebestuur samen met het Mavo/Lbo-sectiebestuur zich bezig gehouden met de problemen rondom de examens. Het bleken er vele te zijn: vrijwel analoge programma's voor Mavo, Havo en Vwo met globale, alleen in perioden geformuleerde leerstof, vaak geformuleerde vaardigheidsdoelstellingen, en schriftelijke examenonderwerpen waarvan de zin niet altijd duidelijk was. Zich afvragend of het waar is dat elke vaardigheid of attitude met elke stof te oefenen is, meende het sectiebestuur dat verduidelijking van de doelstellingen nodig was. Daartoe is een voorstel ter discussie aangeboden aan 145 docenten, die aanwezig waren op een discussiedag in 1981 (een verslag hiervan is te vinden in Kleio, 1/1982, p. 21-22). Het voorstel is – in gewijzigde versie – daarna ook ter discussie voorgelegd aan de ledenvergadering van de VGN in 1982. (zie Kleio 5/1982, p. 5-6)

Het sectiebestuur meende daarna juist te handelen door eerst aandacht te geven aan het probleem van de stofkeuze. Om tot uitgangspunten te komen voor stof die

door leraren en leerlingen als zinvol geaccepteerd zou kunnen worden werd eerst informatie verzameld. Vervolgens werd besloten om de verkregen informatie over wat zinvol geacht werd toe te passen op een thema waarvan een stofomschrijving is gemaakt die recht moet doen aan de uitgangspunten. Deze stofomschrijving werd geënt op de stofomschrijving van de onderwerpen voor het CSE. Zo kon een duidelijk alternatief gesteld worden tegenover de CSE-onderwerpen die tot op de dag van vandaag geen doelstellingen of uitgangspunten bevatten.

Deze stofomschrijving en uitgangspunten werden in de vorm van bovengenoemd thema, naast opnieuw de doelstellingen, besproken op een discussiedag in 1983, waar 70 docenten aanwezig waren (een verslag hiervan is te vinden in Kleio, 1/1984, p. 26-29).

Uit al deze discussies en verdere consultaties van docenten en vakdidactici heeft het bestuur dit rapport samengesteld.

Het bestuur heeft gemeend het gedeelte van het rapport dat de in 1983 gepresenteerde stofomschrijving omvat, niet te moeten wijzigen. Op de discussiedag was er kritiek op de inhoud van de stofomschrijving. Ook Mevr. M. Kingmans heeft inhoudelijke kritiek in een brief aan het bestuur uitgebreid verwoord. Ook buiten de kring van de VGN was er kritiek op het gebruik van het begrip 'minderheden'. Uitdrukkelijk wil het sectiebestuur opmerken dat we dit begrip uitsluitend in objectieve zin gebruiken.

Het bestuur wil zich echter niet voegen bij de rij van schoolboekenschrijvers en ziet een verdere inhoudelijke verwerking van het thema dan ook meer weggelegd voor een aparte werkgroep.

De belangrijkste vraag is nu: wat wil het sectiebestuur met dit rapport? Het sectiebestuur hoopt met dit rapport een bijdrage te leveren aan een verandering van het eindexamenprogramma geschiedenis en staatsinrichting. Een verandering waarbij doelstellingen en uitgangspunten voor de keuze van examenonderwerpen centraal komen staan. In het huidige examenprogramma ontbreken beide.

Een eerste stap op weg naar daadwerkelijke verandering is gezet. Op 28 maart 1984 heeft staatssecretaris Mevr. Drs. N.J. Ginjaar-Maas een werkgroep geïnstalleerd ter voorbereiding van een wijziging van de eindexamenprogramma's geschie-

denis en staatsinrichting Vwo, Havo en Mavo-D. De werkgroep kreeg de naam van de commissie Herziening Eindexamen Geschiedenis en Staatsinrichting (de cie HEG). Het sectiebestuur dient deze commissie van advies. De leden van de commissie hebben dan ook in mei 1984 een voorlopige versie van dit rapport ontvangen.

Wat verwacht het sectiebestuur van de VGN-leden

Het is de uitdrukkelijke wens van het sectiebestuur dat de leden van de VGN zich uitspreken over dit rapport, met name over:

- de doelstellingen
- de uitgangspunten
- de uitwerking van de doelstellingen door middel van de voorbeelden

Samengevat, de poging om te komen tot een anderssoortige stofomschrijving, voorzien van doelstellingen en uitgangspunten. Het bestuur beseft dat er ook veel kritiek is te leveren op de inhoud van het thema, maar deze kritiek is niet van wezenlijk belang voor het opzetten van een nieuw eindexamenprogramma.

Aan de hand van de reacties van de leden kunnen het Algemeen Bestuur en het sectiebestuur zien of het rapport al dan niet de instemming van de leden van de VGN krijgt, en kan het sectiebestuur zien wat er aan het rapport aangevuld of veranderd moet worden. Op de tweede plaats kan het sectiebestuur de reacties van de leden gebruiken voor verder advies aan de cie HEG.

Ik hoop dat de leden van de VGN van de mogelijkheid gebruik maken om zich uit te spreken zodat de leden een duidelijk stempel kunnen drukken op:

'Een nieuw eindexamenprogramma geschiedenis en staatsinrichting'.

Henry Ketelaars, voorzitter sectiebestuur Havo/Vwo

DOELSTELLINGEN VOOR EEN NIEUW EINDEXAMENPROGRAMMA GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING

Inleiding

Bij het lezen van deze doelstellingen dient in het oog te worden gehouden dat het sectiebestuur niet tracht *alle* doelstellingen te beschrijven. Het probeert een minimumpakket doelstellingen te formuleren, waar zoveel mogelijk docenten mee in kunnen stemmen.

Met deze doelstellingen willen we vooral aangeven welke vaardigheidsdoelstellingen (dingen die iemand moet *kunnen*) en attitudinale doelstellingen (*houdingen* die iemand moet hebben) we belangrijk vinden. Het denken over inhoudelijke doelstellingen (wat iemand moet *weten*) vindt U vooral terug in de inleiding op ons thema 'Minderheden in Nederland als gevolg van de dekolonisatie'.

In dit stuk zult U geen uitspraken vinden over niveauverschillen, aangezien deze kwestie in onze discussies nog nauwelijks aan de orde is geweest. Tevens willen wij opmerken dat het sectiebestuur geen voorstander is van een bepaalde didactische methode.

Voordat we doelstellingen beschrijven is het nodig aan te duiden dat er een aantal basisvoorwaarden voor het geschiedenisonderwijs zijn, zonder welke ieder onderwijs in de geschiedenis mislukken moet. Die voorwaarden zijn:

leerlingen moeten geschiedenisonderwijs ervaren als zinvol, als onderwijs waar ze iets aan hebben en als onderwijs dat aansluit op hun leef- en beleavingswereld; het geschiedenisonderwijs zal moeten voldoen aan een inhoudelijk historische benadering; dit veronderstelt het zich kunnen verplaatsen in een 'andere' leefwereld, zich kunnen identificeren met groepen en personen in het verleden.

Doelstellingen

1. Toepassen van basis-vaardigheden

Hier kunnen genoemd worden:
het hanteren van de atlas
het verzamelen van informatie uit boeken, encyclopedieën e.d.
het verzamelen van informatie uit kranten
het verzamelen van informatie uit afbeeldingen, films en tv-programma's en deze interpreteren
het interpreteren van grafische voorstellingen
het maken van verslagen en samenvattingen
het werken met modellen en hypothesen

2. Het kritisch kunnen volgen en analyseren van een afzonderlijk historisch betoog

Dit veronderstelt kennis van en inzicht in een aantal (historische) begrippen, termen, feitelijke gegevens en ontwikkelingen (zoals 'feodaliteit', 'imperialisme', 'demokratie', 'gelaagde samenleving') en het leren omgaan met voor de methoden van het vak kenmerkende begrippen als 'feit', 'mening', 'structuur', 'subjektiviteit', 'interpretatie', 'waardeoordeel'.

Dit veronderstelt ook het beschikken over analyserende vaardigheden zoals: onvolledige informatie aanvullen tot een samenhangend geheel
onderkennen van het complexe karakter van oorzaken van historische verschijnselen en gebeurtenissen
oog hebben voor zowel het unieke als het meer konstante in de geschiedenis
de waarde (representativiteit en betrouwbaarheid) van bronnen bepalen
kritisch vaststellen wanneer je iets als een feit kunt aanvaarden
feiten en interpretaties van elkaar leren onderscheiden
waardeoordelen en vooroordelen onderscheiden

3. Leren relativeren

De leerlingen moeten leren historische visies (zoals een conservatieve of marxistische) te onderscheiden en met elkaar te vergelijken om zodoende de betrekkelijk-

heid van de waarheid van een historisch beeld te leren inzien en de gevaren van ongenueanceerd afgaan op één historisch beeld te onderkennen.

De leerling moet de invloed van standplaatsgebondenheid inzien.

4. Beredeneerd kunnen selekteren van gegevens, een fragment uit het verleden kunnen rekonstrueren en verantwoord kunnen oordelen over het verleden

De leerling moet leren met historisch bronnenmateriaal om te gaan, namelijk: oriënteren en verzamelen (daaronder vallen vaardigheden als vragen stellen, en van daaruit gericht materiaal verzamelen en antwoorden zoeken)
verwerken (daaronder vallen vaardigheden als het onderkennen dat de verschillende facetten van een samenleving met elkaar samenhangen: doel en resultaat, gewilde en ongewilde gevolgen van elkaar onderscheiden)
interpreteren en konklusies trekken (daaronder vallen vaardigheden als het leggen van verbanden tussen verzamelde gegevens en het beoordelen van de waarde van de resultaten met het oog op de vraagstelling en het onderkennen van continuïteit en diskontinuiteit)
Bronnenmateriaal kan zo gebruikt worden voor de vorming van een samenhangend beeld en voor de vorming van een eigen oordeel.

5. Gebeurtenissen, processen, structuren uit het verleden en uit de aktualiteit kunnen plaatsen in historisch perspectief

Dat wil zeggen dat de leerling gebeurtenissen, processen en structuren moet kunnen plaatsen in hun eigentijdse sfeer en ook het eigen groeiproces van die gebeurtenissen e.d. moet onderkennen.

Bij deze doelstelling is het belangrijk inzicht te krijgen in de continuïteit en de verandering in de geschiedenis.

MINDERHEDEN IN NEDERLAND ALS GEVOLG VAN DEKOLONISATIE

Uitgangspunten

Een poging om tot verantwoording van het thema te komen

Bij het kiezen van het thema 'Minderheden in Nederland als gevolg van dekolonisatie' hebben de volgende uitgangspunten een rol gespeeld:

- Het gaat bij dit thema om een probleem dat in onze samenleving algemeen als belangrijk wordt beschouwd.
- Dit probleem bestaat al geruime tijd, al is de bewustwording ervan wel van recente datum, en ook in de toekomst zullen velen er waarschijnlijk mee geconfronteerd worden. *Het is dus een langlopend proces.*
- Historisch besef bij leerlingen wordt vergroot. Nadat zij bezig zijn geweest met verantwoorde historische informatie over gebeurtenissen, verhoudingen en ontwikkelingen die een rol speelden bij het genoemde langdurige proces, kunnen leerlingen actuele en toekomstige situaties i.v.m. 'minderheden...' beter begrijpen en verklaren. Analoge situaties die niet behandeld zijn, worden ook begrijpelijk.
- Er zijn voldoende wetenschappelijke gegevens om het thema 'Minderheden...' verantwoord te behandelen.
- De keuze van een thema op grond van bovenstaande uitgangspunten sluit aan bij de door velen genoemde functie van geschiedenis als hulpmiddel om onze tijd te begrijpen, en sluit andere functies niet uit.
- Het thema 'Minderheden...' biedt de mogelijkheid de doelstellingen zoals ze opnieuw onder woorden zijn gebracht, toe te passen.

Bij deze punten is er niet naar gestreefd om alle uitgangspunten die stof zinvol kunnen maken, aan bod te laten komen. Er is wel naar gestreefd om een aantal veel gehoorde uitgangspunten te gebruiken voor stofkeuze. Ook andere thema's zijn denkbaar met deze uitgangspunten. Het is belangrijk dat zeer veel collega's de uitgangspunten kunnen onderschrijven, waarmee thema's gekozen worden.

A. Situatie in Nederland

Probleemstelling

1. Wat verstaan we onder minderheden/minderheidsgroepen?
2. Geef een inventarisatie van de verschillende etnische minderheden. Maak hierbij onderscheid tussen minderheden die in het kader van de dekolonisatie naar Nederland zijn gekomen en overige minderheden.
3. a. Welke problemen ondervinden minderheden in Nederland?
b. Zijn er verschillen per minderheid?
4. Welke problemen hebben (de) Nederlanders ten opzichte van de minderheden?
5. Wat zijn de oorzaken van deze problemen?

B. De voorkoloniale tijd in Indonesië¹

a. Indonesië algemeen

1. Hoe zag de samenleving eruit in de voorkoloniale tijd?

- De meeste inwoners van de Indische archipel waren *boeren*, die leefden in een betrekkelijk autarkische dessa-samenleving, die communaal georganiseerd was: sinds 600 na Chr. kende men de natte rijstbouw en irrigatie.
- Boven de boeren stonden de feodale heren ('vorsten'), die weer onder gezag van een soeverein stonden ('maharadja' en, na de komst van de Islam 'sultan').
- De woonsteden van de feodale heren en de kraton van de vorst waren centra van ambacht en cultuur; daar treft men een middengroep aan van *ambachtslieden* en *handelaren*, welke laatsten ook van buitenlandse origine waren (uit China en India en later ook uit Islamitische/Arabisch landen).

Cartoon van Fritz Behrendt.



2. Wat waren de middelen van bestaan?

- Voornamelijk de landbouw in de dessa's (communaal!).
- De heren leefden van de afdrachten uit de dessa's, die ook dienstplichtigen en vrouwen moesten leveren.
- In de steden: ambacht en handel.

3. In hoeverre kun je spreken van een Indonesische cultuur?

- In de Indonesische archipel wonen veel verschillende volken, maar de meeste talen zijn verwant; de naam 'Indonesië' komt voor het eerst voor in 1884.

Volgens de vergelijkende taalwetenschap en opgravingen ligt de oorsprong van de Indonesische volken in Achter-Indië; vandaar zijn ze in prehistorische tijden naar de Indonesische archipel getrokken.

- Godsdienst:

Aanvankelijk *animistisch*, verering van voorouders, geesten en krachten (ziele-stof).

Via de handelsroute uit Voor-Indië komt het *Hindoeïsme* (kastensysteem, Sanskriet) en later *Boeddhisme*, welke beide godsdiensten een grote invloed op cultuur en geschiedenis hebben gehad.

Vanaf de 13e eeuw dringt de *Islam* door, na een wijziging van de handelsroute, waardoor de kooplieden van Goedjerat, die Islamitisch waren, hun geloof konden overbrengen; dit gebeurde niet onder dwang: de Islamitische 'wali's' hadden een groot gezag onder de elite op Java.

Vanaf de 16e eeuw kennismaking met het *Christendom* door Portugezen (katholicisme) en Nederlanders (protestantisme).

– Dansen, epen (Ramayana, Mahabharata o.a.), bouwwerken.

4. Hoe was het bestuur geregeld?

Formeel stond een vorst (zie boven) aan het hoofd van een feodale bestuursstructuur. Hij werkte samen met de priesters/Brahmanen. De vorst en zijn 'leenmannen' werden beschouwd als een soort god-koningen, die een magische macht bezaten; de onderdanen waren aan hen volslagen onderhorig. Als de vorsten iets deden, b.v. het aanleggen van wegen, werd dat als een gunst beschouwd, niet als een plicht van de 'overheid'.

In de loop van de geschiedenis zijn er veel rijken geweest, waarbij er tegenstellingen waren tussen zee- en landrijken. Zo veroverde het landrijk Madjapahit in het begin van de 15e eeuw het zeerijk Sjiwid-



Een aanval van schepen van de Oost Indische Compagnie op Ambon.
(Uit: *Sprekend Verleden* 2a, p. 91)

jaja. Onder Haram Woeroek en zijn generaal-minister Gadjah Mada heeft Madjapahit zijn grootste uitbreiding gekregen: o.a. werd in 1343 Bali veroverd, dat telkens in de geschiedenis een uitwijkplaats zal worden voor Javaanse ontevreden en of uitgestoten elite-kringen.

Dit rijk viel uiteen in de 16e eeuw (na het sultanaat van Demak) in deelrijken, zoals Padjang, Malakka, Mataram en Bantam; met de laatste rijken (zoals Mataram onder sultan Agung) zullen de Nederlanders en Portugezen geconfronteerd worden.

5. Hoe verliep de kolonisatie van Indonesië?

1498: ontdekking van de zeeweg naar Oost-Indië door de Portugees Vasco da Gama.

ca. 1511: Albuquerque (Portugees).

Concurrentie van de Spanjaarden vanaf 1520 (Magelhaen) ondanks Tordesillas (men kon de grens van de invloedssferen niet vaststellen); vooral na 1571: stichting van Manilla door de Spanjaarden. De Spanjaarden verdrongen de Portugezen op de meeste plaatsen, maar in 1580 wer-

Muskaatnotenbedrijf, schoolplaat van J. Gabrielse.



den Portugal en Spanje door Filips II verenigd.

1596: de eerste Nederlandse schepen o.l.v. de onbehouwen Cornelis Houtman; vriendelijke ontvangst door de Portugezen en de inheemse vorsten. Grote concurrentie tussen de verschillende Nederlandse rederijen.

1602: oprichting van de Verenigde Oost-Indische Compagnie. Tegen o.a. Engelse concurrentie; 1619 stichting van Batavia. Optreden van Coen tegen Engelsen en Banda-eilanden om een monopolie te vestigen.

1705: inlandse vorsten definitief onderhorig aan de Compagnie.

Neot

¹Dit geldt voornamelijk voor Java; behalve de gemeenschappelijke geschiedenis met Sumatra is er over de geschiedenis van de Buitengewesten niet veel bekend.

b. De Molukken

1. Hoe zag de samenleving eruit in de voor-koloniale tijd?

– Zie al, met dien verstande, dat de Molukken formeel onder de soevereiniteit van de sultans van Ternate en Tidore vielen; op de verschillende eilanden waren heersende families, en in de dorpsgemeenschappen hoofdmannen.

2. Wat waren de middelen van bestaan?

- Brandcultuur en verzamelcultuur; kruidnagel(bomen) voor de export.

– De handel in kruidnagelen vond plaats door anderen (Javanen, Arabieren, Voor-Indiërs), o.a. in ruil voor rijst uit Java.

3. In hoeverre kun je spreken van een Molukse cultuur?

Zie a3.

4. Hoe was het bestuur geregeld?

Zie bl.

5. Hoe verliep de kolonisatie van de Molukken?

Zie a5; hoewel dient te worden vermeld, dat de Molukken het eerste doelwit waren vanwege de kruidnagelteelt.

C. De koloniale tijd in Indonesië

a. Indonesië algemeen

1. Welke motieven had Nederland voor kolonisatie?

Economische: specerijenhandel monopoliseren en winst maken.

Politieke: in het kader van de tachtigjarige oorlog.

Godsdienstige: verbreiding van het (protestantse) Christendom.

2. Hoe zag de koloniale samenleving eruit na de verovering?

In Batavia was de politieke en economische macht van de Compagnie geconcentreerd.

Na 1680 zijn bijna alle vorsten onderhorig gemaakt via contracten en verdragen. De inheemse bevolking blijft onderhorig aan haar vorsten.

De Chinese en Arabische minderheden houden zich bezig met handel.

Pogingen van de Staten-Generaal (1783 en 1795) om de macht van de VOC te breken en onder haar gezag te plaatsen werden teniet gedaan door de Franse bezetting van 1795 tot 1810/14. Optreden van Willem V in Kew (sinds 1747 erfelijk Opperbewindhebber van de VOC en dus in staat de Engelsen mandaat te geven om de Indische archipel te 'beschermen'). Optreden van Daendels vanaf 1808: reorganisatie van o.a. het rechtssysteem.

Periode Raffles vanaf 1811. Hervorming van het bestuursstelsel (geen feodalisme meer!) en landrente (= pacht)-stelsel, gebaseerd op het idee, dat alle grond van de soevereine overheid is.

1816: de Nederlanders terug. Pogingen tot liberalisering, echter in de Indische situatie moeilijk: geen kapitaal, geen vrije arbeid; bovendien de opstand van Diponegoro van 1825-1830.

G.G. van den Bosch en het Cultuurstelsel.
Oprichting in 1824 van de Nederlandse



Taken van huisslaven (Uit: Reizend door Oost-Indië, prenten en verhalen uit de 19e eeuw, samengesteld door Bea Brommer, Utrecht 1979, p. 39)

3. Welke veranderingen traden er in Indonesië in de loop van het koloniale tijdperk op?

Na 1680 was het bestuur van de VOC in de Indische archipel onbetwist. Tot het verdrag van Parijs in 1784 (einde van het Nederlandse monopolie) proces van ver-

Handel Maatschappij, handig bij het Cultuurstelsel.

1831-1877: 823 miljoen in de schatkist.
Voor- en nadelen. Eerste fabrieken.

Eind 19e eeuw: modern imperialisme en
ethische politiek.

1905 en de gevolgen voor het Indisch
bewustworden: nationalisme enz.

4. Hoe maakte Nederland gebruik van politieke/culturele/economische gebouwen en omstandigheden in Indonesië?

Het belangrijkste doel bleef handel. Zolang de vorsten zich daarbij aanpasten was er niets aan de hand.

Geleidelijk kwam er meer waardering voor de cultuur in Indonesië, hoewel die waardering ook tegen de Indonesiërs gebruikt kon worden (denk b.v. aan Snouck Hurgronje).

Wanneer echter het monopolie dreigde te worden aangetast, werd militair opgetreden, als overreding niet hielp.

In zekere zin was er indirect bestuur: de vorsten bleven gehandhaafd.

5. Hoe is de inheemse samenleving beïnvloed door de aanwezigheid van de Nederlanders?

Voorals in de 19e eeuw door het Cultuurstelsel: dubbel gepakt. Toch bleef de culturele infrastructuur onaangetast.

6. Hoe was de verhouding tussen de Nederlanders en inheemsen (in grote lijnen)?

Tot de Tweede Wereldoorlog is de gelaagde samenleving in Nederlands-Indië/Indonesië te verdelen in drie lagen:

a Nederlanders	40.000
b Indische Nederlanders	200.000
c Inlanders en vreemde oosterlingen	260.000.000

ad a

Dit is het zuiver Nederlandse bevolkingsdeel, afstammelingen van Nederlandse ouders; het waren zogenaamde trekkers; hun verblijf was tijdelijk. Zij vormden de bestuurlijke en economische toplaag.

ad b

Deze middengroep stamt af van gemengde huwelijken tussen – meestal – inlanders en Nederlanders (blijvers). Sinds de wet op het Nederlanderschap en het ingezetenschap van 12 december 1892 beschikten de Indische Nederlanders over het Nederlandse staatsburgerschap.

Voor deze groep ingezetenen werden een aantal termen gebruikt: Indo-Europeanen = Indo's, Blanda-Indo, Indisch meisje en Indische jongen. Zij hadden op bestuurlijk en economisch gebied vaak een middenpositie. Deze groep werd de 'ruggegraat' van het Nederlands-Indisch bewind genoemd.

Veel verschillen tussen de groepen a en b vervaagden. Mogelijkheden om 'hoger op te komen' werden beter, al bleven er toch



Nederland helpt Indië.

beperkingen. Sociaal-psychologisch was men zeer klassebewust. Voor groep b bleef het dilemma minder-dan-de-één-maar-meer-dan-de-andere te zijn (uiterlijk zeer verscheiden: blank tot bruin).

ad c

Deze grotendeels autochtone bevolkingsgroep bestond uit land- en stadsarbeiders, huisbedienden, koelies, laagste functionarissen bij bestuur en bedrijven. Er was een zeer kleine laag intellectuelen. De term 'inlanders' kreeg vooral door de laat-koloniale verhoudingen een denigrerende lading.

De verhouding tussen Nederland en Nederlands-Indië en de verhouding binnen de gelaagde samenleving in Nederlands-Indië zelf veranderden in één klap door de Japanse bezetting. Het gouvernement gaf zich op 8 maart 1942 over aan Japan. Nederlanders en Indische Nederlanders werden gezamenlijk in kampen geïnterneerd. De Japanse poging een wig te drijven tussen beide groepen mislukte. Wel groeide een verwijdering tussen deze twee

groepen enerzijds en naar nationale onafhankelijkheid strevende Indonesiërs (gestimuleerd door de Japanners) anderzijds.

b. De Indische Nederlanders

1. Welke veranderingen traden er voor de Indische Nederlanders op in de loop van het koloniale tijdperk?

Voor de wet op het staatsburgerschap (1892) was hun positie vrij miserabel. De Nederlanders erkenden vaak hun (Indisch-Nederlandse) kinderen niet. Bovendien zaten de Indische Nederlanders economisch moeilijk aan het eind van de 19e eeuw en begin van de 20e eeuw: door de grotere druk van het Nederlandse bestuur aan de ene kant, en aan de andere kant beter onderwijs voor de inheemsen, dreigden mogelijkheden voor de Indische Nederlanders verloren te gaan. Zie verder: a6.

2. Hoe maakte Nederland gebruik van politieke/culturele/economische gebruiken en omstandigheden t.a.v. Indische Nederlanders?

Zoals eerder al gezegd, vormden de Indische Nederlanders de 'ruggegraat' van de samenleving. Zij vormden het middenkader, dat vanuit de 'Europese' culturele achtergrond op plaatselijk niveau loyaal aan het Nederlandse gezag, leidinggeven-de posities bekleedde.

c. De Molukken

1. Welke motieven had Nederland voor kolonisatie?

Zie C a1.

2. Hoe zag de koloniale samenleving eruit na de verovering?

De monopolisering van de specerijenteelt en -handel heeft ernstige gevolgen voor de Molukse bevolking: zij kan vaak haar eigen voedsel niet produceren (= verzamelen), doordat er geen ruilgoederen meer zijn.

Er ontstond een zekere verstarring: de hoofdmannen en Nederlanders steunden elkaar, dat was voor beide partijen profijtelijk.

Veel Molukkers gingen over tot het protestantisme, hoewel animisme en Islam daarnaast bleven bestaan. De christelijke Molukkers konden naar (protestantse) schooltjes, waar dominee een wakend oog op hield. De scholen waren redelijk goed, waardoor de koloniale overheid er onderwijzers en ambtenaren uit kon recrutereren en de Molukkers op de Archipel een zekere voorkeurspositie hadden.

Als het kruidnagelmonopolie (1857) wordt afgeschaft, gaan veel Molukkers in het KNIL, waar ze ook privileges hadden: hogere wedde, schoenen, ook mogelijkheden voor hogere rangen.

Naast de christelijke schooltjes waren er ook Islamscholen, maar die waren minder goed, het enge doel was immer de Koran te leren lezen.

Er zijn nogal wat opstanden geweest in de Molukken: 'door de eeuwen trouw' is dus een fake.

Voor de overige ontwikkelingen in de koloniale tijd: zie C a2-6.

D. Dekolonisatie in Indonesië

1. Hoe ontwikkelde het nationalisme zich in Nederlands-Indië/Indonesië?

Het nationalisme in Nederlands-Indië uitte zich (kort na de Russisch-Japanse oorlog, 1905) het eerst in een streven naar verheffing van de Indonesiër door meer en beter onderwijs (vereniging Boedi Oetomo, het schone streven, 1908).

De Sarekat Dagang Islam (= Bond van Islamitische Handelaars, 1912) verlangde dat de eigen identiteit van de Javanen ook op politiek en economisch gebied zou worden gerealiseerd.

In 1918 stelde Nederland de adviserende Volksraad in; vanaf 1925 ook met wetgevende bevoegdheid. Nederland behield echter het vetorecht. In de twintiger jaren trachtten radicalere bewegingen d.m.v. opstanden hun doel te bereiken. Met harde hand werden dergelijke acties onderdrukt. De Kommunistische Partij Indonesië werd verboden. Soekarno en Hatta, die opgeleid was in Indonesië, pleitten in de dertiger jaren in geschriften en toespraken voor een onafhankelijk Indonesië. Internationale contacten met anti-imperialistische bewegingen werden onderhouden. Beide nationalistische bewegingen werden wegens opruiing geïnterneerd.

De Nederlandse regeringen stonden voortdurend afwijzend tegenover het nationalisme. In de Volksraad werd steeds heftiger gepleit voor een volwaardige en parlementaire status van dit orgaan. Op grond van de crisissituatie en de toenemende oorlogsdreiging werden geen con-

cessies meer gedaan aan de nationalistische bewegingen.

Als op 9 maart 1942 het KNIL capituleert voor Japan, spreken Hatta en Soekarno van een bevrijding van de overheersing van het Nederlandse imperialisme; Indonesië wil geen kolonie meer worden.

Op 7 december 1942 sprak koningin Wilhelmina zich in een radiotoespraak in algemene termen uit over een andere verhouding tussen Nederland, Suriname, de Nederlandse Antillen en Indonesië binnen het rijksverband.

Specifiek voor de Molukken

Contacten met 'hou en trouw' waren zeer schadelijk voor de bevolking, wat leidde tot opstanden door de gehele geschiedenis van de kolonisatie. Gevolgen waren: verbranden van kruidnageltuinen, ontvolking en de 'Ambonse moord' (1623).

Na 1905 nationalistische opstanden, vaak met het doel een Indonesische staat te stichten, in samenwerking met Javaanse nationalistische.

1946: verkiezingen; uitslag in Nederland geheim gehouden, omdat de meerderheid een Indonesische staat wilde.

De tragiek van 1945-1950 was de mislukte deelstatenpolitiek van Nederland. Oprichting van de RMS in 1950. Tragisch was ook de houding van Nederland.

Na de opheffing van het KNIL in juli 1950 weigerden 5000 Ambonezen (Molukkers) af te vloeien in het Indonesische leger. Door een gerechtelijke uitspraak

Repatrianten op de Willem Ruys in 1954.





Door de eeuwen heen vervulde de wayangvoorstelling een belangrijke rol als nieuwsbron. Deze functie is tot op heden bewaard gebleven; er bestaan ook moderne poppen. Een javaans meisje b.v., een officier van het KNIL (voorzien van de voor Javanen typische blanke eigenschappen: grote neus, uitpuilende blauwe ogen en roze huidskleur) en een moslemse geestelijke.

kregen ze met hun gezinnen vrije overtocht naar Nederland; onderweg werden ze gedemobiliseerd.

2. Hoe verliep het proces van onafhankelijk worden?

Op 15 augustus 1945 capituleerde Japan. Op 17 augustus riepen Soekarno en Hatta de onafhankelijke republiek Indonesië uit.

Nederlandse pogingen om met twee politieke acties de oude verhoudingen te herstellen, mislukten. Op 27 december 1949 vond de soevereiniteitsoverdracht plaats. Nieuw-Guinea bleef bij Nederland behoren.

In 1950 werd het KNIL opgeheven. Soekarno kondigde de eenheidsstaat Indonesië af. Tot 1956 werd zonder resultaat met Nederland onderhandeld over de Indonesische aanspraken op Nieuw-Guinea.

In 1957 kondigde Soekarno aan dat alle Nederlandse ondernemingen werden overgenomen en dat de nog aanwezige 40.000 Nederlanders het land moesten verlaten.

In 1960 werden de diplomatieke verhoudingen met Nederland verbroken en startte Soekarno de confrontatiepolitiek op militair terrein tegen Nieuw-Guinea. Na bemiddeling van de VN droeg Nederland

op 1 mei 1963 de soevereiniteit over aan Indonesië.

Specifiek voor de Molukken

Na de mislukte deelstatenpolitiek werden de Molukken in 1950 ingelijfd bij de eenheidsrepubliek Indonesië (nieuwe grondwet van Soekarno); daar vormen ze nu een deel van.

3. Welke problemen kende Indonesië als specifiek gevolg van de dekolonisatie?

Voor Indonesië was het na 1949 een groot probleem om de politieke stabiliteit te vinden, noodzakelijk om uit de chaos een staat te bouwen. Van de politieke verdeeldheid, die bleek bij de algemene verkiezingen in 1955, ontstond een ontwikkeling via Soekarno's geleide democratie naar Soeharto's generaalsbewind.

In 1954 zegde Djakarta de unie met Nederland op; een streng gecentraliseerde eenheidsstaat werd snel verwezenlijkt, met Java (waar de bevolking tussen 1950 en 1980 van 50 naar 80 miljoen inwoners steeg) als centrum. Sinds de jaren zestig stagneert de economie met als voornaamste kenmerken: verarming van steden en platteland, terugval op een primitieve ruilhandel, corruptie en inertie van het

bestuursapparaat en isolatie van het buitenland. De inflatie naderde de 1000%. Internationaal laveerde Indonesië als duidelijk onderdeel van de Derde Wereld en als belangrijk lid van de organisatie van ongebonden landen, tussen steun uit de Sowjet-Unie, China en Westerse landen.

Specifiek voor de Molukken

Op 25 april 1950 werd op Ambon de Republiek Maluku Selatan uitgeroepen. De centrale regering van Indonesië had groot bezwaar tegen deze poging tot afscheiding van een deel van haar grondgebied. Men poogde eerst via onderhandelingen de zaak te sussen, maar ging in september tot militaire actie over. In november was een eind aan de RMS gekomen. Na een eerste jaar van ontreddeering maakten de Molukken een economische ontwikkeling door zoals heel Indonesië. Terwijl de overheid met kapitaalinjecties de economische groei trachtte te bevorderen, bleef de voedselvoorziening nog erg traditioneel. Ambon-stad is uitgegroeid tot een overbevolkte stad, vol verkeersdrukte en vervuiling, terwijl het leven op het platteland nog uiterst eenvoudig is. Armoede is, zoals in heel Indonesië, een algemeen verschijnsel.

E. Gerepatrieerden uit Indonesië

1. Waarom (en wanneer) vertrokken veel 'landgenoten' naar Nederland?

In de 21 jaar tussen 1945 en 1967 vertrokken in vijf golven in totaal 300.000 'landgenoten' naar Nederland (repatriëren = naar het vaderland – doen – terugkeren).

eerste golf (1945-1950)

Velen kwamen in zo'n erbarmelijke toestand uit de Japanse kampen, dat herstel d.m.v. zogenoemd recuperatieverlof in Nederland werd gekozen. De meeste van hen dachten, dat deze repatriëring van tijdelijke aard zou zijn. Uiteindelijk bleven 40.000 à 45.000 van hen definitief toch in Nederland.

Intussen vertrokken 50.000 optimistische Nederlanders voor een kort-verband-betrekking naar Indonesië.

tweede golf (1950-1956)

Na de soevereiniteitsoverdracht kwam vooral overheidspersoneel uit alle drie de bevolkingslagen naar Nederland, o.a. de Molukkers (zie D1).

derde golf (1957-1958)

De anti-Nederlandse acties vonden een climax aan het eind van 1957: 'Dutchie, go home!'; 40.000 repatrianten kwamen als vluchteling in Nederland.

vierde golf (1962)

Na de beslissing dat Nieuw-Guinea aan Indonesië overgedragen zou worden, vertrokken alle Nederlanders daar met spoed, vooral in de zomer van 1962.

vijfde golf (1957-1967) 'spijtoptanten'

Nederlanders, die geopteerd hadden voor het Indonesische staatsburgerschap en daarmee hun Nederlanderschap hadden prijs gegeven, raakten nogal eens teleurgesteld over hun leefsituatie in het land waar zij voor hadden gekozen. Deze Indonesiër-door-keuze werd gewantrouwd door de Indonesiër-van-geboorte. Zij bleven de renegaten, de mensen tussen twee werelden.

Nederland liet steeds meer spijtoptanten toe, met als topjaren 1961 en 1962, waarin het aantal 3000 bedroeg.

2. Wat verwachtten ze in Nederland aan te treffen?

Naast vervoer (inclusief medische hulp) was er sprake van tijdelijk onderdak (later woningtoewijzing). Verder kwamen er

voorzieningen op het gebied van onderwijs, arbeid, gezondheidszorg en financiën.

Alles werd verzorgd door de Nederlandse overheid.

3. In hoeverre waren er door Nederland beloften gedaan?

Als na de oorlog blijkt dat velen van Indonesië naar Nederland willen repatriëren, ziet de Nederlandse overheid het als een 'ereplicht' hen niet teleur te stellen. De 'Evacuatieregeling Nederland' komt op gang; overtochten worden praktisch mogelijk gemaakt, voor mensen in overheidsdienst zijn deze zelfs gratis.

4. Hoe werden zij in Nederland opgevangen?

De Nederlandse regering, met name het Ministerie van Maatschappelijk Werk, en ook vele particuliere hulporganisaties hebben veel geld en energie besteed aan de

massale repatriëring, waarbij voor alles werd gezorgd: vervoer, kledingpakketten, pensions, meubels. Later heeft de overheid wel alles terug laten betalen; de ambtenaren van de DMZ (Dienst Maatschappelijke Zorg) hielden zich daar mee bezig.

Voor de overheid betekende de hele repatriëring een tijd van grote activiteit. Op de passagiersschepen werden kleding en geld verstrekt, terwijl de aankomst in Nederland met behulp van per luchtpost aangevoerde informatie werd voorbereid.

Er waren opvangcentra, waarna de nodige tijdelijke huisvesting werd verzorgd in contractpensions, waar in totaal 134.000 mensen terecht kwamen en woonoorden van de Dienst Uitvoering Werk (DUW-kampen).

Verdere hulpverlening, waarvoor ook geldinzamelingsacties werden gehouden, werd verleend op het gebied van financieel krediet, omscholing, werk, voeding (dubbele distributiebonnen), huishouding enz. Af en toe had deze hulpverlening een uiterst bureaucratisch en betuttelend karakter.



Aankomst van gerepatrieerden in Nederland. (Uit: H.C. Wassenaar-Jellesma, Van Oost naar West, Den Haag 1969, p. 103)

B¹. De voorkoloniale tijd in Suriname

1. Hoe zag de samenleving eruit in de voorkoloniale tijd?

Ca. 500 na Chr. komst van de Arowakken-Indianen; ze waren landbouwers.

Ca. 1100 de Caraïben, militaristisch, vanuit het zuiden (roofbouw). Een andere belangrijke groep was die van de Trio's; ook zij bedreven landbouw.

Het sociale leven vond plaats in stamverband. Ze leefden verspreid over het land, de Arowakken meest aan de kust.

2. Wat waren de middelen van bestaan?

Ze leefden van (primitieve) landbouw. De Arowakken leefden op kleiterpen in het moerassige kustgebied.

3. In hoeverre kun je spreken van een Surinaamse cultuur?

Gezien het naast elkaar leven van verschillende stammen kan niet worden gesproken van een min of meer gemeenschappelijke cultuur.

4. Hoe was het bestuur geregeld?

Per stam.

5. Hoe verliep de kolonisatie van Suriname?

De Indianen reageerden aanvankelijk met verbazing, maar al spoedig kwam er verzet, tot guerilla toe. Ze waren echter onderling verdeeld en werden gedecimeerd, o.a. door nieuwe ziektes. De restanten van de Indianenstammen trokken zich terug in het binnenland.

C¹. De koloniale tijd in Suriname

1. Welke motieven had Nederland voor de kolonisatie?

Winst maken via plantages.

2. Op welke manier kwam Suriname onder het bestuur van Nederland?

Aanvankelijk belangstelling van de kant van Spanje (1529, kaart van Ribeiro). 1651 volksplanting van de Engelse graaf Willoughby.

1667 veroverd door Abraham Crijnsen in Zeeuwse dienst (fort Zeelandia).

1682 'geootroyeerde' sociëteit van Suriname', eigenaren: WIC, stad Amsterdam, familie Aerssens van Sommelsdijck. De sociëteit oefende het bestuur uit over Suriname namens de Staten-Generaal.

Van 1799 tot 1802 en van 1804 tot 1816 onder Engels bestuur.

Daarna weer onder Nederlands gezag.

Bestuur onder de sociëteit: gouverneur met 'hof van politie(k) en criminele justitie' (op voordracht van de planters).

Vanaf 1828 koloniale raad (twee hoge ambtenaren en zes planters).

Na 1866 Staten van Suriname, benoemd en gekozen (censuskiesrecht).

3. Hoe zag de koloniale samenleving eruit na de verovering?

Tot het midden van de 18e eeuw bovenlaag, vrijwel alleen bestaande uit planters, directeurs (bedrijfsleiders van een plantage) en hoge ambtenaren.

Europeanen van alle nationaliteiten: Nederlanders, Engelsen, Fransen, Duitsers, joden (in 1787: 1311 joden op een totaal van 3360 blanken). Van 1664 tot 1832 de joden-savanne.

Midden 18e eeuw een beduidende middenlaag, meestal van gemend ras (geen slaven) als lage ambtenaren en middenstand.

Vanaf het begin van de kolonisatie waren er negerslaven:

1688	564
1738	50.000 à 55.000
1863	36.484

Veel slaven ontvluchtten de plantages (o.a. in 1712 bij een inval van de Fransen) en trokken zich terug in de bossen (Marrons). Regelrechte oorlogen waren het

gevolg van pogingen om hen terug te halen of te verslaan. Eind 18e eeuw politiek van verdragen met de Marrons. In 1772 werd de vesting Boucou belegerd en veroverd door speciale corpsen van vrijgemaakte slaven.

In 1787 woonde 20% van de totale bevolking in Paramaribo (9.650 van ca. 50.000 inwoners). In de loop van de 19e eeuw groeide de stadsbevolking tot 35% van het totaal, o.a. door achteruitgang van de plantages en het stijgend aantal vrijgelatenen.

De belangrijkste religies waren: Joods, Luthers, Hervormd (onder blanken); Afrikaans, Katholiek, Hernhutter onder de negers. In het algemeen werd het prediken van een godsdienst op de plantages door de planters zoveel mogelijk tegengewerkt.

4. Welke veranderingen traden er in Suriname op in de loop van het koloniale tijdperk?

In 1863 werd het vijfde emancipatieontwerp in Den Haag aangenomen. De slaveneigenaren kregen f 300,— per slaaf vergoeding. De slaven werden wel vrij maar toch verplicht om voor 10 jaar contractarbeid te verrichten onder staatstoezicht. Gevolgen: veel migratie, o.a. van platteland naar het kustgebied of de stad; veel plantages werden opgeheven (tussen 1863 en 1873 werden 77 plantages gesloten).

Om nieuwe arbeidskrachten te krijgen werden Hindoestani en Javanen als contractarbeiders het land binnengehaald.

Velen van hen en van de ex-slaven zijn na afloop van de contractperiode aan kleinschalige landbouw gaan doen, iets dat door de plantages nooit veel kansen had gekregen.

5. Hoe maakte Nederland gebruik van de politieke/culturele/economische omstandigheden in Suriname?

Niet van toepassing, omdat een vrijwel nieuwe maatschappij werd opgelegd.

6. Hoe is de inheemse samenleving beïnvloed door de aanwezigheid van de Nederlanders?

Zie vraag C¹4.

Te noemen is het 'Surinaams huwelijk'.



Negerpaar op een suikerplantage. (Uit: J.D.H.L., Beschrijvinge van de Volks-plantinge Suriname, 1718)

7. Hoe was de verhouding tussen Nederlanders en Surinamers?

De blanken keken neer op de Creolen (voormalige slaven).

8. Hoe was het leven van de slaven?

Bijzonder hard op de plantages, wat minder in Paramaribo. Het leven op de suikerplantages was het zwaarst. Van 06.00 uur tot 18.00 uur met twee uur rust. In oogsttijd werden werkdagen van zestien uur en meer bereikt. Op de koffieplantages per dag gemiddeld acht werkuren. 's Zondags was men overal vrij.

Van de slavenmacht op een plantage was ca. 40-45% niet produktief (zieken, ouden van dagen, kinderen).

Functies van slaven: huisslaven, ambachtsslaven, veldslaven. Ter vergelijking:

1853 aantal slaven	38.545, waarvan
huisbedienden	4.485
ambachtsslaven	4.995
veldslaven	14.690
zonder beroep	14.375

Voedsel: hoofdvoedsel bestond uit drooggekookte bananen met zelfgevangen vis, cassavebroden; enkele malen per jaar gezouten vis, zout, tabak, soms sterke drank.

Kleding: stof en enkele hemden of schorten.

Onderdak: op de plantages gevlochten hutten, in de stad slavenkamers van hout. De medische voorzieningen waren zeer slecht.

In de loop van de jaren moesten steeds uitvoeriger reglementen worden opgesteld, toch was er jaarlijks een sterfteoverschot van 5%.

Behandeling van de slaven: Surinaamse meesters stonden slecht bekend. Zeer zware straffen, zeer strenge discipline. De plantagebezitter mocht 'thuis' straffen. De achtergrond was grotendeels angst voor opstanden en moord of vergiftigingspraktijken.

Door dit alles veel vluchtelingen, vooral in de tweede helft van de 18e eeuw. Ook slavenopstanden, b.v. in 1750 en 1762 (overgeslagen naar het buurland Berbice). Ook de overheid toonde zich bang: slaven mochten niet openbaar 'baljaren' (dansen), massaal begrafenissen bijwonen of 'doe' (muziekspel) bedrijven.

Negerslaven mochten Christen worden, maar de planters werkten het tegen. Huwelijken mochten ze niet sluiten, dat leverde problemen op bij gescheiden verkoop. In de 18e eeuw mochten moeders en kinderen officieel niet gescheiden worden, mannen en vrouwen wel.

9. Welke aspecten heeft de Surinaamse economie in de koloniale tijd?

De Surinaamse economie dreef op de plantage-productie, overgenomen uit Brazilië. Op de plantages werkten negers, uit Afrika overgebracht. In de 17e eeuw verbouwde men voornamelijk suikerriet, later ook tabak, cacao, koffie, indigo en kapte men hout. Sinds het midden van de 18e eeuw plantte men veel katoen.

De meeste plantages lagen aan de kustgebieden bij Paramaribo of langs de grote rivieren.

Rond 1750, in de toptijd, waren er ongeveer 600 plantages.

Een apart type waren de 'kostplantages' die voedsel produceerden voor de andere plantages en de stad.

Na de beurscrisis in Amsterdam in 1773 vielen de kredieten weg en wisselden veel plantages van eigenaar. De nieuwe planters, eigenaars, lieten hun plantages beheeren door directeuren. Dit absentisme leidde ertoe dat veel blanken slechts voor enkele jaren in Suriname leefden, onge trouwd bleven en zo snel mogelijk weer naar huis gingen. Het concubinaat ('Surinaams huwelijk') werd er door in de hand gewerkt.

In de 19e eeuw nieuwe plantages: in Sarawacca (koffie en suiker), in Nickerie (koffie en katoen), in Coronie (katoen).

In de tweede helft van de 19e eeuw terugloop door wegvallen van de Europese riet-suikermarkt, de concurrentie van katoen uit de VS en afschaffing van de slavernij (1863). Veel plantages werden gesloten.

20e eeuw opkomst van de produktie van cacao, koffie, balata en goud. Sinds 1936 bauxiet. Ondanks sterke groei van de bauxietproduktie bleef Suriname noodlijdend. Import bleef groter dan de export. De kleinlandbouw werd belangrijker dan de grootlandbouw, eerst door Creolen (tot ca. 1900), later voornamelijk door Javanen en Hindoestanen.

Veel emigratie doordat de economische ontwikkeling stagneerde, geen groei van landbouw- en handelsmiddenstand.

De Nederlandse regering bezuinigde in de jaren '20 en '30 ten aanzien van Suriname, beloofde welvaartsplannen bleven uit.

D¹ De dekolonisatie in Suriname

1. Hoe ontwikkelde het nationalisme zich in Suriname?

Doordat de Nederlandse regering via de gouverneur in Paramaribo regelmatig ingreep in de beslissingen van de Staten van Suriname, groeide daar een sfeer van verzet. Kranten werden centra van kritiek. Politieke partijen ontbraken tot 1940 door de censurnorm (2% van de bevolking).

Onder de gewone bevolking groeide de ontevredenheid, vooral in de crisisjaren (1931 balata-crisis). Ook het optreden van Anton de Kom wekte het nationalisme (1933 vrijlating).

Op 1 december 1942 beloofde de Nederlandse regering Suriname meer zelfstandigheid binnen het rijksverband. Tussen 1948 en 1954 werd gewerkt aan het Statuut van het Koninkrijk.

In 1962 eiste de Partij Nationalistische Republiek (PNR) vóór 1 juli 1963 de onafhankelijkheid. De andere partijen trokken er niet zo hard aan, o.a. wegens financiële problemen. In 1971 werkten de Nationale Partij Suriname (NPS) en de PNR samen bij de eis tot onafhankelijkheid.

In 1975 werd Suriname uiteindelijk onafhankelijk.

2. Hoe reageerde Nederland erop?

Aanvankelijk (Statuut van het Koninkrijk) tegen, maar na de jaren '60 sloeg de regering om.

3. Hoe verliep het proces van onafhankelijk worden?

Zie D¹.

4. Welke problemen kende Suriname als specifiek gevolg van de dekolonisatie?

De normale (?) problemen van een Derde Wereldland: monocultures, eenzijdige industrialisatie, teruglopende investeringen, rassentegenstellingen.

Detail van een kaart van Suriname omstreeks 1750. Dit gedeelte geeft het laatste stuk langs de Surinamerivier weer.

E¹ Naar Nederland

1. Waarom vertrokken Surinamers naar Nederland?

- Werkloosheid in Suriname.
- Studie en scholing in Nederland.
- Goede sociale voorzieningen in Nederland.
- Verwachte rassentegenstellingen in eigen land.

2. Wat verwachtten zij in Nederland aan te treffen?

Zie E¹.

3. In hoeverre waren er door Nederland beloften gedaan?

Onbekend: waarschijnlijk niet van toepassing.

4. Hoe werden zij in Nederland opgevangen?

Zie pagina 16



F Minderheden in Nederland: een hedendaagse vergelijking

Tussen 1945 en 1967 kwamen zo'n 300.000 gerepatrieerden uit Indonesië naar Nederland, waarvan 200.000 tussen 1950 en 1960. De integratie van deze 'minderheid' in de Nederlandse samenleving is redelijk vlot en geruisloos verlopen. Men verwacht dat deze groep als afzonderlijk element in de Nederlandse samenleving op den duur verdwenen is.

In 1951 kwamen 13.000 Ambonezen/Zuidmolukkers naar Nederland. Deze 'minderheid', intussen gegroeid tot zo'n 35.000 personen, heeft zich tot op heden als min of meer aparte groep gehandhaafd; 75% leeft nog grotendeels gesegregeerd, de overigen leven verspreid onder de Nederlandse bevolking. Men verwacht dat deze 'minderheid' voorlopig als aparte groep blijft bestaan.

In Nederland wonen zo'n 130.000 Surinamers, waarvan ongeveer 117.000 in de periode 1974-1981 uit Suriname kwamen. De meesten van hen hebben hun woonplaats in de vier grote steden, Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht. Het grootste deel van deze 'minderheid' neemt een lage maatschappelijke positie in de Nederlandse samenleving in. Er zijn weinig contacten met de Nederlandse bevolking. Gevreesd mag worden dat de problemen waar de Surinamers in Nederland mee leven, sterk zullen doorwerken op volgende generaties, waardoor mogelijkheden om uit een geïsoleerde positie te raken, moeilijk zullen zijn.

We hebben hier drie vergelijkbare 'minderheden' in Nederland ten gevolge van de kolonisatie. Hun huidige en (naar verwachting) toekomstige positie in de Nederlandse samenleving verschillen nog al.

Hoe komt dat?

Voordat een aantal factoren wordt genoemd, eerst een beeldende vergelijking:

De gerepatrieerden uit Indonesië hebben (op hun weg van integratie in de Nederlandse samenleving) veel wind in de rug gehad, terwijl zij ook hun zeilen zo veel mogelijk bijzetten.

De Zuidmolukkers wensten in het algemeen weinig van deze wind op te vangen, integendeel, met moeite hebben de

meesten zich er tegen verzet.

De meeste Surinamers kwamen in een tijd van aanwakkerende tegenwind, die alleen maar in kracht toenam. Vooruitkomen d.m.v. laveren gaat dan erg moeizaam, terwijl het risico van aan lager wal te komen extra groot is.



Aanpassing (Uit: H.C. Wassenaar-Jellesma, Van Oost naar West, Den Haag 1969, p. 204)

OVERZICHT VAN ENKELE INTEGRATIE BEVORDERENDE/BELEMMERENDE FACTOREN

	Gerepatrieerden uit Indonesië	Zuidmolukkers	Surinamers
denkbeeld bij alle betrokkenen over karakter van het verblijf	permanent	tijdelijk	wisselend
omvang van culturele en sociale distantie	meesten bezaten Nederlandse nationaliteit; veel oude banden met Nederland; Nederlands meestal thuistaal.	niet geen niet	wel geen niet
bereidheid tot aanpassing aan Ned. samenleving	in het algemeen groot	klein	wisselend
houding van Nederlandse samenleving	wel inschikkelijk, niet tolerant; bereidheid plaats te maken; weinig discriminatie.	idem (na acties: wantrouwend)	stug, onvriendelijk, nogal eens discriminerend.
sociaal-economisch klimaat na aankomst	gunstig; welkome aanvulling bij groeiende werkgelegenheid; bijdrage aan de economische bloei. redelijk vlotte aansluiting binnen nog sterk verzuilde samenleving; veel interactie.	gunstig; rol in het arbeidsproces beperkt; zeer weinig interactie met Nederlanders; sterke groepsgeest.	ongunstig; groeiende werkloosheid, onder Surinamers extra hoog. weinig interactie met Nederlanders; aanmerkelijke sociaal-economische afstand.
overheidsbeleid	tot 1956 afwerend wat betreft immigratie. vanaf 1956 zeer actief, bevordering aanpassing (zeer succesvol) d.m.v.: – snelle opname in het arbeidsproces (speciale bemiddelaars, omscholingscursussen) – huisvesting (landelijke spreiding d.m.v. contractpensions, 5% regeling bij woningwetwoningen, meubelkredieten). – steun aan op aanpassing gericht maatschappelijk werk. In de loop jaren '60 staakte de overheid dit zeer actieve immigrantenbeleid.	in eerste jaren streven naar bewaren homogeniteit en volgzzaamheid onder zelfgekozen leiders; hooghouden terugkeerideaal. Later verschuiving naar integratie in Ned. samenleving, uitgaande van langdurig verblijf.	tot 1975 passief; vanaf '75 landelijk spreidingsbeleid (5%) weinig succesvol. Vanaf 1980 beperkende maatregelen i.v.m. immigratie. Steun aan projecten om onderwijsachterstand in te lopen. Er wordt meer rekening gehouden met langdurig verblijf.

Een voorbeeld van de inhoudelijke kritiek geleverd op de discussiedag in 1983 is een citaat uit Kleio, 1, 1984, p. 29:

'Het uitgangspunt (probleemgerichte keuze van het thema) is prachtig, maar de uitwerking van het thema blijft teveel steken in het koloniale verleden en houdt te vroeg in de tijd op. De afsluiting met een schema, over integratie bevorderende en belemmerende factoren is maar een gebrekkige compensatie voor het ontbreken van een tot op het heden doorgetrokken historische lijn bij de uitwerking van het thema.'

Enkele discussievragen, die de docent gelegenheid geven de leerlingen conclusies te laten trekken, en de lijn door te trekken naar de actuele situatie van minderheidsgroepen.

1. Welke

culturele/godsdienstige/economische/maatschappelijke verschillen zijn er tussen de gerepatrieerden uit Indonesië/Zuidmolukkers/Surinamers en de

Nederlanders?

2. Hoe is de integratie van de drie besproken minderheden in de Nederlandse samenleving verlopen?
3. Hoe is het te verklaren dat de ene groep zich veel beter heeft geïntegreerd dan de andere?
4. Hoe kunnen de Nederlanders zich opstellen tegen culturele/godsdienstige/maatschappelijke opvattingen en gebruiken van

minderheidsgroepen die anders zijn dan die van ons?

5. Wat mogen de Nederlanders van de minderheidsgroepen verwachten op het terrein van aanpassing en integratie, en wat niet?
6. In hoeverre heeft het bestuderen van de paragrafen B tot en met E en/of B' tot en met E' meer inzicht gegeven in de problematiek van minderheidsgroepen in Nederland?

Begrippenlijst

Indonesië

B.

autarkische dessa-samenleving
communale georganiseerdheid
maharadja
sultan
kraton
animistische godsdienst
Hindoeïsme, Boeddhisme, Islam, Christendom (r.k., prot)
ontdekkingsreizen
kolonisatie: Spanjaarden, Portugezen, Nederlanders, Engelsen
VOC, J.P. Coen
contracten

C.

Britse bezetting, Raffles
cultuurstelsel
landrente
NHM, monopolie
Indische Nederlanders (Indo's)
inlanders
Chinezen en Indiërs
Japanse bezetting
kamp-internering
ontwakend nationalisme
KNIL

D.

Boedi Oetomo
Sarekat Dagang Islam
volksraad
7-december toespraak
politieacties
soevereiniteitsoverdracht
Soekarno, Hatta
Republiek Indonesia Sarekat
Republiek Indonesia
PNI, PKI
konfrontasi-politik
Nieuw-Guinea, West-Irian
geleide democratie
Soeharto
door de eeuwen trouw
deelstatenpolitiek
RMS
Soemokil
Manusama

E.

repatrianten
spijtoptanten
DÚW-kampen

F.

gijzelingsacties
etnische minderheid

Suriname

B¹.

Arowakken
kleiterpen
Caraïben
stamverband
Trio's

C¹.

Ribeiro
Lord Willoughby
Abraham Crijnsen, fort Zeelandia
geotroyeerde sociëteit van Suriname
Engels bestuur
koning Willem I
hof van politie(k) en criminele justitie
koloniale raad
Staten van Suriname
censuskiesrecht
gelaagde samenleving
planters, directeuren
ambtenaren
slaven
jodensavanne
Creolen
negerslavernij, Marrons, Boucou
Paramaribo
emancipatiewet, contractarbeid
Chinezen, Hindoestanen, Javanen
slavenmacht, huisslaven, ambachtsslaven, veldslaven
slavenopstanden
joden, Lutheranen, Hervormden
heidenen, Rooms-Katholieken, Hernhut-
ters
plantage-economie
beurserisis
absenteïsme
Surinaams huwelijk
kostplantage
bauxiet

D¹.

balata-crisis
De Kom
zelfstandigheid binnen rijksverband
Statuut van het Koninkrijk
onafhankelijkheid
PNR, NPS
parlementaire democratie
Derde Wereldland
monocultures
rassentegenstellingen
industrialisatie

E¹.

migratie
emigratie
remigratie
opvang in Nederland
werkloosheid
huisvesting

Literatuurlijst

Indonesië

Cursief gedrukte titels zijn geschikt voor leerlingen.

Ide Anak Agung Gde Agung, Renville als keerpunt in de Nederlands-Indonesische onderhandelingen. Alphen aan den Rijn 1980.

B.R.O.G. Anderson, Java in a time of revolution, 1944-1946. New York 1972.

Balans van beleid, terugblik op de laatste halve eeuw van Nederlandsch-Indië. Assen 1961. Bundel onder redactie van H. Baudet en I.J. Brugmans.

Jan Bank, Katholieken en de Indonesische revolutie. Ambo, Baarn 1983.

G.L. Cleintuar, Indische Nederlanders: Een ontheemde bevolkingsgroep zonder toekomstbeeld. Den Haag 1971.

Bernhard Dahm, Soekarno en de strijd om Indonesië's onafhankelijkheid. Meppel z.j. (in het Duits, 1964 eerste druk).

J. Ex, Adjustment after Migration. A Longitudinal Study of the Process of Adjustment by Refugees to a New Environment. Den Haag 1966.

Chr. F. van Faassen, Ambon onder de republiek. Intermediair, 17e jaargang, no. 9, 27 februari 1981.

Dr. H.J. de Graaf, Geschiedenis van Indonesië. 's-Gravenhage/Bandung 1949.

Hans Jacobs en Jan Roelands, Indisch ABC, een documentaire over historie en samenleving van Nederland, Indië, Indonesië. Arbeiderspers, Amsterdam 1970.

George McTurnan Kahin, Nationalism and Revolution in Indonesia. New York 1952.

Gerepatrieerden in de Nederlandse pers. Rapport over de inhoudsanalyse verricht voor het Ministerie van Maatschappelijk Werk door het Instituut voor Perswetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam. Amsterdam 1956.

J.J.P. de Jong, Diplomatie op het breukvlak van Nederlands en Indonesisch krachtenveld; de Indonesië-kwestie in 1946-1947. Internationale Spectator, januari 1983.

Dr. L. de Jong, Het Koninkrijk der Nederlanden in oorlogstijd. Deel I, h. 7 en deel XI a.

Drs. Mr. Robert Kamerling, De industrialisatie van Indonesië. Intermediair, 21 september 1979.

H.A.J. Klooster, Muhammad Yamin en de geschiedenis van Indonesië. Spiegel Historiael, 16e jaargang, no. 11, november 1981.

J.H. Kraak e.a., De repatriëring uit Indonesië: Een onderzoek naar de integratie van de gerepatrieerden uit Indonesië in de Nederlandse samenleving. Den Haag 1957.

J.D. Legge, Indonesia. New Jersey 1964.

J.D. Legge, Sukarno; a political biography. Pelican Books 1972.

Dr. H.J. van Mook, Indonesië, Nederland en de wereld. Amsterdam 1949.

Dr. H.J. van Mook, The stakes of democracy in South-East Asia. 1950.

Nederlands-Indië. Projectgroep van de SOL. Historische Teksten, KPC, map 5.4.

Onze Jaren, no. 34 Tabeh Insulinde; no. 35 Indonesië van start; no. 87 Indonesië van Soekarno naar Soeharto.

J. Persijn, Uit de schaduw van het verleden. Legende en realiteit in het Molukse vraagstuk. Internationale Spectator, februari 1976. (ook literatuurvermelding)

J.M. Pluvier, Het Indonesische nationalisme. Spoorzoekers, Gottmer, Haarlem.

J.M. Pluvier, De Indonesische Revolutie.

Spoorzoekers, Gottmer, Haarlem.

Anthony Reid, The Indonesian National Revolution. Hawthorn 1974.

(uitg.) Mr. Dr. C. Smit, Het dagboek van Schermerhorn. NHG, Utrecht 1970.

Mr. Dr. C. Smit, De liquidatie van een imperium; Nederland en Indonesië, 1945-1962. Amsterdam 1962.

C.J.P. Steyger, Gerepatriëerdzorg. J.M. Broekman (red.), Maatschappelijk Werk. Deel II. Assen 1965, p. 280-289.

H.G. Surie, De Gerepatrieerden. H. Verwey-Jonker (red.), Allochtonen in Nederland. Den Haag 1971, p. 45-108.

Tussen wal en schip. Intermediair, 16e jaargang, no 1/2, 11 januari 1980.

B.H.M. Vlekke, Geschiedenis van den indischen archipel, van het begin der beschaving tot het doorbreken der nationale revolutie. Roermond-Maaseik 1947.

Vrij Nederland. Bijvoegsel no. 19, 1982. In Nederland door Omstandigheden.

Prof. Dr. S.L. van der Wal en Dr. P.J. Drooglever, Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950. Den Haag. Tot nu toe 10 delen.

Mr. H.C. Wassenaar-Jellesma, Van Oost naar West; relaas van de repatriëring van 1945 tot en met 1966. Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage 1969.

W.F. Wertheim, Indonesië: van vorstendom tot neo-kolonie. Meppel/Amsterdam 1978.

Het Zuidmolukse vraagstuk. Bijlage Reflector, no. 2, oktober 1977.

Kaarten/atlassen. Kaartje Deelstaten in Onze jaren, pagina 1101. De atlas van Vermaseren, en andere schoolatlassen.

Suriname

J.J.M. van Amersfoort, Suriname. Landendocumentatie. Koninklijk Instituut van de Tropen, Amsterdam 1975.

A.Th. van Deursen, De Surinaamse negerslaaf in de 19e eeuw. Tijdschrift voor Geschiedenis, jaargang 88, aflevering 2, 1975, pp. 210-224.

W. van Dijk en C.E.G. Getrouw, De ontwikkeling van de Surinaamse geschiedenis. Paramaribo/Zeist 1961¹.

Th. Haddering e.a., De aarde, onze woonplaats, Suriname. Wolters-Noordhoff, Groningen 1972.

Albert Helman, Cultureel mozaïek van Suriname. Bijdrage tot onderling begrip. De Walburg pers, Zutphen 1978.

R. Kagie, Een gewezen wingewest. Suriname voor en na de staatsgreep. Het Wereldvenster, Bussum.

G.J. Kruijer, Suriname en zijn buurlanden. Boom, Meppel 1968.

R. van Lier, Samenleving in een grensgebied. Een sociaal-historische studie van de maatschappij in Suriname. Nijhoff, Den Haag 1971².

B. Molenkamp, Suriname, schepping van Nederland. Kleio Didactica no. 8, november 1982. (Ook hier literatuurlijst).

E.C. de Schoolmeester, Suriname en de Surinamers. Utrecht 1981.

HET THEMA 'MINDERHEDEN' GETOETST AAN DE DOELSTELLINGEN VAN EEN NIEUW EINDEXAMENPROGRAMMA

Toelichting

Het door ons uitgewerkte thema voldoet aan de door ons genoemde basisvoorwaarden:

leerlingen moeten geschiedenisonderwijs ervaren als zinvol;
leerlingen moeten zich in kunnen leven.

Het thema 'minderheden' gaat uit van een actuele situatie in Nederland. De samenleving heeft een veelkleurig karakter, andere cultuuruitingen dan de Nederlandse zijn meer zichtbaar geworden. De leerling groeit op in een maatschappij waarin 'minderheden' de laatste twintig jaar meer regel dan uitzondering zijn geworden.

Om te komen tot meer onderling begrip is het erg belangrijk kennis te hebben van de achtergronden van de 'minderheden' en daartoe behoort zeker de geschiedenis. Waarom zijn er in Nederland zoveel min-

derheden? Wat hebben wij ermee te maken? Hebben wij een bepaalde verantwoordelijkheid tegenover die mensen?

Meer weet hebben van die achtergronden kan leiden tot beter begrip en daardoor tot een harmonischer samenleven.

Als het voorgaande aan de leerlingen duidelijk wordt gemaakt en als het thema in deze zin goed wordt uitgewerkt, zullen de leerlingen naar wij veronderstellen het onderwerp zinvol vinden.

Bij het inleven zal gewerkt moeten worden met voor inleving geschikte werkvormen. Het is denkbaar dat een poging wordt gedaan iets meer zicht te krijgen op het leven op een plantage in Suriname. Leerlingen kunnen de opdracht krijgen zich in te werken in de rol van planter, opzichter, slaaf, weggelopen slaaf. Daarbij kan het

gewone werk, de straffen, vrije tijdsbesteding e.d. aan de orde komen. Door middel van een rollenspel kan een poging worden gedaan iets zichtbaar te maken van de geweldige kloof tussen blanke en slaaf, waarvan de sporen nog steeds zichtbaar zijn en in de geest van de mensen aanwezig.

Als uitgangspunt kan ook een kranteknip-sel genomen worden dat handelt over uitlatingen van Zuid-Molukkers: b.v. de affaire in Capelle. Naar aanleiding daarvan kunnen leerlingen de opdracht krijgen zich te verdiepen in de argumenten en motieven van die mensen, waarbij de historische achtergrond van zelf aan bod komt.

Ons inziens biedt dit onderwerp een groot aantal inlevingsmogelijkheden.

1. Toepassen van basis-vaardigheden

Het hanteren van de atlas

Leerlingen kunnen de opdracht krijgen de historische ontwikkeling van Indonesië te beschrijven in de twee kolonisatie-golven, tijdens en na de dekolonisatie.

Kaarten bijv.: Meulenhoff, p. 34 c; Vermaseren, p. 82, 95; Bosatlas, p. 99.

Het verzamelen van informatie uit boeken, encyklopedieën e.d.

Leerlingen kunnen de opdracht krijgen informatie te verzamelen en te verwerken. Bijv.:

geef een karakteristiek – overeenkomsten, verschillen – van het leven van een Europeaan, een gemengd-bloedige, een inheemse, zoals die naar voren komt in bijv. H. Jacobs en J. Roelands, *'Indisch a b c'*.

geef een beschrijving van de positie van de blanda-indo n.a.v. H.C. Wassenaar-Jellesma, *'Van oost naar west'*, p. 5-9.

het opzoeken in een encyklopedie van geo-

grafische gegevens over Indonesië, of van korte biografieën van Indonesiërs die in de onafhankelijkheid een belangrijke rol hebben gespeeld.

Het verzamelen van informatie uit kranten

Regelmatig verschijnen er artikelen in kranten en tijdschriften. Hier zijn opdrachten en vragen bij te maken die in relatie staan tot het thema.

Het verzamelen van informatie uit afbeeldingen, films en tv-programma's

Er bestaan in de handel veel fotoboeken over Nederlands-Indië/Indonesië. De VPRO heeft enkele jaren geleden een lange uitzending over Nederlands-Indië vertoond, die waarschijnlijk wel te huur is.

In het fotomateriaal kunnen de leerlingen bijv. naar nederlandse invloeden speuren, In (het) tv-programma('s) kunnen de

leerlingen onderzoeken hoe Soekarno c.s. de oorlogsjaren doorkomen; hoe de Nederlanders en Indonesiërs het begrip 'terrorist' hanteren.

Het interpreteren van grafische voorstellingen

De leerlingen kunnen bijv. het bevolkingsverloop over langere tijd bestuderen (J.M. Pluvier, *Spoorzoekers*, p. 42) en aan de hand daarvan proberen een verklaring te vinden voor de fluktuaties.

Het maken van verslagen en samenvattingen

De leerlingen kunnen de opdracht krijgen een verslag van een discussie met een Indische Nederlander, een Molukker, te maken. Ook kunnen ze de opdracht krijgen een artikel of hoofdstuk uit een boek samen te vatten, bijv. Wassenaar-Jellesma, hfst. 13.

2. Het kritisch kunnen volgen en analyseren van een afzonderlijk historisch betoog

Uitgangspunt is de inleiding van H.C. Wassenaar-Jellesma, *Van Oost naar West; relaas van de repatriëring van 1945 tot en met 1966*; als aanvullend materiaal (uitbreiding ervan zou gewenst zijn) gelden fragmenten uit het artikel 'De Indische Nederlander in beeld', in de *Volkskrant*, 4 febr. 1984 (zie bijlagen).

a. Vragen naar noodzakelijke kennis van en inzicht in een aantal begrippen, termen, feitelijke gegevens en ontwikkelingen

In tekst I is sprake van 'de Oost', 'volksge-noten (. . .) in Indië en Nieuw-Guinea' en 'kinderen van hun eigen volk'.

Leg uit:

- welke personen hier bedoeld worden;
- waarom zij in zo grote getale daar waren; en
- in welke verhouding met de autochtone bevolking zij stonden.

In tekst I is m.b.t. Nederland sprake van 'gevolgen van een vijandelijke bezetting' en 'een land met een geheel ander levensklimaat'.

Leg uit wat typische kenmerken waren van het levensklimaat in de jaren vanaf 1945 in Nederland en in Indonesië.

b. Omgaan met de voor geschiedenis kenmerkende begrippen 'feit', 'mening', 'objectief', 'subjectief', 'waardeoordeel', 'interpretatie'

De schrijfster beweert dat haar boek een 'documentair verslag is van reële feiten'; een 'waarachtig feitelijk relaas'. Naast feiten, legt zij uit, zijn er ook meningen in het boek te vinden.

Haal uit de tekst (I) korte fragmenten die iets zeggen van:

- de houding van de Nederlandse overheid t.o.v. repatrianten;
- de houding van het Nederlandse volk t.o.v. repatrianten;

Zet achter elk genoteerd fragment of er sprake is van een feit of van een mening.

Haal uit tekst I twee duidelijk objectieve en twee duidelijk subjectieve uitspraken

- Lees van tekst I r 36-38 en 86-88 en van tekst II r 1-20. Beide teksten noemen kranteberichten als historische bron.
- In hoeverre is er volgens jou in het krante-

tebericht van tekst II (regel 1-3) sprake van waardeoordelen?

– In hoeverre zou r 36-38 in tekst I een goede interpretatie zijn van dat krantebericht?

– In hoeverre een onjuiste interpretatie?

c. Analyserende vaardigheden

Aanvullen onvolledige informatie:

In tekst I lezen wij in r 34-36 dat aan beide zijden fouten zijn gemaakt. Lees tekst II en schrijf een passende korte tekst, die als alinea aan tekst I toegevoegd zou kunnen worden.

Complexiteit oorzaken onderkennen

In tekst II staat in r 94-96 'de eerste generatie Indische Nederlanders zal een zware strijd hebben moeten leveren tegen de stroom vooroordelen in om er maatschappelijk te komen'.

Zet eens op een rijtje welke factoren hier van de oorzaak waren.

Het unieke en constante onderscheiden

Verschillende redenen worden in beide teksten genoemd, waardoor de komst van zoveel repatrianten problematisch zou zijn voor de Nederlandse samenleving.

Tekst I

Uit: Mr. H.C. Wassenaar-Jellesma, *Van Oost naar West (Relaas van de repatriëring van 1945 tot en met 1966)*. 's-Gravenhage 1969 (blz. IX-XI). (Geschreven in opdracht van het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk.)

De tijd gaat snel, vaak té snel. Wat gisteren nog in het brandpunt van de belangstelling stond, is vandaag reeds verzonken in vergetelheid.

Daarom is het goed dat bepaalde perioden in de historie van een land schriftelijk worden vastgelegd en op deze wijze aan die vergetelheid worden ontrukkt.

Dit is de reden van het ontstaan van dit boek, dat in hoofdzaak een documentair verslag is van reële feiten, doch waarin de menselijke noot niet ontbreekt. U kunt het beschouwen als een soort verantwoording over een belangrijk tijdsgebeuren uit het jongste verleden, geschreven door iemand die daarbij zelf nauw betrokken is geweest.

In de jaren 1945 tot en met 1966 heeft het Nederlandse volk honderdduizenden landgenoten uit een oosterse wereld in de kleine wereld van Nederland opgenomen en aanvaard.

Wanneer U dit leest, lijkt het zo simplistisch: 'Driehonderdduizend volksge-noten verloren hun bestaan in Indië (later Indonesia) en Nieuw-Guinea en trokken naar Nederland om daar een nieuw bestaan op te bouwen . . .'.
Maar achter deze eenvoudige woorden schuilt een ontzaglijke tragedie. Bij duizenden tegelijk zijn de repatrianten naar Nederland gekomen, een land met een geheel ander levensklimaat – letterlijk en figuurlijk. Een land, zelf nog ternauwernood hersteld van de gevolgen van een vijandelijke bezetting en dat reeds toen al worstelde met een enorm tekort aan woningen.

Noem enkele van deze redenen. Zet achter elk of genoemde reden typisch was voor de periode na 1945 of dat het in vroegere of latere jaren ook een rol gespeeld zou hebben.

Representativiteit en betrouwbaarheid van bronnen

Lees tekst II r 58-61

Geeft deze uitspraak meer informatie over de (Nederlandse) spreker of over de besprokene? Welke informatie geeft het?

Feiten vaststellen

Lees enkele (hierbij niet afgedrukte) fragmenten uit de memories van toelichting uit de jaren 1949-1967.

Tot in welk jaar stond de Nederlandse overheid afwerend t.o.v. de grootschalige repatriëring?

Feiten en interpretaties onderscheiden

Over de houding van het Nederlandse volk schrijven tekst I (r 27-30) en tekst II (r 96-98) nogal verschillend.

Welke interpretaties tref je aan?

Welke waarde en vooroordelen

Noem tekst II? Hoe verklaar je hun bestaan?

- 20 Er *moest* plaats worden gemaakt, hoe dan ook! Er *moest* voldoende voedsel zijn, warme kleding, onderdak, en werkgelegenheid voor allen die aan het arbeidsproces konden deelnemen. Een gigantische opgave, die somtijds onuitvoerbaar leek. Maar met dankbaarheid kan worden geconstateerd dat uiteindelijk een redelijke oplossing is gevonden.
- 25 Achteraf bezien is dit alles op vrijwel geruisloze wijze verlopen. Daarbij hebben verschillende factoren een rol gespeeld.
In de eerste plaats de wijze waarop de Nederlandse samenleving in het algemeen heeft gereageerd op de opname van de 'kinderen van hun eigen Volk', die in nood verkeerden. Hierbij trad een der schoonste karaktertrekken van het Nederlandse volk
- 30 naar voren: een warm gevoel voor hen die lijden!
Ten tweede heeft de overheid in krachtige samenwerking met de Kerken en het particulier initiatief haar uiterste best gedaan om die maatregelen te treffen, welke nodig waren om de tóch al zo zware overgang van Oost naar West te verlichten. Waar gewerkt wordt, worden fouten gemaakt – zo ook hier. Het was vooral in de beginjaren
- 35 van *beide* zijden een struikelen en opstaan. De overheid zal de eerste zijn om dit te erkennen, maar haar streven was oprecht. Ook dit moet worden erkend. Pers, radio, televisie en volksvertegenwoordiging hebben steeds op de bres gestaan voor de belangen van de Indisch gerepatrieerden.
Maar al deze goede wil zou op zichzelf niet voldoende zijn geweest zonder een derde
- 40 gunstige factor, n.l. de bewonderenswaardige moed waarmede de gerepatrieerden zelf hun lot hebben aanvaard. De bereidheid die zij hebben getoond om zich over te schakelen op de nieuwe situatie, de vaste wil om een nieuw leven op te bouwen. Voor de meesten van hen was het een tweede, voor velen zelfs een derde, een vierde keer!
De wijze waarop zij dit hebben volbracht, heeft – achteraf beschouwd – deze in wezen
- 45 tragische moderne volksverhuizing gemaakt tot een heroïsche periode van onze geschiedenis.
Driehonderdduizend mensen, allen met hun problemen, hun zorgen, hun ellende . . . Er waren, vooral in de eerste jaren, gelukkig nog velen onder hen, die de materiële zorgen van de overheid en particuliere instanties konden ontberen. Zij kenden 'Holland'
- 50 nog uit vroegere jaren, hadden een opleiding en relaties die hen in staat stelden zelf de nieuwe levensweg te vinden.
Maar een steeds aangroeiend percentage kende 'Holland' *niet* uit eigen ervaring en de functies welke zij in de Oost hadden bekleed, werden hier anders – meestal minder! – gehonoreerd. Dezen deden een dringend beroep op de overheid om hen op te vangen
- 55 in het conglomeraat van hulp en steun verlenende maatregelen.
Hoofdzakelijk over deze laatste groep handelt dit boek, over hun wel en wee, hun struggle for life, over de hand die hen werd toegestoken en die meestal – niet altijd! – werd aangenomen, – over hun 'luctor et emergo'.
- Eén ding zal U opvallen: deze documentaire is 'namen-loos'. Met opzet is dit geschied.
- 60 De ruim één-en-twintigjarige repatriëring is een samenspel geweest van zó vele individuele en samengebundelde krachten, dat het niet billijk zou zijn *enkele* naar voren te halen en andere op de achtergrond te laten. Ieder heeft immers naar beste weten zijn 'naastbij liggend plichtje' vervuld!
Ook de gerepatrieerden zijn naamloos gebleven. In de vele waarheid-getrouwe
- 65 scènetjes, die de 'human touch' aan de uiteraard ietwat droge documentatie moesten geven en waarin zij de hoofdrol spelen, verschijnen zij onder een schuilnaam, d.w.z. onder een naam of beginletter, welke niet de hunne is. Alles is vermeden om hun anonimiteit te verbreken.
- Ik heb dit boek een documentaire genoemd. Dat is niet geheel juist. Natuurlijk, de
- 70 hoofdschotel blijft het waarachtige feitelijke relaas, maar daarnaast heb ik getracht ook de menselijke kant te belichten door enige van de meest belangrijke hoofdstukken te laten voorafgaan door een korte 'prelude'. Deze schetsjes, die geenszins aanspraak maken op enigerlei literaire waarde, bevatten een illustratief voorbeeld van de kern van het hoofdstuk waaraan zij voorafgaan, en zullen naar ik hoop als zodanig worden
- 75 aanvaard. Menigeen zal daarin zichzelf herkennen, of een familielid, een vriend, een bekende.
In enkele gevallen heeft de 'prelude' plaats gemaakt voor een 'finale'.
Ook hierbij is een strikte naamloosheid in acht genomen.

Met grote dank heb ik de opdracht aanvaard om het relaas van de Repatriëring te
80 schrijven.

Niet alleen om de eer mee te mogen werken aan het boekstaven van een zo belangrijk historisch gebeuren, maar ook uit sympathie voor de Indisch gerepatrieerden zelf. Vandaar dat ik dit boek aan hen opdraag, als een klein teken van mijn groot medeleven.

85 Veler hulp heeft mij het schrijven tot een vreugde gemaakt.

Tekst II

Op 28 januari en 4 februari 1984 verschenen in De Volkskrant twee paginagrote artikelen van Wim Willems en Annemarie Cottaar met de titel 'De Indische Nederlander in beeld'. Beide auteurs studeerden af op een gecombineerd literatuur-sociologisch en sociaal-historisch onderzoek. Deze artikelen vormen een neerslag van hun bevindingen; het eerste deel over literatuur, het tweede deel over de houding van de nederlandse overheid, de pers en het volk ten opzichte van de repatrianten. Uit dat tweede artikel volgen hier enkele fragmenten.

In de roezige drukte van het Arnhemse perron namen ze uit handen van doenige sociale werkers hun protégés in ontvangst. Twee schriële kleumende volwassenen en nog een schrieler mokkakeurig kereltje.' Zo berichtte de NRC over de opvang van Indische Nederlanders. De wijze waarop er over het uiterlijk en de aard van de Indische mensen
5 wordt geschreven in de pers, komt nauw overeen met die in de literatuur. Naast de beschrijving van de kleur, wordt vaak benadrukt dat het om kleine, weerloze mensen gaat.

Weerhouden

Wat we – samenvattend – in de pers constateren is een sterk etnocentrische houding. De
10 algemene mentaliteit is er één van neerbuigendheid. Doordat de eigen levenswijze absoluut en ten voorbeeld wordt gesteld, kan men niet anders dan bevoogdend optreden tegenover de Indische Nederlanders, die toch eigenlijk niet goed weten 'hoe het hoort'. Door deze houding wordt aan de levensgewoonten van de Indische Nederlanders zelf alleen vanuit het negatieve aandacht besteed. Zij worden afgeschilderd als hulpbehoevende
15 'vreemdelingen', die, omdat ze er toch bij horen, zullen worden opgevangen door de Nederlandse samenleving. De rol van Nederland als de belangeloze, hulpverlenende instantie wordt sterk geaccentueerd. Door deze voorstellingswijze – weerloze en hulpbehoevende Indische Nederlanders aan de ene kant (klein, bruin en stakkerig), en hardwerkende, zware verantwoordelijkheid dragende maatschappelijke werkers aan de andere
20 kant – ontstaat een eenzijdig beeld, waarin de stereotypering overheerst. Het is bekend dat de Nederlandse overheid na de soevereiniteitsoverdracht druk heeft uitgeoefend op de Indo-Europeanen om voor het Indonesisch staatsburgerschap te opteren. Hóe deze druk werd uitgeoefend, wordt uit de stukken niet duidelijk, maar er worden wel enkele aanwijzingen gegeven. Zo wordt bij voorbeeld gerefereerd aan de toespraak
25 van de Hoge Commissaris te Djakarta op 8 december 1951, waarin deze naar voren brengt dat het opteren voor de Indonesische nationaliteit de meest 'natuurlijke oplossing' is voor diegenen, wier belangen samenvallen met die van Indonesië.

Als na het verstrijken van de optietermijn blijkt dat slechts een gering aantal Indo-Europeanen de Indonesische nationaliteit heeft aangenomen, moet de Nederlandse overheid
30 naar andere middelen zoeken om te voorkomen dat het merendeel der Indo-Europeanen naar Nederland komt. Uit interviews met repatrianten in het Repatriëringsrapport blijkt dat het Hoge Commissariaat in de periode 1951-1953 de repatriëring zoveel mogelijk heeft proberen tegen te gaan. Functionarissen die ten behoeve van het Nederlandse personeel in hun bedrijf de paspoortkwesties regelden, onderschrijven deze persoonlijke ervaringen en het is hun stellige indruk dat er een parool bestond om in het bijzonder Indo's
35 van repatriëring te weerhouden.

In 1952 wordt een speciale commissie ingesteld om het Indo-Europese vraagstuk in Indonesië te bestuderen: de Commissie Werner. Uit de verslagen komt duidelijk naar voren dat men moeite heeft met het vaststellen van een goed criterium, op grond waarvan men
40 mensen in Indonesië kan laten blijven dan wel naar Nederland laten repatriëren. Het criterium van de al dan niet gemengde afkomst blijkt niet te voldoen. Er is een tweede criterium nodig, namelijk de maatschappelijke positie, dat echter pas kan worden aangelegd nadat men eerst het onderscheid tussen Indo-Europeanen en 'volbloed Nederlanders' heeft gemaakt. Op grond van deze twee criteria wordt een onderscheid gemaakt
45 tussen 'Oosterse' en 'Westerse' Nederlanders. [...]

Het is opvallend dat wanneer men motiveert waarom de Indo-Europeanen beter in Indo-

nesië kunnen blijven, men meestal blijft steken in vage omschrijvingen, zoals: 'Qua geaardheid en werkzaamheid behoren zij praktisch geheel in Indonesië thuis,' zonder uit te leggen wat men daar nu eigenlijk mee bedoelt. Er wordt slechts benadrukt dat Indo's anders zijn en daarom niet in Nederland thuishoren. Op één aspect wordt wel nader ingegaan en dat is op hun 'arbeidsongeschiktheid'. Wordt de middenpositie die de Indo's in Nederlands-Indië innamen beschreven, dan wordt er meestal bij gezegd dat zij deze positie bereikten op grond van hun afstamming, en niet dank zij hun persoonlijke kwaliteiten. Men spreekt in dit verband over een tekort aan doorzettingsvermogen en ware arbeidslust. Een verband tussen het arbeidstempo en het klimaat wordt niet gelegd, er wordt alleen gezegd dat het te maken heeft met de 'natuur' van de Indo-Europeanen. Hun arbeidstempo zal daarom ook niet veranderen wanneer ze in een ander klimaat komen te werken: 'Ondanks hun opleiding blijven zij kinderen van een tropisch land met een daaraan verbonden laag arbeidstempo en andere specifieke Oosterse eigenschappen en gedragingen welke in het kader der verhoudingen in Nederland niet economisch aanwendbaar zullen zijn.'

Werkgevers die gevraagd werden naar hun ervaringen met gerepatrieerde werknemers logenstraffen dergelijke uitspraken. Het is dan ook aannemelijk dat de visie die de diverse commissies op de arbeidskwaliteiten van de Indo-Europeanen hadden, voor een deel te maken had met de positie van de Indo-Europeaan in de koloniale samenleving, en voor een deel met de overgeleverde stereotiepe ideeën. De 'afkeer van handarbeid' bij voorbeeld, kwam natuurlijk niet voort uit de aard van de Indo, maar had te maken met de ideologie van de heersende klasse in die samenleving, waar ook groepen Indo-Europeanen toe behoorden of wilden behoren. De 'import-Nederlanders' deelden deze sociale afkeer van handarbeid ongetwijfeld, maar daar wordt in de rapporten geen aandacht aan geschonken. Er is de overheid veel aan gelegen de Indo's op één lijn te stellen met de Indonesiërs en per se niet met de 'import-Nederlanders'. Of de overheid in deze overgeleverde stereotiepe ideeën over mensen van 'gemengde afkomst' werkelijk geloofde, of dat men slechts naar rationalisaties zocht om de indruk weg te nemen dat de Nederlandse regering op een gemakkelijke manier van zijn 'koloniale erfenis' af wilde, blijft overigens een open vraag.

Eng perspectief

Wanneer we de resultaten van beide onderzoeken naar beeldvorming naast elkaar leggen, dan valt een aantal constanten op. De belangrijkste daarvan is wellicht het etnocentrisme dat het Nederlandse gedachtengoed in de jaren vijftig sterk blijkt te domineren. Zowel in de koloniale samenleving, waar men toch de 'groep der vreemdelingen' was, als in de eigen samenleving, bekijkt men de omringende wereld vanuit een nogal eng perspectief, gebaseerd op racistische superioriteitsgevoelens. Vooral in de koloniale samenleving werd het begrip 'ras' opgevat als een statisch concept, dat fungeerde als sociaal onderscheidingsmiddel, waarmee de eigen heerserspositie werd gerechtvaardigd. De groep der Indo-Europeanen, die sociaal gezien een marginale positie innam, werd beschouwd als een apart ras (een onzuiver ras). Allerlei gevoelens van minderwaardigheid zouden hieruit voortvloeien. Bijna als vanzelfsprekend wordt dat minderwaardigheidscliché geprojecteerd in de groep der repatrianten (voorzover ze van 'gemengde afkomst' zijn althans). Zowel bij enquêtes als bij de overheidsrapporten valt op dat de overgeleverde stereotypen zo diep zijn doorgedrongen, dat men ze zelfs blijft zien als de praktijk ze allang heeft weerlegd.

Van een open houding van de Nederlandse samenleving was dan ook zeker geen sprake, althans niet in die mate die vaak gesuggereerd wordt. De eerste generatie Indische Nederlanders zal een zware strijd hebben moeten leveren tegen de stroom vooroordelen in om er maatschappelijk te komen. Dat de assimilatie toch in ieder geval ten dele geslaagd is, is eerder het gevolg van hun grote aanpassingsvermogen – ten koste van té veel – dan van de vaak genoemde tolerantie van het Nederlandse volk.

3. Leren relativeren

'Stellingen'

1. De Republiek Indonesië zal één staat worden.
2. De Republiek Zuid-Molukken (RMS) werd uitgeroepen in april 1950.
3. Op 26 juli 1950 wordt het KNIL opgeheven en zullen de Ambonnezen demobiliseren.
4. De bevolking van de Molukken bestaat in 1950 voor 55% uit christenen en voor 45% uit Mohammedanen.
5. De troepen van Indonesië, voor een groot deel bestaande uit Molukkers, die naar het Indonesische leger zijn overgegaan, maken een eind aan de Republiek der Zuid-Molukken.
6. Een deel van de Ambonese militairen wordt in 1950 naar Nederland gerepatriëerd.
7. Het idee van een RMS bestaat niet meer in Indonesië.
8. Vóór de soevereiniteitsoverdracht bestonden er op de Molukken meerdere nationalistische partijen, die met de regering van Soekarno wilden samenwerken, o.a. de PIM.
9. In rechtse kringen in Nederland had men in 1950 het dekolonisatietrauma nog niet verwerkt.
10. In het KNIL zaten ook progressieve Nederlandse militairen.
11. Als Westerling zijn Speciale Troepen niet naar Ambon had gestuurd ter demobilisatie, zou er nooit een RMS zijn uitgeroepen.
12. Indonesië had niet zo spoedig na de soevereiniteitsoverdracht de deelstaten moeten oprollen; dat hing in tijd immers samen met de opheffing van het KNIL en de demobilisatie van de Molukse militairen.

Opdrachten

A. Zoek per 'stelling' in de bijbehorende teksten naar gegevens die deze stelling geheel of gedeeltelijk ondersteunen of weerleggen.

B. In de teksten zijn verschillende visies te vinden als verklaring voor 'het Molukse drama'. Ga per visie na welke teksten deze visie ondersteunen of bestrijden.

C. Probeer nu zelf, mede aan de hand van dit materiaal, je een beeld te vormen van de 'Molukse kwestie' en de achtergrond van het verblijf der Molukkers in Nederland.



*Ambonese vrouwen in het kamp Tienraay in het begin van de jaren '50.
(Uit: Vrij Nederland, 2 sept. 1978)*

A. *Trouw*, 5 september 1970: artikel van Beb Vuyk.

'De republiek der Zuid-Molukken heeft nooit bestaan, wel was er korte tijd op Ambon een republiek die zich zo noemde. En daarom leven er tussen ons dertigduizend displaced persons, die in haar geloven. Een tragische groep, barstend van geweld.' ...

B. *HP*, 20-12-75: uittreksels uit brieven van A.P.N. Pielage aan de PvdA.

4 sept. 1950, uit Tandjong-Priok '... De laatste dagen heb ik een stel Elseviers onder mijn ogen gehad. En alles wat daarin over Ambon geschreven wordt is dermate knots dat het me toch wel verontrust. Je zult weten dat Elsevier hier speciaal in militaire kringen ongeveer als een evangelie beschouwd wordt. Als je dus wil weten, hoe men hier over de Ambon-kwestie denkt, lees Elsevier. Maar dat is m.i. dan ook precies de reden waarom er in deze zaak zoveel verkeerd gaat. Laat ik dus nog eens heel kort herhalen wat ik steeds schreef. Het is beslist niet waar dat het grootste deel van de bevolking van Ambon achter de huidige zgn. republiek Ambon staat. Deze 'zelfstandige staat' is alleen uitgeroepen onder druk van de militairen en speciaal de KST-ers, dus soldaten van Westerling, die volledig bewapend van Java naar Ambon zijn gebracht om daar te demobiliseren ...'

C. *NRC Handelsblad*, 13-12-75: M. Paumen.

'... In ieder geval gaan de Zuid-Molukken

ervan uit dat de RTC-akkoorden door de unitaristen met voeten zijn getreden. Hun hoop dat Nederland, de andere partner in de overeenkomst, iets voor hen zal kunnen betekenen is dan al zo goed als vervlogen. In kringen van de Nederlandse regering is men als de dood zo bang om de broze betrekkingen met Indonesië schade te doen. ... Voor de Indonesische unitaristen onder leiding van Soekarno is duidelijk wat er moet gebeuren: de Zuid-Molukken met wapengeweld tot de orde roepen ... Op 22 mei 1950 wordt de eilandengroep geblokkeerd ... Het verzet in de Zuid-Molukken heet heel taai te zijn. Er verschijnen berichten dat oud-KNIL-militairen het gevecht dirigeren ... Intussen zitten op Java ongeveer 4.000 Ambonese oud-KNIL-militairen, naar sommige berichten willen, te popelen om zich bij de strijd in de Zuid-Molukken aan te sluiten ... De behandeling van deze Ambonese KNIL-militairen is een tweede bron van ergernis geworden. In de eerste plaats ging het over de vraag wat er met hen na de ontbinding van het KNIL moest gebeuren: demobilisatie in Indonesië of demobilisatie buiten Indonesië ... Tot en met de Hoge Raad verliest de Staat der Nederlanden de zaak in die zin, dat er inderdaad niet in Indonesië mag worden gedemobiliseerd. Bij dienstbevel wordt de Ambonese KNIL-militairen gesommeerd met hun gezinnen naar Nederland te komen ... Na aankomst werd hun een missive uitgereikt, waaruit bleek dat hun tijdelijk dienstverband met de Koninklijke Landmacht op 9 mei 1951 werd beëindigd ...'



D. *Volkskrant*, 18 juni 1977: drs. J.J.P. de Jong

... Het vasthouden aan de RMS, betekent het vasthouden aan een verschijnsel, dat in Indonesië niet meer als actieve beweging bestaat. Het thema van beloften en verraad is ... een mythe ...

E. Uit: Ben van Kaam; *Ambon door de eeuwen*, 1977, p. 8

'... In de Molukse gemeenschap in Djakarta kreeg ik nog veel meer te horen, dat m'n belangstelling aanwakkerde. Daar was ik 'n avond op bezoek bij de eerste president van de RMS, de heer J.H. Manuhutu. En het ging die avond vooral over het in de koloniale periode aan de Molukkers opgedrongen beeld van hun eigen geschiedenis. 'Door de eeuwen trouw? De uitdrukking is eigenlijk een belediging voor het Molukse volk', hoorde ik die avond voor het eerst uit Molukse mond. ...'

F. Uit: Ben van Kaam, *Ambon door de eeuwen*, 1977, p. 9

'... Dat er ook een heel ander Ambon was (nl. anders dan de Nederlandse

propaganda suggereerde), drong niet door. Er waren er die het wel wisten. De weduwe van de laatste Nederlandse (p)resident op Ambon (tot 1948) zond de IKON een brief, dat haar man indertijd – vergeefs – in brieven en interviews aan Nederland probeerde duidelijk te maken, 'dat er een grote groep Ambonezen was, waaronder veel Islamieten, maar ook wel christen, die de vrijheid wilden, liefst federaal, maar toch ook wel onder de rood-witte vlag. Wij dachten toen 50-50'. 'De feiten mochten blijkbaar in Nederland niet doorklinken' ...

G. Van Kaam, p. 148

'Ambon, dat betekent voor ons loyaliteit en trouw. Ambon, dat betekent voor ons een bevolkingsgroep, waarvoor Nederland speciale verantwoordelijkheid heeft. De systematische terzijdestelling van hetgeen ter Ronde-Tafelconferentie werd afgesproken, vermeerdert thans die verantwoordelijkheid. De staatssecretaris van Oorlog heeft niet in het minst met het oog op de Ambonezen zijn jongste reis naar Indonesië gemaakt ... Hier is een ereschuld, een ereplicht die Nederland

moet honoreren.

De Nederlandse regering behoort thans marinestrijdkrachten en zo nodig andere strijdkrachten naar Ambon te dirigeren, teneinde de bedreiging van Ambon af te wenden en de vernietiging van de rechtmatige en door de RTC gegarandeerde vrijheid der Ambonezen te verhinderen'.

H. Van Kaam, p. 152

'Gerbrandy, Helfrich, Van Rijckevorsel en vele anderen in de hoek van de stichting Door de Eeuwen Trouw, konden zich alleen maar voorstellen, dat op grote schaal represailles genomen zouden worden tegen de Ambonese KNIL -militairen en hun gezinnen. Veel Nederlandse militaire waarnemers en ook de Nederlandse regering wisten toen al beter, maar met name in kringen, die zich niet wensten neer te leggen bij de gedachte dat Nederlands koloniale rol was uitgespeeld, liep de verontwaardiging hoog op over het voornemen om alsnog de op Java gelegeerde Molukse KNIL-militairen op Ambon te demobiliseren. Van Rijckevorsel zei "dat het leven en de

veiligheid van deze militairen en hun gezinnen bedreigd worden door afvoering naar Ambon" en Gerbrandy sprak over het "in de dood jagen" van de KNIL-Ambonezen en hun families.

Op 21 december 1950 verbood de Haagse rechter mr. A.N. Kuhn aan de Staat der Nederlanden de KNIL-militairen op Java over te brengen "naar een door de Republiek bezet gebied" omdat daarmee voor de betrokkenen "een noodtoestand" kon ontstaan.

In dwangpositie besloot de regering daarna de Molukse militairen en hun gezinnen naar Nederland te brengen. ..."

Een voorbeeld

4. Beredeneerd kunnen selecteren van gegevens, een fragment uit het verleden kunnen rekonstrueren en verantwoord kunnen oordelen over het verleden

Het uitgangspunt is de vraag: waarom vertrokken Surinamers naar Nederland? (p14 van het rapport)

Vanuit deze vraagstelling gaan leerlingen gericht materiaal zoeken zoals interviews, krantenknipsels, materiaal van de ambassade, materiaal van organisaties die zich in Nederland met Surinamers bezighouden, tabellen enz.

Dit alles valt onder de eerste fase van de doelstelling: *oriënteren en verzamelen* van historisch bronnenmateriaal.

In de *verwerkingsfase* moeten leerlingen uit het bronnenmateriaal opmaken dat er meer redenen zijn om te migreren zoals de

werkloosheid in Suriname, goede sociale voorzieningen in Nederland, verwachte rassentegenstellingen in eigen land, de grote bevolkingsexplosie in Suriname, de hogere lonen in Nederland, het zich verwant voelen aan Nederland, het betere onderwijs in Nederland, het verdwijnen van de democratie in Suriname enz.

Op de tweede plaats moeten leerlingen in deze fase van verwerking inzien dat de redenen om te migreren uit verschillende facetten van de samenleving voortkomen en met elkaar samenhangen.

Op de derde plaats moeten leerlingen in de verwerkingsfase inzien dat het doel (gewild gevolg) van de migratie, bijvoorbeeld een beter bestaan, vaak niet het resultaat (ongewild gevolg) ervan was. Het resultaat was eerder discriminatie, en vaak ook een lage maatschappelijke positie, een geïsoleerde positie.

	Stads- creolen	Hindo- stanen	Javanen	Chinezen	Europe- anen	Overigen
Hogere leiding- gevenden	45	10	1	6	29	9
Handelaar, koopman	13	43	7	33	1	3
Kantoorklerk	60	23	9	4	2	2
Winkelassistent	18	40	9	29	1	3
Landbouwer	9	57	33	0	0,5	0,5
Kleermaker	9	84	7	0	0	0
Monteur	68	17	12	1,5	0	1,5
Elektriciën	71	8	17	1	1	2
Bankwerker	84	5	10	0	0	1

Enkele beroepen qua bezetting naar landaard in Suriname, alleen mannen.

Migratie naar Nederland van Surinamers, 1974-1981. (Uit: E.C. de Schoolmeester, Suriname en de Surinamers, Utrecht 1983)

Maand	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981
Januari	671	1.047	462	220	334	787	1.883	544
Februari	1.005	1.390	419	344	457	913	1.696	419
Maart	846	1.415	386	365	409	1.036	1.840	350
April	1.130	1.827	394	335	453	943	1.638	322
Mei	1.611	2.325	460	273	525	1.383	1.832	303
Juni	1.320	2.286	549	396	516	1.123	1.531	339
Juli	1.316	3.189	393	341	545	1.418	1.613	386
Augustus	2.215	4.276	405	395	666	1.795	1.691	364
September	2.735	6.827	702	638	798	1.973	2.011	412
Oktober	2.458	6.535	745	616	1.036	2.723	1.432	428
November	1.477	6.755*	441	477	940	2.473	1.210	304
December	1.050	1.688	408	398	719	1.621	618	266
Totaal	17.834	39.560	5.764	4.798	7.398	18.188	18.995	4.437

* Vanaf 1975 inclusief overige nationaliteiten.

In de fase van het interpreteren en trekken van conclusies moeten leerlingen de migratie in de tijd kunnen plaatsen, waarbij direct het onafhankelijkheidsproces van Suriname opvalt. Tevens moeten leerlingen onderkennen dat er continuïteit in de migratie zit. Migratie is in Suriname heel gewoon. Creolen, Javanen, Hindoestanen komen allemaal van elders. Later is een trek geweest naar het binnenland, weer later richting stad. Discontinuïteit is te ontdekken in de motieven voor migratie. De conclusies kunnen gaan in de volgende richtingen:

- zijn alle motieven om te vertrekken even belangrijk
- nemen alle bevolkingsgroepen deel aan de migratie
- hebben de resultaten het doel niet doorkruist
- speelde het onafhankelijkheidsproces een grote rol?

Leerlingen moeten zich tevens afvragen in hoeverre de bronnen 'gekleurd' zijn. Dit is van invloed op de beoordeling van de waarde van de resultaten van het onderzoek.

Op deze manier kan het bronnenmateriaal gebruikt worden voor de vorming van een samenhangend beeld over de migratie, en voor de vorming van een eigen oordeel over de vraag 'Waarom vertrokken Surinamers naar Nederland?'.

Een voorbeeld

5. Gebeurtenissen, processen, structuren uit het verleden en uit de actualiteit kunnen plaatsen in historisch perspectief

De volgende opdrachten bij de cartoon zijn mogelijk om te oefenen met (of evaluatie van) kunnen plaatsen in historisch perspectief.

1. Er staan vier figuren groot afgebeeld. Geef één argument dat door ieder van deze vier gehanteerd kon worden om de eigen handelingen te rechtvaardigen. Het argument moet ontleend zijn aan de situatie waarin ieder van hen zich bevond.

(Gewenst antwoord: een variatie op gehoorzaamheid aan de eigen overheid is goed, nog beter is een antwoord waarin ook het belang van de eigen groep en een algemeen belang aan de orde komt. Voorbeeld: 'Ik ben naar Indië gestuurd om het gezag te verdedigen en te handhaven, desnoods met de wapenen als dat nodig is om rust, orde, en welvaart te waarborgen.')

2. Op wat of wie kon elk van de vier grote figuren zich beroepen? Geef in je antwoord de mensen of instellingen aan en de opvattingen die door deze mensen of instellingen waarop men zich kon beroepen werden aangehangen.

(Antwoord: VOC, handelsbelang van ondernemers; Nederlandse Regering, internationale politieke belangen en ethische politiek; Nederlands-Indische Regering, gezagsgetrouwheid en gemeenschappelijk belang; Nederlandse Regering, helpen van de minderheden in Indië-Indonesië. Natuurlijk zijn dit maar voorbeelden van antwoorden, het kan uitgebreider, en met andere accenten)

3. Hoe reageert het kleine figuurtje op de voorgrond van de cartoon op de verantwoording van de militair 1946-1949? Begin zijn reactie als volgt 'Ik begrijp Uw standpunt, omdat . . .', en vervolg je beschrijving van zijn reactie met 'Maar'

(Gewenst antwoord: bevat bijvoorbeeld 'omdat Uw informatie niet verder reikte dan . . ., maar het effect van dat Regeeringsoptreden was', waarin de deelstatenpolitiek van de Nederlandse Regering betrokken wordt en de positie van de KNIL-militairen. Ook hier zijn variaties mogelijk in de gegevens die verwerkt worden, als ze maar deugdelijk zijn en vanuit Moluks standpunt onderschreven kunnen worden.)

4. Deze cartoon is wel beschreven als een uitbeelding van overgedragen geweld. Geef enkele gegevens die deze interpreta-

tie ondersteunen. Welke argumenten zijn aan de geschiedenis na ca 1955 te ontlelen om deze interpretatie af te wijzen? Wat is je eigen mening hierover? Baseer deze op gegevens.

(Gewenst antwoord berust op het noemen van gegevens die juist zijn, en op het betrekken van gegevens die tegenstrijdig zijn met de gegevens waarop de nadruk gelegd wordt in de uiteindelijke eigen mening).

5. Deze cartoon slaat op een gebeurtenis die de positie van de Molukkers in Nederland onder de aandacht bracht. Er is heftig, maar ambivalent op gereageerd. Noem de historische factoren die tot deze tegenstrijdigheid in reacties van Nederlandse kant geleid hebben. Hoe heeft volgens jou het merendeel van de Indische Nederlanders gereageerd? Verklaar je mening met gegevens uit hun geschiedenis.



Toelichting

Er is geen enig, absoluut geldig, historisch perspectief. Het gaat om het (leren) leggen van verband tussen gegevens enz. uit de geschiedenis en (soms) de actualiteit. Historisch perspectief is een manier van begrijpen, die enerzijds redelijk en juist is, en anderzijds een hypothesekarakter behoudt. Het laatste antwoord is nooit gegeven.



HOE ZIET HITLER



ER WERKELIJK UIT?



Deze man voelt den ernst van zijn verantwoordelijkheid. Hij is zeker van de liefde van zijn volk. Niettemin heeft hij niet verleerd, goedge te lachen.

Ook later in het bezette Nederland werd op deze 'psychologische' manier propaganda bedreven. Uit: Wilt u de waarheid weten? Hitler zooals men hem aan u getoond heeft en zooals hij in werkelijkheid is. Uitgegeven in opdracht van de Rijkscommissaris voor de bezette Nederlandse gebieden door de Hoofdafdeling voor Volksvoorlichting en Propaganda.

In deze gesprekken werd ik overeind gehouden door mijn onwetendheid en mijn verlangen dat te verbergen; en ofschoon mijn beperkte kennis van het Duits vaak een struikelblok was, hielp het soms ook de ware mate van mijn onwetendheid te verbergen. Hoe verlangde ik ernaar beter toegerust te zijn! Als ze vroegen, en ze vroegen het altijd, wat de Engelsen van het Nationaal Socialisme vonden, hield ik altijd vast aan drie hoofdbezwaren: het verbranden van boeken, waarvan akelige foto's de kranten gevuld hadden; de concentratiekampen die een paar maanden daarvoor waren ingesteld; en de vervolging van de Joden.

Deze gang van zaken was irritant, zag ik, maar niet geheel en al zonder effect. Hoe dan ook, de reacties en argumenten zijn te bekend om hier te herhalen.

Ideetje misschien . . . ?

Een pool voor speciale onderwerpen?

Op veel scholen voor Mavo/Havo/Vwo is het gebruikelijk om voor het schoolonderzoek twee klassikaal behandelde onderwerpen buiten de laatste vijftig jaar te tentamineren. Het materiaal voor dit soort onderwerpen zal in een flink aantal gevallen door de geschiedenisdocenten zelf gemaakt worden. Dat is een heel karwei en mij bekruipt zo nu en dan het gevoel dat ik het wiel zit uit te vinden.

Nu ook de didactische centra wat minder van dit soort onderwerpen beginnen af te scheiden is het misschien tijd om de pro's en contra's van een poolsysteem voor speciale onderwerpen op een rijtje te zetten.

Mogelijke bezwaren zijn m.i. administratieve rompslomp, vervlakking en verschrapping, maar inventiever geesten zijn mogelijk in staat daar een mouw aan te passen. Wie behoefte voelt zijn mening deel uit te doen maken van een inventarisatie, zende zijn/haar reacties aan:

A. Schulp

Amstelkade 171"

1078AZ Amsterdam



Het maken van een artefact

Een archeologisch spel

Op de zomerkonferentie voor klassici van augustus 1984 heb ik met een groep leraren een archeologisch spel van Amerikaanse makelij gespeeld: DIG. Het idee van DIG moest worden aangepast aan de beperkte tijd, 4 i.p.v. de 20 uur van de Amerikaanse ontwerpers. Ook in gekomprimeerde vorm bleef het wezen van het spel intact.

Er werden twee groepen gevormd van 10-15 mensen. Na de algemene instructie over de spelregels was elk contact tussen de groepen taboe.

In de eerste fase ging elk van beide groepen een cultuur uitdenken. In welke tijd bestond zij? In wat voor milieu? Wat waren de middelen van bestaan?

Gekke voorstellen mogen volgens de spelregels van de breinstorm niet worden weggevoerd mits ze maar passen in een consistent beeld. Zo ontwikkelde een groep de cultuur van de Paludenses, moerasbewoners levend in een kleine gemeenschap. De kikker was de hoogste god. De macht van het kwaad werd vertegenwoordigd door de ooievaar. Belangrijk bleek inderdaad de samenhang van de cultuurelementen te

zijn. Bij echte leerlingen moet de leraarspelleider zeker de hele zaak aan het einde van de uitdenkfase goed doorlichten. Als hulpmiddel bij het vaststellen van, wat het Amerikaans noemt, de *universals* van een cultuur fungeerde een vragenlijst. Die kan de speelleider globaler en specifieker maken naar gelang het ingeschatte nivo van de spelers.

In fase twee werden de handen uit de mouwen gestoken.

Er moesten artefacten worden gemaakt, voorwerpen, die pasten in de uitgedachte cultuur. Minder creatief begaafden konden het produkt hunner handen verontschuldigen met 'zwaar geërodeerd kultusbeeldje'. Vaardige handen schiepen het beeld van de ooievaar die de kikker bedreigt; dit speelde een rol in het jaarlijkse 'plonsfeest' als de hele gemeenschap zich reinigde in het moeras. Stukjes van de wanden van riehutten moesten de levensomstandigheden duidelijk maken. Ook hier kan de speelleider de ruimte geven of strikter voorschrijven welk arsenaal van voorwerpen moet worden gemaakt. Bij

meer tijd – in een werkweek bijvoorbeeld – kunnen ook hogere artistieke eisen worden gesteld.

Er werden ook wat plattegronden gemaakt waarop – als dat voor het begrip gewenst leek – de plaats van de artefact werd aangetekend. Tenslotte werd op een systeemkaart van ieder voorwerp opgeschreven wat de bedoeling was. Het is goed hiervoor kaarten van één kleur te gebruiken.

De groep liet nog eens zijn ogen over het materiaal gaan om te kijken of de spullen niet te veel raadsels opgaven voor waarnemers van buiten. Ook hier kan de speelleider sturend optreden.

Als men tijd en zin heeft, kan het spel heel echt gespeeld worden door de voorwerpen te begraven, in een zandbak bijvoorbeeld, waardoor het mogelijk wordt ontwikkelingen te laten aflezen. De oudste voorwerpen liggen immers onderop.

Eisen kunnen gesteld worden aan het opgravingswerk: meten, tekenen. Bij de tijdsdruk waaronder wij speelden, werd het spitwerk overgeslagen. De ene

groep begaf zich naar de uitstalling van voorwerpen van de andere (de kaarten met de bedoeling en een groot vel waarop algemene informatie over de ontworpen cultuur was opgeschreven, waren zorgvuldig aan het oog onttrokken). Nu ging het erom te denken als archeoloog: voorwerpen identificeren en ze plaatsen in een algemeen beeld van de cultuur. Toen men het eens was – er bleven gelukkig raadsels over – werden bij alle voorwerpen kaartjes gemaakt – het best in een andere kleur dan de kaartjes met 'bedoeling' – met de 'interpretatie'. Ook werd een groot vel volgeschreven met een tekst over de ontmaskerde cultuur.

Die tekst fungeerde als introductie van de tentoonstelling van de pas ontdekte culturen die in de namiddag een uurtje in het Museum Kam te zien was. Ook in deze

fase is een uitbreidingsmogelijkheid door hogere eisen te stellen aan de vormgeving. Maar ook in de bekorte vorm waarin DIG gespeeld werd, kwamen de hoofdbedoelingen eruit: het zien van de samenhang van een cultuur – voor leerlingen in abstracto altijd een moeilijke zaak – en het denken als een archeoloog.

De deelnemers verzekerden mij dat zij het meer dan een leuke dag hadden gevonden. Een aantal was van plan het eens op school te gaan spelen. Ideetje voor u misschien? De tekst met de spelregels die ik heb gemaakt, kunt u bij mij krijgen als u een gefrankeerde en geadresseerde envelop aan mijn werkadres stuurt: Katholieke Universiteit, Erasmusplein 1, 6525 GG Nijmegen.

Anton J.L. van Hooff

interact

DIG

A simulation of the archaeological reconstruction of a vanished civilization



Prehistorie

Op speurtocht naar leuk lesmateriaal, stuitte ik een aantal jaren geleden op een lesgedeelte uit een Engelse aardrijkskundemethode *Oxford Geography Project: 2 European Patterns*. Het hierna volgende lesfragment paste uitstekend in een les over de overgang van het jagersbestaan naar het landbouwbestaan. Misschien een ideetje voor uw lespraktijk?

De les begint met het noteren van een aantal landschapstypen, die de eerste boeren in Europa tegen kwamen:

1. Bergen
2. Lage heuvels
3. Goed afwaterende vlakten
4. Zeer droge plaatsen
5. Dichte bossen (grote delen van Europa waren daar toendertijd bedekt met dichte bossen)
6. Laag liggende gebieden, moerassen, rivervalleien

Opdracht:

Welke van deze gebieden zou de voorkeur van deze eerste boeren hebben gehad, en waarom?

Bedenk hierbij dat zij leefden van de landbouw, en dat zij zich moesten kunnen beschermen tegen aanvallen van vijanden en wilde dieren.

Het situeren van een vroege nederzetting

Gebruik bijgevoegde kaart als opdracht-materiaal voor de leerlingen, hetzij individueel, hetzij in groepjes.

Bespreek vooraf dat het hier gaat om een stuk land dat die eerste boeren hebben uitgekozen om zich te vestigen. Bespreek daarna de verschillende bronnen die zij nodig hebben gehad om in leven te blijven. Op dit kaartje aangegeven door de letters A t/m E. Water om te drinken en te wassen, vruchtbaar akkerland om gewassen te verbouwen, goede weidegrond voor het vee, brandstof om te koken en voor warmte en tenslotte bouw materiaal, d.w.z. timmerhout en natuursteen.

Opdracht 1.

Kies de naar jouw mening beste plaats die de eerste boeren kunnen gebruiken om hun dorpje/nederzetting te bouwen. Geef deze plaats op de kaart aan met een kruis(je) X.

Opdracht 2.

Beschrijf in een paar zinnen waarom je denkt dat jouw/jullie plaats de best gekozen positie voor een nederzetting is.

De resultaten van opdracht 2 worden nu nabesproken, zonder dat de docent enig waardeoordeel geeft over de gekozen plaats.

Hierna noteert U de tabel op het bord.

Opdracht 3.:

De leerlingen nemen deze tabel over in het schrift, en meten nu m.b.v. schaalaanduiding op de kaart en een lineaal de afstand van hun kruis(je) in centimeters of – als men nauwkeuriger wil werken – in halve centimeters tot de respectievelijke bronnen en vullen, na omrekening, de afstand bij B in. Daarna vermenigvuldigen zij die afstand met het aantal bezoeken per maand, en vullen die afstand in de laatste kolom in. Tenslotte wordt het totaal opgeteld.

De gevonden totaal afgelegde afstanden worden, of onderling vergeleken, of klassikaal op het bord genoteerd. Degene met de kortste afstand heeft de beste lokatie voor de nederzetting gekozen.

Opdracht 4.:

Werk nu op de kaart de ideale vestigingsplaats voor een nederzetting uit.

Toegevoegde opdracht:

Kolom A noemt de frequentie van maandelijks bezoeken aan iedere bron. Hoe realistisch zijn deze cijfers volgens jou?

Henk van Duijsen

Bron	Aantal bezoeken per maand A	Afstand van nederzetting tot bron B	Totaal gereisde afstand $A \times B$
Watervoorziening	60		
Weidegronden	40		
Akkerland	30		
Brandstofvoorziening	20		
Bouwmaterialen	10		
			Totaal

Het is de bedoeling dat dit feuilleton een markt wordt voor allerlei ideeën die door geschiedenisleraren zijn ontwikkeld. Publicatie ervan houdt in dat ook anderen ze in hun lessen kunnen gebruiken.

De inzenders pretenderen niet hiermee het laatste woord gezegd te hebben, want dat gebeurt in de praktijk; een praktijk die voor iedereen verschillend is. Zodoende kan de omvang van de ideeën variëren van korte tips tot zeer uitgewerkte lessuggesties.

U kunt begrijpen dat de Didaktiekcommissie niet de enige leverancier kan en wil zijn van ideetjes voor dit feuilleton. Zij nodigt daarom elke docent uit een bijdrage te leveren. Het is niet nodig dat uw suggestie vakwetenschappelijk en/of vakdidaktisch van topniveau is, bruikbaarheid is het enige criterium dat geldt.

Wilt u de ideetjes misschien . . . ? zenden aan Harriët Mulkens, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.).

De Didaktiekcommissie

Medelingen Werkgroep Herziening Eindexamen Geschiedenis

Leon van Schie

Inleiding

Wie verwacht mocht hebben, dat ondergetekende na de eerste mededelingen in Kleio, juni j.l., overstromd zou worden door reacties uit het veld, komt bedrogen uit. Een aantal pennen, in slagorde opgesteld voor de beantwoording van brieven kon snel worden opgeborgen.

De samenstelling van de commissie

Hierin heeft zich inmiddels een wijziging voorgedaan.

De heer C.C.A. van der Wilde zag zich genooddaakt terug te treden: een overmaat aan werk als corrector van een school bleek niet verantwoord te combineren met de bezigheden in de commissie, die aanmerkelijk meer tijd kostte dan hij zich in eerste instantie had voorgesteld.

Zijn plaats is ingenomen door Mevr. drs. M.A. Aalders, correctrix aan het Willem de Zwijgerlyceum te Bussem.

Externe contacten

Zoals bekend zijn twee aandachtsvelden welhaast een 'must' voor commissies en organisaties, die zich met (veranderingen in) het onderwijs bezighouden:

a) Culturele minderheden: Hierover is op dit moment nog slechts een begin van contact te melden met een Inspectie Werkgroep Culturele Minderheden te Zeist.

b) Vrouwenemancipatie: Tot op heden heeft twee maal overleg plaatsgevonden tussen Mevr. A. de Wildt van het Landelijk Overleg Vrouwengeschiedenis te Amsterdam en ondergetekende. Daarbij is afgesproken, dat zij, zo mogelijk gesteund door een groepje medewerkers uit eigen kring, producten van onze werkgroep zal doornemen op emancipatie-aspecten.

Om een zo effectief mogelijke bijdrage van het LOV te bevorderen zullen stukken al in het conceptstadium worden doorgespeeld.

Voortgangsrapportage van de HEG

Na een inventarisatie in mei van publicaties, die voor ons werk van belang kunnen zijn en 'algemene beschouwingen' over de denkbeelden, die bij de individuele leden leven over vorm en inhoud van het CSE werd in de juni-vergadering besloten tot

formatie van vijf subgroepen van telkens twee personen. Deze zouden de beschikbare vakliteratuur op het hun toegewezen punt uitspitten, kort schriftelijk typen en mogelijk aanzetten geven voor verdere arbeid.

Het betreft hier groepen voor:

- a) Staatsinrichting
- b) Niveauverschillen Mavo/Havo/Vwo
- c) Cruciale historische begrippen
- d) Historische vaardigheden
- e) Stofkeuze en Maatschappelijke relevantie.

Bij de jongste vergadering in september bleek, dat twee onderwerpen besproken konden worden t.w. cruciale historische begrippen en staatsinrichting. Zodra deze stukken naar vorm en inhoud enigszins presentabel zijn hopen wij ze in Kleio te publiceren.

A. Discussiestuk 'Begrippen in het geschiedenisonderwijs'

Allereerst werd onderscheid gemaakt tussen

- structuurbegrippen, begrippen die voor de 'structuur' van het vak kenmerkend zijn: B.v. objectiviteit, oorzaak, gevolg;
- meer inhoudelijke historische begrippen als nationalisme, socialisme, imperialisme.

Hiervan werden lijsten opgesteld, ontleend resp. aan geschiedfilosofische werken en schoolboeken, waarop een soort 'consumenten-onderzoek' kan worden toegepast; hierbij wordt ieder begrip beoordeeld naar de mate van historische relevantie, gebruik in de media, nut voor andere begrippen/vakken en of het behoort tot het 'erfgoed' van onze cultuur. Daarbij werd een literatuurlijst gevoegd. Snel bleek, dat m.n. onder 'structuurbegrippen' binnen de commissie niet hetzelfde werd verstaan en de werkgroep werd verzocht in het volgend concept te komen tot een eenduidige formulering en aanpassing van het stuk in zijn geheel.

B. Staatsinrichting

Alvorens in te gaan op het eerste product van deze groep een uitstapje naar een andere activiteit n.l. een conferentie over Staatsinrichting van de ACLO Geschiedenis en Staatsinrichting, gehouden in de Pietersberg op 22 mei j.l.

Deze conferentie – georganiseerd voor auteurs, docenten staatsinrichting van MO-opleidingen en NLO's en enkele VGN-bestuurders – werd gehouden om

staatsinrichting wat uit de schaduw te halen.

Extra stimulans waren verder: enerzijds de geluiden, waarin staatsinrichting werd genoemd in samenhang met maatschappijleer, anderzijds het werk van de HEG, die nog steeds nadrukkelijk geschiedenis en staatsinrichting in het vaandel voert.

Wanneer we kijken naar de praktische resultaten, dan was de conferentie wat teleurstellend. Interessant waren uiteraard de discussies tussen aanhangers van de juridische en politicologische benadering, maar die stonden wel een eerste aanzet in de weg naar invulling van een concreet leerplan staatsinrichting, al dan niet totaal geïntegreerd met geschiedenis.

Een poging daartoe wordt nu ondernomen door de genoemde werkgroep uit de HEG, die in eerste instantie zó blijmoedig concreet aan het werk is gegaan, dat onmiddellijk als huiswerk werd opgegeven de doelstellingen meer te expliciteren (met een duidelijk onderscheid voor onder- en bovenbouw) en verhouding tussen geschiedenis en staatsinrichting nader aan te geven.

Het ligt in de bedoeling dit eerste concept eind september '84 met een aantal NLO-docenten te bespreken.

Tenslotte

Het is onze bedoeling met grote regelmaat, zo om de twee maanden, melding te maken van onze vorderingen. We hopen, dat het voor U een stimulans is hetzij meer gedetailleerde informatie te vragen, hetzij ons materiaal te verschaffen, dat voor ons werk van nut kan zijn.

Leon van Schie,
secretaris Cie. HEG,
Antwoordnummer 2041
7500 VB Enschede

VGN - nieuws

Afdeling Heerlen

Op dinsdag 8 januari 1985 is er te 16.00 uur een bijeenkomst voor leraren Geschiedenis en Staatsinrichting in het gebouw van de Katholieke Lerarenopleiding, Oude markt 5 te Sittard. Samen met collega's van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap zal van gedachten worden gewisseld over de belabberde positie, die beleidsmakers aan de vakken Aardrijkskunde en Geschiedenis hebben toegedacht in allerlei nieuwe schooltypen.

Het Instellingswerkplan 'Mens & Maatschappij' in de Pabo

Het bestuur van de sectie Pedak/Basisonderwijs vergaderde op 15 september 1984 op historisch terrein, namelijk in de Nijmeegse PABO 'De Klokkenberg', die gebouwd is op de plaats waar eens een Romeins legerkamp was.

Centraal thema van deze vergadering was, hoe we de lijn van de laatste studiedag en van de daarop volgende enquête voort kunnen zetten. We hebben – nog zeer voorlopig op papier – een aantal PABO's aan elkaar gekoppeld, waardoor in Nederland zo'n vijf (of misschien zes) regio's ontstaan zijn. In iedere regio hebben we een contactpersoon aangezocht om in die regio de organisatorische kant te verzorgen. Daarnaast zijn we deelinstellingswerkplannen op het gebied van 'Mens & Maatschappij' voor PABO-1 aan het verzamelen om de beschikking te krijgen over discussiemateriaal voor de regiobijeenkomsten.

Hoofddoel van de regionale bijeenkomsten is voorlopig uitwisseling van ideeën over de opzet en de inhoud van PABO-1, geleidelijk uit te breiden naar PABO 2,3 en 4. Hopelijk kunnen we zó van elkaars ervaringen profiteren, elkaar aan het denken zetten en elkaar waar nodig bijstaan.

Het sectiebestuur heeft goede hoop, dat deze initiatieven tot vruchtbare bijeenkomsten zullen leiden. Bijeenkomsten, die een sterk motiverend en inspirerend, maar ook innoverend karakter kunnen hebben. Met elkaar staan we allen voor dezelfde moeilijke taak, met elkaar moeten we in het belang van het geschiedenisonderwijs zien er het beste van te maken.

Wie zelf discussiestukken in wil brengen of wie zelf vraagpunten aan wil dragen, die neme contact op met het secretariaat van het sectiebestuur.

Cees van der Kooij

Ingezonden brief

Recente mededelingen m.b.t. een herziening van het CSE geschiedenis voor het Lbo en het Mavo ter vergroting van 'betrouwbaarheid' en 'objectiviteit' van het examen hebben opzien gebaard. Daarvan getuigt deze brief die de redactie ontving. De schrijver waarschuwt tegen een steeds verdere uitholling van het vak.

Betrouwbaarheid en objectiviteit

De collegae met een vooruitziende blik hadden het natuurlijk al lang zien aankomen. Voor hen was het geen verrassing dat betrekkelijk kort na invoering van het CSE de open vragen (grotendeels) vervangen zouden worden door objectieve vragen. Voor mij kwam deze beslissing echter wel (wat de snelheid betreft) onverwachts en zij heeft mij pijnlijk getroffen.

De staatssecretaris stelt dat het voor de betrouwbaarheid van de cijfers van groot belang is dat objectieve vragen een relevant deel van het CSE vormen. Maar wat is eigenlijk betrouwbaar? Ik versta er onder dat het cijfer een zo nauwkeurig mogelijke afspiegeling is van hetgeen een leerling gedurende zijn schoolloopbaan heeft geleerd, en ik denk daarbij zowel aan kennis als aan vaardigheden. Gedurende 4, 5 of 6 jaar heeft de leerling kennis opgedaan van de oudheid, de middeleeuwen, van thema's uit de 16e t/m 19e eeuw en tenslotte, meestal zeer uitgebreid, van de twintigste eeuw.

Wat wordt er dan op het examen getoetst: twee onderwerpen uit de twintigste eeuw. Voorwaar, een betrouwbare afspiegeling.

Naast kennis is echter steeds meer de nadruk komen te liggen op vaardigheden hetgeen vanzelfsprekend gevolgen heeft voor de werkvormen. Vormt een 'objectieve toets' hiervan een betrouwbare afspiegeling? De vraag stellen is haar beantwoorden. De staatssecretaris heeft blijkbaar ook zelf haar twijfels (of is dat slechts tactiek) want 30% van de vragen blijven (voorlopig?) nog open vragen.

Je kunt je trouwens af vragen wat hier onder open vragen moet worden verstaan. Immers, er komt een bindend correctievoorschrift en voor de Mavo wordt de tweede correctie afgeschaft. Dit kan slechts betekenen dat de hand wordt gelicht met het criterium 'objectiviteit', of dat de antwoorden uit slechts één woord mogen/kunnen bestaan. In het laatste geval zie ik geen reden niet ook deze laatste 30% door m.c. vragen te vervangen.

Betrouwbaar kan ik de m.c. vragen dus niet vinden, maar zijn ze dan tenminste objectief? Op het eerste gezicht lijkt dit misschien het geval. Alle leerlingen krijgen dezelfde vragen en je mag er van uitgaan dat die in dezelfde computer belanden.

Maar daar houdt de objectiviteit m.i. ook op. De scores van de leerlingen zijn, het valt denk ik niet te ontkennen, voor een niet onbelangrijk deel het resultaat van de werkwijze van de docent. Hoeveel tijd besteedt hij aan de examenonderwerpen, is dit een half jaar of volstaat hij met 2 maal vier weken (of is dit misschien nog te lang)? Traint hij de leerlingen onophoudelijk in het maken van multiple gok vragen, of kan hij de verleiding niet weerstaan zijn vak serieus te nemen?

Tenslotte, vooralsnog vormt het CSE slechts 50% van het eindcijfer. De andere 50% onttrekt zich grotendeels aan de controle van de buitenwacht. Dit komt de zozeer gewenste betrouwbaarheid en objectiviteit van het eindcijfer natuurlijk ook niet ten goede. Het kan dan ook haast niet anders of het schoolonderzoek zal volledig verdwijnen of van zijn betekenis worden ontdaan.

Vindt u het gek dat ik zo af en toe weemoedig terug denk aan de tijd dat er nog mondelinge examens waren, waar een gecommiteerde toezag of er gesproken kon worden van enig niveau. Het wordt de hoogste tijd te breken met de tendens het vak geschiedenis van buitenaf uit te hollen. Logisch denken is niet voorbehouden aan de vakken, natuurkunde, scheikunde, wis- kunde of biologie. Maar het is dan wel noodzakelijk dat wij vanuit ons vak de eis stellen dat de toetsing wordt afgestemd op hetgeen wij de leerlingen aan kennis en vaardigheden proberen bij te brengen.

Het wordt tijd te breken met een heilloos en uitzichtloos streven naar een schijn-objectiviteit.

A. van der Kaap
Weemhoffhorst 40
7531 GG Enschede

RECTIFICATIE

In het stukje van N. Maarsen over het project 3250 in Kleio 6, 1984, p. 34-35, is een vergissing geslopen. De historicus Eddie (niet Freddie) van Vliet is in tegenstelling tot wat daar staat vermeld al vanaf augustus 1982 vakinhoudelijk medewerker aan project 3250.

Redactie

Kroniek

'Vrouwen moet je ook leren'

Voor zover aan vrouwen aandacht besteed wordt tijdens de geschiedenisles, is dat veelal als aanhangsel bij de les. Vrouwen zijn vaak afwezig in geschiedenisboeken, worden behandeld met behulp van aparte stencils en hoeven dus niet 'geleerd te worden'. Op een door het Kontaktadres Landelijk Overleg Vrouwengeschiedenis georganiseerde bijeenkomst over 'vrouwen-geschiedenis in het middelbaar onderwijs', die zaterdag 22 september in Utrecht gehouden werd, kwam naar voren dat het verleden van vrouwen meer belicht zou moeten worden. Dit zou bovendien op een meer geïntegreerde manier moeten gebeuren. Kortom, vrouwen moeten ook geleerd worden.

Een probleem bij het behandelen van vrouwengeschiedenis is het gebrek aan kennis hierover bij docenten en de onzichtbaarheid van vrouwen in schoolboeken. Ilja Mottier van het Ministerie van Onderwijs heeft in haar rapport *'Waar was Marie?'* (verkrijgbaar bij het Ministerie van Onderwijs) aanbevelingen gedaan om vrouwen te integreren in geschiedenismethoden. Uitgevers van schoolboeken kunnen hiertoe echter niet verplicht worden (zoals in Noorwegen en een aantal Amerikaanse staten wel het geval is). Geconstateerd werd, dat het goed zou zijn indien bij de beoordeling van nieuwe methoden gelat werd op de manier, waarop over vrouwen geschreven werd.

Alle leraren en leraressen, die nu wel eens zouden willen weten wat vrouwengeschiedenis inhoudt, wil ik wijzen op een nascholingscursus, die in januari, februari en maart 1985 gehouden wordt op het Nutsseminarium te Amsterdam. Inlichtingen hierover zijn te verkrijgen bij Tineke van Loosbroek (tel. 020-253366).

Voor al uw vragen op het gebied van vrouwengeschiedenis kunt u terecht bij het Kontaktadres Landelijk Overleg Vrouwengeschiedenis, Keizersgracht 10, Amsterdam. Het KLOV is iedere maandag te bereiken op nummer 020-244268 tussen 10 en 4 uur.

Annemarie de Wildt

Lesprogramma's van het Onderwijsproject werkloze historici in Utrecht

U weet het misschien nog wel uit een vorige Kroniek, er bestaat een groep pas-afgestudeerde werkloze leraren geschiedenis die niet bij de pakken neer wil zitten. Zij

willen contacten en voeling met het onderwijs houden en zijn daarom actief bezig met het ontwerpen en uitwerken van lesprogramma's. In deze lessen wordt gewerkt met bijzonder en arbeidsintensief materiaal – archief, film, dia's, interview – en verschillende werkvormen en onderwerpen. De tijd die zittende leraren misschien ontbreekt om dergelijke lessen te vervaardigen, hebben wij wel.

Er zijn op het moment verschillende lessenseries gereed om in praktijk gebracht te worden; de onderwerpen zijn genomen uit alle tijden, van oudheid tot nu en richten zich zowel op onder- als bovenbouw.

Enkele voorbeelden:

voor de brugklas 'Griekse kolonisatie' en 'Hannibals tocht over de Alpen', 'misdaad en straf in de Middeleeuwen' (tweede klas), 'slavernij' en 'eind 19e eeuwse industrialisatie in Nederland' (3e en 4e klas), 'crisistijd jaren '30' en 'provobeweging' (bovenbouw).

U kunt ook zelf suggesties aandragen van onderwerpen die u graag uitgewerkt zou zien.

Heeft u belangstelling dan kunt u contact opnemen met onderstaand adres. Daar kunt u ook een brochure aanvragen, waarin de lessenseries uitvoerig besproken worden.

Joost Latiers, Pedagogisch Didactisch Instituut (Afd. Gs), Heidelberglaan 2, 3508 TC Utrecht. Tel. 030-532466.

Ongezien en ongehoord geregistreerd

Het filmverhuurbedrijf Gofilex presenteert de 16 mm-catalogus 1984-1985. Bij de nieuwe aanwinsten bevinden zich *Merry Christmas, Mr Lawrence* (Tweede Wereldoorlog in Indië, 125 min., 16 jr., f 210,—) en *Sophie's Choice* (naweeën van de Tweede Wereldoorlog in 1947, 151 min., 16 jr., f 210,—). Belangrijke films in het kader van oorlog en vrede zijn de zwart-wit film *Fataal alarm* (wat is er nog te redden als fase 1 van het aanvalplan in werking getreden is? (111 min., 12 jr., f 180,—) en de kleurenfilm *War Games* (een computerfanaticus breekt in in het centrale computercentrum van een Amerikaanse raketbasis, 114 min., a.l., f 250,—).

Vanzelfsprekend kan men bij Gofilex ook terecht voor filmklassiekers met historisch-getinte inhoud, zoals b.v. *De Kanonnen van Navarone*, *Spartacus* en *De brug over de rivier de Kwai*.

Vanaf 01-01-1985 heeft Gofilex de beschikking over *Under Fire* (lengte niet vermeld, 16 jr., f 190,—) over het werk van oorlogscorrespondenten in Nicaragua.

De Gofilex-catalogus is op aanvraag gratis verkrijgbaar: Gofilex, Postbus 421, 3430 AK Nieuwegein. Tel. 03402-70880.

Ook de 1984-1985 16 mm-filmcatalogus van filmverhuurbedrijf Uitenbroek is verschenen. In hun fonds bevinden zich o.a. *Juliana in zeventig bewogen jaren* (105 min., a.l., f 190,—, overigens ook bij Gofilex) en *De kroning van Juliana en Beatrix* (63 min., a.l., f 130,—).

Onder de nieuwe films bevinden zich geen films met serieuze historische inhoud. Wel een film waarin de geschiedenis een plaats gekregen heeft in een science fiction-verhaal: de *Time Walker* (90 min., 16 jr., f 150,—), een film die de tijd tussen Toet-anch-amon en het heden overbrugt!

De Uitenbroek-catalogus is op aanvraag gratis verkrijgbaar: Postbus 422, 3430 AK Nieuwegein. Tel. 03402-70884.

De documentaire *The World at War* over de Tweede Wereldoorlog komt beschikbaar op video en beeldplaat. In totaal worden het dertien afleveringen van 104 minuten. De prijs bedraagt f 79,— per cassette/beeldplaat. Het programma wordt onder de titel *Bericht van de Tweede Wereldoorlog* geproduceerd door Video Garant. Verkoop vindt o.m. plaats via de boekhandel.

C. van der Kooij

Beurzen voor studie en orientatie in de VS

Voor Nederlandse docenten en deskundigen bij het voortgezet onderwijs zijn beurzen beschikbaar voor studie- en oriëntatiereizen naar de Verenigde Staten in het schooljaar 1985-1986

I. Fulbright Beurs voor deelneming aan het Summer seminar in American studies aan de Universiteit van Minnesota in Minneapolis

Periode ± 1 juli – ± 31 augustus 1985

Vereist:

– onderwijsopdracht in Engels, Aardrijkskunde, Geschiedenis of Maatschappijwetenschappen aan een Nederlandse school voor voortgezet onderwijs

– minimaal drie jaar leservaring

– leeftijd tot 45 jaar

– voorkeur gaat uit naar degenen die niet eerder voor langere tijd in de Verenigde Staten zijn geweest.

Toelage:

– verblijfskostenvergoeding van \$ 2.100

– reiskostenvergoeding naar en binnen de Verenigde Staten

Sluitingsdatum 1 Februari 1985

II. Fulbright Beurs voor het bestuderen van (ontwikkelingen) in het Amerikaans voortgezet onderwijs – individueel pro-

gramma –

Periode: 45-60 dagen in het schooljaar 1985-1986 (*niet* in de schoolvacaties)

Vereist:

– gedegen kennis en erkende deskundigheid op het gebied van het Nederlands voortgezet onderwijs (directeuren en dekanen van scholen voor voortgezet onderwijs, rectoren en studieleiders van instellingen voor lerarenopleiding, inspecteurs voor voortgezet onderwijs, specialisten voor leerplanontwikkeling etc.)

– in staat en bereid te zijn de Amerikaanse ervaringen te betrekken in de voortgaande discussie over nieuwe ontwikkelingen in het Nederlandse onderwijssysteem

– leeftijd tot 50 jaar

– voorkeur gaat uit naar degenen die niet eerder voor langere tijd in de Verenigde Staten zijn geweest

Toelage:

– verblijfsvergoeding van \$ 70 per dag (maximaal 60 dagen)

– reiskostenvergoeding naar en binnen de Verenigde Staten

Sluitingsdatum: 1 Februari 1985

Brochures en aanmeldingsformulieren zijn verkrijgbaar bij:

Netherlands America Commission for Educational Exchange

Nieuwe Spiegelstraat 26, 1017 DG Amsterdam

Tel. 020-242435

Martelen

Amnesty International waagde zich aan een lessenpakket over dit problematische onderwerp. Het bestaat uit 25 pagina's leerlingenmateriaal, 12 pagina's lessuggesties en 22 pagina's met aanvullend materiaal. Men hoopt er een brede groep leerlingen van boven de 14 jaar mee te kunnen bereiken en zegt materiaal voor zeker 2 blokuren bijeengebracht te hebben.

Het is jammer dat 'geschiedenis' in de gevolgde opzet voorkomt op z'n clichématigst: om duidelijk te maken dat martelen van alle tijden is. Een platvloerse en nutteloze waarheid waar veel alledaagse integratiedraken in het onderwijs ook steeds mee voor de dag komen: men denke aan 'thema's als wonen, verkeer, werken' waarmee men met name in het LBO zinvolle geschiedenis weet te omzeilen. Het materiaal maakt over 'martelen' werkelijk wel wat duidelijk – naar mijn beleven onsmakelijk veel, maar of het verslag van het Milgram-experiment ter verklaring voldoende is? De brochure maakt zijn titel op die manier zeker waar: 'Martelen is mensenwerk, maar de bestrijding ervan ook', maar over de martel-etalages: Argentinië, de Sovjet-Unie, Afghanistan, Uruguay, Zaïre, het Griekenland van de

kolonels, worden leerlingen weinig wijzer. Ik denk dat dat ook bij de bestrijding zou moeten horen en dat daarbij 'geschiedenis' een heel wat serieuzer rol kan spelen.

C. Bogaerts

45 jaar Molotov-Ribbentrop pact

De Boekovsky-Stichting heeft in haar Tweede Wereld Winkel (Ceintuurbaan 211, tel. 020-793753) een tentoonstelling ingericht over dit pijnlijke pact. Belangstellende scholen kunnen het materiaal na afloop van de expositie in Amsterdam als 'reizende tentoonstelling' aanvragen.

Wie in Amsterdam in de gelegenheid is de winkel te bezoeken zal er een zeer ruime documentatie aantreffen over Oost-Europa. Die documentatie weerspiegelt de hoofddoelstelling van de Boekovsky Stichting: het hulp en steun verlenen aan alle groeperingen in de Sovjetunie die gewelddoos opkomen voor hun eigen rechten en die van anderen en daarom door de overheid verdrukt en vervolgd worden. U kunt er boeken, tijdschriften en soms ook typisch Russische souvenirs als telramen en dergelijke kopen. Openingstijden winkuren overdag, 's maandags gesloten.

Werkgroep Christelijk Geschiedenisonderwijs

De acht collega's in deze werkgroep hebben geestverwanten zeker aan zich verplicht toen zij eerst doelstellingen formuleerden voor christelijk geschiedenisonderwijs en daarna die doelstellingen gebruikten om een tiental leerboeken te beoordelen. Het zal duidelijk zijn dat criteria in verband met bijbelse/niet-bijbelse visies daarbij zwaar telden.

De beoordelingen zijn in een overzichtelijke en imposante cijfer-beoordeling bijeengebracht, maar worden ook in de vorm van een 'woord-beoordeling' gegeven, steeds duidelijk voor verantwoordelijkheid van een van de werkgroepleden.

De werkgroep is van plan om in kleine katernen een aantal onderwerpen voor het geschiedenisonderwijs aan christelijke scholen weer te geven die voor zulke scholen van groot belang zijn. Nieuwe leden zijn in de werkgroep zeer welkom. Contact-adres/Bestel-adres voor de doelstellingen/bespreking- en brochure: Stendermolenweg 1, 7481 PR Haaksbergen.

C. Bogaerts

Recensies

Rijksmuseum Kunst-krant

Nummer 5 van de tiende jaargang (mei 1984) van de Rijksmuseum Kunstkrant is helemaal gewijd aan het onderwerp bronnen. De betekenis van bronnen wordt duidelijk gemaakt aan de hand van zestiende eeuwse afbeeldingen van het kasteel Egmond, aan de hand van portretten van Frederik Hendrik, aan de hand van afbeeldingen van de moord op Willem van Oranje, aan de hand van twee schilderijen, resp. uit de 17e en de 18e eeuw, waarvan de voorstelling zonder bronnen-onderzoek niet duidelijk was, en tenslotte aan de hand van nieuws uit de Tweede Wereldoorlog (06-02-1943). Boeiende voorbeelden over de betekenis van bronnen.

Verder in dit nummer informatie over het projectpakket 'Jan van Eyck' (ISPN 83.0018) en een aflevering van het 'Museum ABC'.

Het laatste nummer van de 10e jaargang – ook gedateerd mei 1984 – is gewijd aan schilderijenlijsten (welke informatie voegden deze vroeger toe aan het schilderij zelf?) en aan schilderijen op schilderijen (met welke bedoeling werden ze afgebeeld?).

Naast de laatste aflevering van het 'Museum ABC' bevat dit nummer ook nog informatie over het projectpakket 'Het Hollandse Portret in de 17de eeuw' (ISPN 83.0004).

Inmiddels is naar de scholen informatie verstuurd over de nieuwe, elfde jaargang van de Rijksmuseum Kunst-krant: kosten f 4,50 per zes nummers (collectief – minimaal 10 – f 3,75). Nadere inlichtingen Rijksmuseum, Educatieve Dienst, Postbus 50 673, 1007 DD Amsterdam.

C.G. van der Kooij

P.G.J. de Boer, Alexander de Grote. Fibula-Van Dishoeck, Haarlem 1982, 175 blz., aantal zwart-wit afbeeldingen, f 19,50.

'Waarom hebben we geen grote mannen meer?', dat vroeg eens een oudere partijgenoot aan een afdelingsvergadering. In mijzelf heb ik toen geantwoord: omdat wij geen grote mannen meer moeten. Met zo'n aversie van grote mannen raakt de oud-historicus in fundamentele problemen: het materiaal van de oudheid is nu eenmaal sterk gericht op de dramatis personae van de geschiedenis. Negeren is eigenlijk onmogelijk. Soms wordt de oplossing maar gezocht in ontmaskeren.

De Boer heeft Alexander in zijn waarde gelaten. Gelukkig onttaardt het boek niet, zoals zoveel publikaties over Alexander van Macedonië, in een breedvoerige beschrijving van Alexanders tocht. In de eerste plaats neemt de schrijver een flinke aanloop van zo'n vijftig bladzijden voor een bespreking van Philippos, van Alexanders jeugd en voor een (gelukkige) schets van de Griekse wereld. De Boer heeft zich goed gedokumenteerd; hij meldt ook de vondst van 1977 van het graf van een Macedonisch vorst, misschien wel Philippos. Het verhaal van Alexanders daden wordt ingebed in de loop van gebeurtenissen in de antieke wereld. Het is zo geen dweperig, maar ook geen onnodig 'debunking' boek geworden.

De Boer heeft een levendige, krachtige stijl; hij weet ook dingen kernachtig te beschrijven, bijvoorbeeld de legeropstelling, waarvan de naam altijd obscene associaties wekt: de schuine falanx (blz. 15; pedagogen horen hier trouwens altijd het woord faalangst). Jammer dat er met enkele namen geknoeid wordt. De niet zo talrijke afbeeldingen dragen niet veel bij. De brugklasleerling zal bij dit boek boven zijn macht grijpen. Maar deze *Alexander de Grote* is voor de oudere leerling zeker lonende lectuur.

Anton J.L. van Hooff

J. Gaitanides, Th. David, S. Worm, Griekenland. Schuyt, Haarlem/Antwerpen 1982, 202 blz., groot formaat, talrijke afbeeldingen in kleur en zwart-wit, f 89,50.

'Das Land der Griechen mit der Kamera suchen' dat zou – met een variant op Goethe het motto kunnen zijn van dit kloekke boekwerk, dat Hellas vooral presenteert in een reeks sfeervolle kleurenfoto's. De topagina's zijn doorschoten met tekstkaarten, waarin de landschappen van Griekenland de revue passeren. Zo'n topografische kompositie levert ook in dit geval geen aantrekkelijk geheel op; de auteurs hadden dit al kunnen weten van de lectuur van Pausanias' *Rondleiding door Griekenland* uit de tweede eeuw. Plichtmatig worden van de regio's de lokale mythen opgehaald, krijgen we een karakteristiek van het landschap en doen de schrijvers een greep in de historische doos van Pandora, die overigens niet meer bevat dan oudheid en Griekse vrijheidsoorlog.

Wat krampachtig klinken pogingen tot diepzinnigheid, zo al op bladzijde 6: 'het geheim van de Griekse cultuur is het geheim van het Griekse landschap'. Of over de spanning land-zee: 'Deze tweeklank, eens Sparta en Athene geheten, klinkt onveranderlijk – al wijzigt ook zijn toonhoogte – als leidmotief door de

duizenden jaren oude geschiedenis van Griekenland heen' (18).

De informatie die de tekst biedt, is op zichzelf wel korrekt, maar ze wordt ongeïnspireerd gebracht; de dweperige uitschieters doen daarom des te meer bevreemdend aan: 'De lente in Thessalië toert als met een pointillistisch penseel de essentie van een bucolisch landschap voor ogen' (118).

Dit boek zal de verstokte Hellenofiel dus vooral kopen om de foto's: die in kleur van David zijn inderdaad prachtig (de zwart-wit foto's in de tekst zijn van een dieptreurige drukkwaliteit). David brengt vooral sfeer: wolkenluchten boven antiek puin of Byzantijnse kloosters, tanige oudjes in dorpscafés en dat soort werk, waarvan je nu eenmaal niet genoeg kunt krijgen als je lijdt aan 'l'amour grec'.

Anton J.L. van Hooff

H. van Gessel, Zeven dagen Rome. Nijhoff, Den Haag 1982, 151 blz., zwart-wit illustraties, f 19,50.

Onder de talrijke gidsen die Nederlanders effectief door de eeuwige stad moeten leiden, heeft het boekje van Van Gessel een heel specifiek doel: in zeven dagen Rome zien zonder dol te draaien. Het budget van Kleio laat niet toe deze bedoeling te onderwerpen aan een konsumententest. Maar het konfronteren van de eigen Rome-herinneringen met de inhoud van de reisgids geeft me de overtuiging dat *Zeven dagen Rome* een handig reisinstrument is: ten eerste voor de maidentrip naar de Urbs. In de tweede plaats zal de leraar die een ekskursie Rome programmeert, een dagenplan in handen krijgen waarop hij met gemak kan variëren.

De afbeeldingen zijn van het obligate soort; sommige plattegronden zijn erg klein uitgevallen. Naast de in luchtige stijl gehouden rondleiding door Rome in ochtend- en middagwandeling gedurende zeven dagen, wordt in zeven stukken een ontspannen relaas gegeven van Romes verleden.

Een aardig element in de tekst is het aanhalen van verslagen van vroegere Romegangers, onder wie de tegenwoordige sekretaris-generaal van de Navo. Zo levert hij een bijdrage aan een gids van een aardig en doeltreffend karakter.

Anton J.L. van Hooff

P. Vandenberg, Nero, Keizer en god, kunstenaar en zot. Meulenhoff, Amsterdam/Brussel 1982, 215 blz., geen illustraties, f 34,50.

Als een tentamen helemaal in het slop dreigt te raken, vraag ik wel eens naar de naam van 'de wrede Romeinse keizer' van

vier letters die iedere kruiswoordpuzzelaar bekend is. Over deze keizer, die tot het oud-historisch minimumpakket behoort, heeft Vandenberg geschreven in zijn reeks vlotte biografieën, waarmee hij zich een riant bestaan schijnt te kunnen verschaffen. Of hij daarmee de beroemdste Europese geschiedschrijver is geworden zoals de flaptekst ons eenvoudig meedeelt, staat te bezien.

Alle elementen van zijn vorige publikaties vinden we weer: een levendige stijl, een behoorlijke gedokumenteerdheid en geen gebrek aan pretenties: hij gaat nou eens vertellen wat de 'officiële geschiedschrijving tot nog toe angstvallig verzwegen'. Meer dan in de andere boeken, die inmiddels een fraai ogend plankje van mijn boekenkast vullen, heb ik me dit keer geërgerd aan de brocierigheid: je moet als schrijver seksueel behoorlijk gefrustreerd zijn om steeds weer je gerief te halen in de oudheid. Vooral in de eerste helft wemelt het van de naakte meiden en geile knapen.

Gniffelen moest ik om het slot van het boek getiteld 'De medisch-wetenschappelijke historici beschouwen Nero geenszins als krankzinnig'. Wat is dan Vandenberg's analyse? Nero was 'Een speelbal van de geschiedenis' (210) Zal ik die vraag aan mijn tentamenarsenaal toevoegen: wat was Nero? ...

Echte diepzinnigheid of uitzicht op de structuur van een bestel dat toch maar 14 jaar kon leven met de Elvis onder de Romeinse keizers, moet de aspirant-lezer niet verwachten. Dan moet hij Warmingtons *Nero* nemen. Maar voor enige uren lekker lui historisch lezen is Vandenberg wel weer goed.

Anton J.L. van Hooff

Dieter Tiemann, Frankreich- und Deutschlandbilder in Widerstreit. Urteile französischer und deutscher Schüler über die Nachbarn am Rhein. Europa Union Verlag, Bonn 1982, 407 blz., Prijs DM 47,00.

'De Fransen eten vieze dingen, bijvoorbeeld slakken', aldus een achttienjarig Duits meisje; 'de (Duitse) kost is moeilijk te verdragen voor een Franse maag', schrijft een Frans meisje van vijftien jaar. Ziehier twee tegengestelde, maar in hun afwijzing toch overeenkomende oordelen van scholieren aan weerszijden van de Rijn.

De auteur van dit boek, Dieter Tiemann, putte ze uit een groot onderzoek dat hij heeft opgezet. Hij is al eerder met dit soort van zaken doende geweest, men zie zijn *Deutsche Geschichte in der Sicht französischer Schüler. Ein Beitrag zum französischen Deutschlandbild*. Dortmund, 1981.

Dat boekje was een voorproef van genoemd onderzoek dat in 1978/1979 heeft plaatsgevonden. Wat Duitsers en Fransen, ook jeugdigen uit beide landen, van elkaar denken is al meer dan eens onderzocht; het resultaat is dan steeds netjes neergelegd in statistieken, curven, procentcijfers, e.d. Tiemann wilde dit niet omverwerpen, maar aanvullen met meningen, van jeugdigen. Dit levert dan geen kwantificeerbaar resultaat op, maar wel iets leesbaars. Statistieken en grafieken bevat dit werk dus niet, het is zeer leesbaar en zelfs bijzonder goed geschreven. Er is een ontzagwekkende arbeid aan voorafgegaan. Met de medewerking van de officiële onderwijsinstanties aan beide zijden zijn in totaal meer dan 26.000 geschriften van franse en duitse scholieren tussen acht en eenentwintig jaar verzameld, antwoorden op de neutrale en niet verder gespecificeerde vraag: 'Wat ik van Duitsland/Frankrijk weet'; de antwoorden kwamen in maximaal een half uur tijd tot stand. Natuurlijk ontbraken de onvermijdelijke leerlingen niet die volstonden met 'niks!', er waren er ook die timide schreven 'eigenlijk niet zoveel' en maar een paar regels ver kwamen, maar de meesten stortten zich fanatiek op de opgave.

De enquête is in Duitsland alleen in de Bondsrepubliek gehouden, niet in de DDR. Ook de franse scholieren kennen Duitsland gewoonlijk uitsluitend als Bondsrepubliek, de meesten stellen 'Duitsland' eenvoudigweg daarmee gelijk en negeren de DDR volkomen. Maar er zijn ook franse scholieren, waarschijnlijk kinderen uit communistische milieus, die de DDR noemen en deze ook de voorkeur geven boven de BRD, niet zelden ook op grond van bezoeken aan de DDR. Voor zover het feit van de duitse deling tot franse scholieren doordringt is er vaak een ondertoon, soms ook boventoon, van 'het is wel goed zo, als eenheid zijn ze gevaarlijk'. De jonge Duitsers, met hun moeizame geschiedenis achter zich en in zich, benijden Fransen om hun rechtlijnige geschiedenis en hun eenheidsstaat. Ze vinden de franse historie ook veel 'romantischer' dan de duitse, althans tot en met Napoleon, daarna is er opeens niets meer aan!

Men kan uiteraard verwachten dat beide partijen stereotypieën over elkaar ten beste geven, en dat gebeurt ook veelvuldig. Opvallend is echter dat de ouderen minder stereotiep denken dan de jongeren, bij hen worden de gevestigde (voor)oordelen afgezwakt door eigen meningen. Niet zelden wordt de stereotiep uitdrukkelijk afgewezen. Algemeen wordt niet alleen de

oorlog, maar ook de beruchte 'erfvijschap' als beëindigd beschouwd; constant wordt de wens naar vrede en vriendschap uitgedrukt. Niettemin schuilt onder dit glanzende, vaak jeugdig idealistische en soms naïeve oppervlak nog behoorlijk wat wederzijdse irritatie: bij Fransen wantrouwen tegen Duitsers wegens het recente verleden, bij Duitsers ergernis over frans gebrek aan Europese gezindheid. Zoals een tienjarige franse jongedame schrijft: 'De Duitsers hebben tegen de Fransen oorlog gevoerd en de geit van mijn grootmoeder meegenomen'. Gunstige factoren zijn scholierenuitwisselingen, 'jumelages' van steden met wederzijdse activiteiten, toerisme en, schrik niet, beste lezer(es)!, geschiedenisonderwijs. De kinderen geven vaak letterlijk weer wat in het boek staat of wat ze van de leraar gehoord hebben. Over en weer zijn de boeken redelijk objectief en informatief. Weliswaar geeft de wederzijdse persoonlijke kennismaking wel eens aanleiding tot nieuwe vooroordelen of bevestigt zij oude, maar gewoonlijk helpt zij de jonge mensen aan een meer eigen zienswijze.

Tiemann heeft het reusachtige werk van de analyse op voorbeeldige wijze volbracht, zorgvuldig, voorzichtig, charmant en intelligent. Zijn conclusies hebben een grote anthropologische waarde. Neem bijvoorbeeld wat hij over eetcultuur schrijft. Fransen zijn overtuigd van de superieure waarde van hun 'cuisine' en hebben geen hoge dunk van duits eten. Dat stelt hen in staat edelmoedig te zijn: goed, duitse taarten en de broodjes aan het ontbijt zijn lekker. Jonge Duitsers zijn het daarmee eigenlijk eens. Duitsers, vinden zij, eten om nieuwe krachten op te doen, bij de Fransen is eten een cultuur en de maaltijd een sociale gebeurtenis. Jonge Duitsers voelen zich in dit opzicht minderwaardig en zeker niet alleen in dit opzicht!

Ik zou dit boek van harte aan de collega's willen aanbevelen, al was het alleen maar omdat men zich met de talloze daarin opgenomen uitspraken ook uitstekend amuseren kan. Maar het geeft ons ook sterke aanwijzingen over de vraag hoe jonge mensen denken en oordelen (en wat zij zo al weten). Ik vraag me af, zouden nederlandse scholieren zoveel anders over Frankrijk denken dan westduitse? Vooral echter geeft dit boek ook een zeer helder zicht op de stand van zaken in een van de meest fundamentele kwesties, de frans-duitse verhoudingen, en daarom is het ook van groot Europees belang. Het ware te wensen dat in Nederland en in een of ander buurland ook zo'n onderzoek plaatsvond. Wat denkt u van een soortgelijke enquête naar wat nederlandse en bel-

gische scholieren van elkaar weten?
P.F.M. Fontaine

Kleio Didactica

Prijzen leerlingen-materiaal

1 ex. f 5,50; 2 t/m 10 ex. f 4,50 per ex.; meer dan 10 ex. f 3,50 per ex. inclusief verzendkosten.

Kleio Didactica no. 1 (land zonder leerplicht) en no. 2 (van Sodom tot Rhynauwen) zijn nog tegen oude prijzen beschikbaar, te weten:

1 t/m 4 ex. f 5,— per ex.; 5 t/m 10 ex. f 3,50 per ex.; 11 t/m 20 f 3,— per ex.; meer dan 20 ex. f 2,50 per ex. Het verschuldigde bedrag dient tevoren overgemaakt te worden op postgiro 128701 t.n.v. penningmeester VGN te Den Haag, onder vermelding van nummer, titel en tevens de aanduiding 'leerlingenmateriaal'.

Leverbare titels leerlingmateriaal:

nr Titel

- 1 'n Land zonder Leerplicht
- 2 Van Sodom tot Rhynauwen
- 6 Over Leven
- 8 Suriname
- 9 De erosie van een hoeksteen
- 11 Het Algemeen Kiesrecht in prenten

KIJK OP DE TIJD

Met aparte edities voor lbo en a.v.o.

Kijk op de tijd

is leerlingvriendelijk:

- boeiend geschreven
- zorgvuldig en origineel geïllustreerd
- duidelijk gestructureerd
- veel gevarieerde opdrachten
- handzaam formaat.



is docentvriendelijk:

- heldere taal; geen onnodige tekstuitleg
- leerlingenboek en werkboek apart
- veel werkmaterialaai gericht op zelfwerkzaamheid
- compleet: docentenhandleiding met antwoorden en toetsenbundel bij elk deel.

'Kijk op de tijd' bewijst zichzelf in de praktijk. Een nieuwe druk is van start gegaan, op basis van intensief contact met de gebruikers. Stand van zaken:

- deel 1 a.v.o. verscheen januari 1984
- deel 2 a.v.o. verschijnt januari 1985
- deel 1 lbo verschijnt januari 1985.

'Kijk op de tijd', een geweldige hoeveelheid praktijkervaring die eigenlijk voor iedereen beschikbaar zou moeten zijn ... dus direct na verschijnen ontvangt u automatisch een beoordelingsexemplaar!

Nadere informatie op aanvraag bij:



Malmberg B.V.
Postbus 233
5201 AE Den Bosch
Tel.: 073-215565,
toestel 144/259.

**De meest gebruikte
geschiedenismethode!**

Nieuw!

Een boeiend naslagwerk met teksten, kaarten, grafieken en illustraties in een functionele en harmonieuze samenhang

Geïllustreerde bosatlas van de wereldgeschiedenis



Meer dan 300 kaarten, 250 illustraties, waarvan 200 in kleur en 150 pagina's tekst van historici van naam.

- Kaarten, grafieken en illustraties met een toelichtende en ondersteunende tekst.
- Veel thema's uit de sociaal-economische geschiedenis: een dankbare informatiebron bij de lesvoorbereiding.
- Een uitvoerig naslagregister met duizenden trefwoorden.
- Overzichtelijke achtergrondinformatie voor leerlingen: bij uitstek geschikt als steun bij het maken van werkstukken en het voorbereiden van spreekbeurten.

Geïllustreerde Bosatlas van de wereldgeschiedenis

Een aanwinst voor elke privé- en schoolbibliotheek.

ISBN 9001121365 240 p. f 59,50



De leerlingenatlas voor geschiedenis, samengesteld volgens de nieuwste inzichten op het gebied van didactiek, geschiedenis en cartografie

Bosatlas van de wereldgeschiedenis

- Met 200 kaarten en 80 grafieken.
- Naast elke moderne geschiedenis-methode bruikbaar.
- Geschikt voor alle leerjaren en vormen van voortgezet onderwijs.
- Gratis didactische verantwoording.
- Gratis opdrachtbladen.

Bosatlas

van de wereldgeschiedenis

ISBN 9001121276 64 p. f 39,75

Didactische verantwoording

ISBN 9001121292 gratis



Wolters-Noordhoff Atlasproducties

postbus 58, 9700 MB Groningen
tel. (050) 16 23 62

Ook verkrijgbaar in de boekhandel.

Wolters-Noordhoff Atlasproducties